

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ
ANABİLİM DALI

ŞAH ABBAS DÖNEMİNDE İSPANYA-İRAN İLİŞKİLERİ (1587-1629)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMRAH NAKİ

ANKARA 2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ
ANABİLİM DALI

ŞAH ABBAS DÖNEMİNDE İSPANYA-İRAN İLİŞKİLERİ (1587-1629)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMRAH NAKİ

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ABDULLAH GÜNDOĞDU

ANKARA 2009

ÖNSÖZ

Tezimize adını veren Şah Abbas Devrinde İspanya-İran ilişkilerine değinmeden evvel, Şah Abbas Devrine kadar tarihsel bir bilgi vermek ihtiyacı gerekli görülmüştür. Bu yüzden üç ayrı alt başlık halinde İspanya, Osmanlı ve İran İmparatorluklarının tarihsel serüveni, Şah Abbas'ın tahta çıktığı 1587 yılına kadar özet halinde ayrıntılarına girmeden anlatılmıştır. Bu sayede okuyucuya o süre zarfında meydana gelen olaylar hakkında kısa, genel bir bilgi verilirken, aynı zamanda Şah Abbas Devrinde yaşanan şartların nasıl ve ne gibi sebeplerle ortaya çıktığı anlatılmaktadır.

İlk olarak yaşanan tarihsel serüvenin gizli baş kahramanı olan Osmanlı Devleti'nin kuruluş evresi öncesindeki devirlerden ve devletlerden başlayarak bu devletin kuruluş sorunu ele alınıp aydınlığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Sonrasında Fetret dönemine kadarki büyüme ve yayılma evresi anlatılmış, Timur'un Yıldırım Beyazıt'la olan Ankara savaşının sonuçlarından İstanbul'un fethine kadar geçen dönemden özetle bahsedilmiş, İstanbul'un fethinin dünya'daki yankılarından ve Osmanlı Devletinin İmparatorluğunun zirvesine nasıl ulaştığından bahsedilip konu II. Murad döneminde Şah Abbas ile 21 Mart 1590 tarihinde imzalanan barış antlaşması ile bitirilmiştir.

İkinci olarak biz araştırmacılara uzak sayılan İspanya tarihi hakkında ilk dönemlerden, Şah Abbas'ın tahta çıktığı tarihe kadar kısa ve genel bir bilgi verilmiş, İspanya'yı oluşturan enik, dini ve kültürel unsurlardan bahsedilmiştir. Aynı zamanda Hristiyanların, tam bir birlik oluşturup İber yarımadasını ele geçirdikleri 1492 yılına kadar geçen süreçte ülkeye kendi kimliğini kazandıran Endülüslü Müslümanların tarihsel serüveni hakkında özet bir bilgi sunulmuştur. O dönemde güçlü bir İspanyol

Devletine götüren sebeplerin anlaşılması için verilen bilgi gereklidir. Ülkedeki Hristiyan birliğinin sağlanışından, ülkenin Osmanlı İmparatorluğunu tehdit eden ve onunla boy ölçüşecek seviyeye ulaşan bir İmparatorluğa nasıl dönüştüğü hakkında bilgi verilmiş, bölüm II. Felipe'nin ölümüyle bitirilmiştir.

Üçüncü olarak konumuzun asıl kahramanı olan İran meselesi ele alınmıştır. Kuruluş tarihi olan 1501 tarihine kadar genel hatlarıyla İran coğrafyasından gelip geçen devletlerin adları sırasıyla zikredilmiş, Safevî Devleti'nin köken meselesine değinilmiş, bu devleti meydana getiren unsurlardan bahsedilmiş, kurucusu Şah İsmail'in nasıl bir soy ve geçmişten geldiği hakkında bilgi verilmiş ve o döneme kadar yaşananlara değinilmiştir. Safevî Devletinin ilk hükümdarı olan Şah İsmail'den itibaren sırasıyla Şah Abbas'a kadar geçen süreçten genel hatlarıyla bahsedilmiştir ve bununla birinci bölüm tamamlanmıştır.

İkinci bölümde o sıralar Osmanlı Devleti tarafından işgal edilmiş olan Şah I. Abbas devri İran'ın tekrar nasıl Osmanlılardan geri alındığı anlatılmış, Şah Abbas'ın önderliğinde gerçekleştirilen iç reformlardan bahsedilmiş, devletin iktisadi ve içtimai gelişmelerine değinildiği gibi Şah Abbas'ın son dönemlerinde yaşananlardan ve nasıl bir devlet geride bıraktığından söz edilmiştir.

Üçüncü bölüm tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır. Şah Abbas Devri İran-Avrupa ilişkileri ve İspanya adı altında incelenen bu bölümde, Şah Abbas devrinde gerçekleşen temaslara değinmeden evvel, ilk olarak kuzey komşusu Rusya ile İran'ın Şah Abbas'ın tahta çıkışından evvel gerçekleşen temasları hakkında bilgi verilmiş, sonrasında Şah Abbas devri İspanya-Avrupa temasları öncesi Avrupa'nın İran'da kimlerle ilişkiler kurduğu ve bu ilişkilerin neden başlatıldığı hakkında özet bir bilgi genel hatlarıyla sunulmuştur. Sonrasında anlatılanlar, anlaşıldığı üzere

Avrupa Devletlerinin, özellikle de bu devletlerin liderliğini üstlenen İspanya'nın İran ile ilişkilerinin en yoğun yaşandığı dönemin serüvenidir.

Başta, tez hocam Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu olmak üzere tarih camiasına girmeme vesile olan Dr. Cafer Güler, Doç. Dr. Mehmet Necati Kutlu, Doç. Dr. Ali Merthan Dünder ve bana desteklerini bir an olsun esirgemeyen Annem ve Babama sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	IV
GİRİŞ.....	1
A- Sorunlar ve Yöntemler.....	1
B- Kaynaklar ve Araştırmalar.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM: ŞAH ABBAS DEVRİNE KADAR İRAN VE ÇEVRESİ....	14
A- Şah I. Abbas Devrine Kadar Osmanlı İmparatorluğu.....	14
B- Şah I. Abbas Devrine Kadar İspanya.....	36
C- Şah I. Abbas Devrine Kadar İran.....	53
İKİNCİ BÖLÜM: ŞAH ABBAS DEVRİNDE İRAN.....	68
A- İran'ın Yeniden Fethi ve İç Reformlar.....	69
B- İktisadi ve Sosyal Gelişmeler.....	82
C- Şah Abbas İktidarının Sonları.....	87
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İRAN-AVRUPA İLİŞKİLERİ VE İSPANYA.....	91
A- Rusya ile Kurulan İlişkiler.....	92
B- İspanya ve Avrupa Temasları.....	95
SONUÇ.....	125
TEZ ÖZETİ.....	129
ABSTRACT.....	130
KAYNAKÇA.....	131
EKLER.....	135
Resimler.....	135
Haritalar.....	143

GİRİŞ:

A- SORUNLAR VE YÖNTEMLER:

15., 16. ve 17. yüzyıllar, Batı'nın Doğu'yla mücadelesinde Doğu'yla, Doğu'nun ise Batı'yla mücadelesinde Batı'yla ittifak kurmasının öyküsünün yazıldığı dönemler olarak sayılabilir. 1453'de İstanbul'un düşüşü ile birlikte Osmanlı, Doğu'daki ve Akdeniz'deki ticari ilişkileri tehdit eder duruma geldiğinden, Avrupa açısından gerçekten kritik bir süreç başladı. 1492 yılında son Müslüman egemenliğini ortadan kaldıran İspanya'da Isabel ve Fernando yönetimindeki Katolik kralların birleşmesi ile ülke birliği teokratik bir yönetim egemenliğinde sağlanırken, doğuda İran ve Azerbaycan'da da bir Türk devletinin siyasal birliği, aynı yönetim tarzında Şah İsmail liderliğinde teokratik olarak oluşturuldu. Osmanlının doğusunda ve batısında bulunan her iki devletin siyasal temelini din oluşturduğundan, gücünü de aynı olgudan sağlıyorlardı. Şah İsmail, Şiiliği bir kuvvet ve siyaset dayanağı yaparak dini, hatta tasavvufi bir devlet teşkil ederken, Isabel ve Fernando ise Katolikliği devletin ve milletin birliği ve dirayeti için kullanarak aynı olguyu İspanya'da sağladılar.

Osmanlı İmparatorluğunun genişleme süreci İran için olduğu kadar İspanya için de tehlike oluşturduğundan bu iki devlet ister istemez kader birliği etmek zorunda kaldı. Şah İsmail, bir taraftan ihtiyar Osmanlı Padişahı II. Beyazıt'ı sahte dostluk gösterisi ve yaltaklanma ile avuturken, diğer taraftan Padişahın tebaasının ruh ve vicdanına nüfuz ederek onları en kuvvetli rabitalardan biri sayılan mezhep rabitaları ile kendine bağlamaktaydı. Aynı zamanda Osmanlı Türkleriyle düşmanlık politikası güden devletlerle ilişkiler ve müttefik yakınlaşmalar başlatıyordu. Bu

teşebbüsler, Osmanlı binasını ta temelinden tahrip ederek kendi kendine çökmesi olasılığı gözüüküp tesirleri duyulmaya başlayınca, Osmanlı Devleti'nin varlık ve bekasına alakadar olanların dikkatini tabi olarak Doğu'ya celbetti ve bir "Doğu Siyaseti" tasavvur ve tanzim etmelerini icap etti. Anadolu, için için yayılan Safevîlik ile yanıp tutuşırken, Batıya yürümek, Batı Roma'yı diriltmek, kıvı elma (Roma) ya gitmek gibi emellerin bir tarafa bırakılması zaruri idi. Asya elden çıkınca, Osmanlı Devleti Avrupa'da barınamazdı. Bu cihetle Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetini değiştirmek icap ediyordu.

İran'la yapılan bu ilk temaslara döndüğümüzde, Yeni Safevî İran'la ilk ilişkileri başlatanlar Portekizliler oldular. XV. yüzyılın sonlarında, Hindistan'a giden en uygun yolları bulma hevesiyle hareket eden Portekizliler, Bartolomeu Díaz'la birlikte ticari yayılım için en hayati noktalardan biri olan Ümit Burnunu geçmeyi denemişti. Diğer bir Portekizli Pero de Covilhã, belki de daha karışık bir yoldan, Mısırdan ayrılarak kıvı denize yelken açtı ve Hint okyanusunu geçerek Hindistan'a varmayı başardı. Dönüşte Hürmüz adasına demirleyerek bunu yapan ilk Portekizli oldu. Onunla birlikte Ümit Burnu'nu geçip Vasco de Gama'nın Hindistan'a varmasını sağlayan, hepsi denizle ilgili yeni bir keşifler dönemi açılıyordu. Bu sermayenin öneminden ileri geliyordu, böylelikle Hindistan'a varmak için İslam dünyasına yelken açarak ticaret işinde İran körfezi yolunu elde ettiler. Bununla birlikte, Avrupa ve İran arasında kalıcı bir temas başlatarak İran ve Portekiz arasındaki ilişkilerin meyvesini veren bir dönem açıldı.

XVI. yüzyılın ilk yıllarıyla birlikte Portekiz ve İran arasında gelişen ilişkilerin yeni bir evresi, İran körfezinde Portekiz'in çıkarlarını yansıtarak çok daha etkin bir şekilde ve aynı zamanda Hürmüz adasında kalıcı bir görevle başlıyordu. Portekiz

kralı Don Manuel, Kızıl deniz ve Hindistan limanlarıyla baharat ticareti tekeli garantileme amacıyla önceden Şah İsmail ile teması elverişli hale getirmişti. Baharat ticaretine izin veren ve aynı zamanda Etiyopyalı el Preste Juan ile ilişkilerin başlamasını sağlayan bir Portekiz üstü kurmak için iki gemi yolladı. Bir müddet sonra Alfonso de Albuquerque (1453-1515) Portekiz Hindistan'ının valisi oluyor ve Hürmüz'ün 12 yaşındaki Sayf al-Dîn'den alınışından sonra Şah İsmail ve Portekiz arasında temaslar başlıyordu. Başlangıçta soğuk olmasına rağmen temaslar karşılıklı delegelerin gönderilmesiyle birlikte arttı. 1513 yılında Alfonso de Albuquerque delegesi Miguel Ferreira'yı oldukça bol miktarda hediye ve mesajlarla gönderdi. Şah İsmail, 1514'de Çaldıran savaşında I. Selim'in birlikleri tarafından bozguna uğratıldıktan sonra, Albuquerque ile birlikte Hürmüz üzerinde Portekizlilerin gücünü tanıyan bir antlaşmaya imza attılar. Bu antlaşmaya göre önceleri İran'a tabi bulunan Hürmüz kralı şimdi Portekiz'e tabi hale geliyordu. Bu önemli antlaşmanın imzalanmasından sonra, her iki devlet arasındaki işbirliği arttı ve bu antlaşmalar neticesinde Portekizliler Şah İsmail'in Bahreyn adalarını yeniden ele geçirmesine yardım ettiler, aynı zamanda Mekran'da, İran'ın içindeki bir kabile ayaklanmasını bozguna uğratılmasında ona yardımcı oldular. Fakat asıl ilginç olan, antlaştıkları askeri işbirliğinin yanında, aynı zamanda XVI. yüzyıl boyunca bir devamlılık halini alacak olan Osmanlılara karşı bir ittifaka imza attılar.

İran, Portekiz'in dışında Osmanlılara karşı gerçek bir haçlı kuvveti yaratmak niyetiyle Macar kralı II. Luis ve V. Carlos ile de temas kurdu. 1580 yılında Portekiz'in İspanya'ya ilhakından sonra, Portekiz'in doğudaki varlığı İspanya'ya geçince, bundan sonra İran'ın asıl muhatabı İspanya oluyordu.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında sadece Portekizlerle kalmayıp aynı zamanda İran'la ve Doğu'yla yeni ticari yollar yaratma çabasında bir araya gelen Ruslarla da İran'ın temasları artmaktaydı. 1583 yılında papa XIII Gregorio'nun Avrupa güçlerini Osmanlılar'a karşı yeni bir haçlı seferine çağırmasıyla Avrupa'yla İran ilişkilerinden vuku bulan yeni bir döneme girildi ki, bu haçlı seferine İran ittifakı da dahil edilmiş olarak bakılıyordu. Diğer taraftan İspanya, Osmanlıların askeri gücünü kıramadığına göre, en iyi taktik olarak Osmanlı-Safevî anlaşmazlığını kışkırtmayı ve böylece Osmanlı'yı meşgul edip askeri gücünü oyalamayı görüyordu. Giovanni Battista Vecchietti, İran askeri gücünü hesaplaması için papa tarafından İran'a delege olarak gönderildi. Şah Muhammed Hüdabende'nin hükümdarlığının zayıflığının bıraktığı kötü izlenimden dolayı ve her şeyde önce Osmanlı karşısında aldığı askeri kayıplar nedeniyle sonuçlar negatifti. İşte bu negatif sonuçların hissedildiği bir dönemde 1587 yılında Safevî tahtına Şah I. Abbas geçti.

Safevîlerin bu genç ve karizmatik lideri saltanatı süresince ülkesini düştüğü kaos ortamından kurtarmasını, küllerinden yeniden doğan güçlü ve batı siyasetinde etkili bir devlet yaratmasını bildi. Kırk iki yıllık saltanatı süresince altı Osmanlı Padişahı ile çatışmaları sürdürdü. O güne kadar İspanya-İran ilişkilerinde her türlü diplomatik girişimi İspanya kralı gerçekleştirmişti. Fakat bundan sonra II. Felipe'ye göre iradesi zayıf olan III. Felipe ile diplomatik girişimlerin sözcülüğünü Şah Abbas yüklendi.

Batı'nın Doğu'yla mücadelesinde yine Doğu'yla, Doğu'nun ise Batı'yla mücadelesinde Batı'yla ittifak kurmasının öyküsünün yazıldığı, birinin diğerini diğeriyile olan anlaşmazlığını kışkırtarak çıkar sağlamaya çalıştığı 15., 16. ve 17. yüzyıllara ışık saçmaya çalıştığımız bu tezimizde, bu çatışmalardan asıl zarar görenin

özellikle doğu milletleri olduğunu bir nebze olsun anlatmaya çalıştık. Her ne kadar muhtevasında bazı değişiklikler olsa da esasında Batının Doğu politikalarının özünde bugün hiç bir değişiklik yaşanmadığı daha eskinin anlatıldığı bu tez çalışmasında anlaşılacaktır. Kafkaslardan Akdeniz'e kadar uzanan, en stratejik yollar üzerinde hakimiyet kuran Osmanlı imparatorluğunun egemenliği, dönemin Avrupa'sının hamisi konumuna yükselen İspanya İmparatorluğunu kaçınılmaz bir rekabete sürüklemişti. Bu durum karşısında İspanya bazı stratejik ve diplomatik tedbirler almak durumundaydı. Dönemin başat gücü olan Osmanlı'ya karşı Avrupa devletleri ve Rusya, bu gerekli tedbirleri yerine getirmek maksadıyla Osmanlıların hasmı olan İran ile diplomatik teşebbüslere giriştiler. Yürütülen diplomasi aracılığıyla hedeflenen Osmanlı İmparatorluğunu bir çember etrafında boğmak, yok etmektir. Her ne kadar bu mesele İspanya-İran ilişkileri ekseninde ele alınmışsa da diğer devletlerle olan ilişkilere ve bu devletlerin rolüne konumuzda yer verilmiştir. Gerçekten de İspanya tahtı, V. Carlos'tan itibaren Kutsal Roma imparatorluğunun o dönemki temsilcisi olduğundan, Fransa ve İngiltere hariç Papalık, Almanya, Avusturya vesaire gibi Avrupa devletlerinin sözcülüğünü üstlendiğinden, olayları ve olguları bu eksen içinde algılamak zaruridir.

B-KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR:

1- Hasan-ı Rumlu, Ahsenü't Tevârîh, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2006:

Safevî devri tarihçisi, Türk asıllı Hasan-ı Rumlu'nun 1577 yılında kaleme aldığı 12 ciltlik Ahsenü't-Tevarih adlı eserinin 11. cildidir. İlk on cildi kaybolmuş

olan ve olayları yıllara göre anlatan bu eserin 11. cildinin ana konusu 1405-1494 yılları arasındaki Timurlu, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı münasebetleri ile devrin meşhur alim ve şairleridir. Ayrıca bu kitap Türk devletleri ile çağdaş olan Memluklar, Karamanlılar, İsfendi-yaroğulları, Dulkadır oğulları gibi beyliklerden de bahseder. Safevî Devletinin kuruluşu öncesinde Anadolu ve İran coğrafyasındaki gelişmeler hakkında bize ilk elden bilgiler verir.

2- İskender Bey Münşi Türkmen, Tarih-i Alem Ara-i Abbasi, çev: Ali Genceli, Türk Tarih Kurumu, İstanbul 1945:

Şah Abbas döneminin anlatıldığı muasır bir kaynak olan, Türk Tarih Kurumunun yayınlanmamış çeviri eserleri arasında bulunan, Türkmen İskender Bey Münşi tarafından kaleme alınan bu eser, Türkçe'ye 1945 yılında Ali Genceli tarafından kazandırılmıştır. Bizim için en önemli olan kısmı ihtiva eden bu eserin ikinci cildi, Birinci Şah Abbas'ın tahta çıkışından babası Sultan Muhammed'in ölümü kadar geçen hadiseleri ihtiva eder. Birinci elden kaynak olma bakımından önemlidir.

3- Minorsky, V., Persia in A.D. 1478-1490, Royal Asiatic Society Great, London 1957:

Ünlü Rus tarihçisi Minorsky'nin çevirdiği Fadlullah b. Ruzbihan Khanji'nin eseri "Tarih-i Alam-Ara-Yı Emini" adlı kitap 1478-1490 yılları arasını kapsayan hadiseler bakımından oldukça önemlidir. Özellikle Safevî devri öncesi Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar ve Kızılbaşlığın yükselişiyle ilgili hadiseler bakımından ilk elden kaynak niteliğindedir.

4- Relaciones de Don Juan De Persia, Önsöz ve Notlar: D. Narciso Alonso Cortés, Real Academia Española, Madrid 1946:

Şah Abbas tarafından batıya elçi olarak gönderilen Antony Sherley ve Hüseyin Ali Bey'in heyetinde bulunan ve Hüseyin Ali Bey'in yeğeni olan Oruç Bey tarafından Alfonso Remón adında lisans sahibi bir İspanyol'un yardımıyla İspanyolca olarak yazılmıştır. Hristiyan olduktan sonra Don Juan ismini alan Oruç Bey, kendi ilişkilerini anlatan bu kitabı 1604 yılında Valladolid'de yayımlandı. Dönemin hadiselerini anlama bakımından birinci elden kaynaktır.

5- Selaniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selaniki, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999:

XVI. yüzyılın ikinci yarısında (1563-1600) Osmanlı Devletinin sosyal ve iktisadi tarihi, merkez taşra, ilmiye ve askeri teşkilatlarının işleyişi konularında önemli bilgiler ihtiva eden bu eser, doğrudan konumuzla alakalı olmamakla birlikte Osmanlı imparatorluğunun İran siyaseti ile ilgili fikir vermektedir. Birinci elden kaynak olma bakımından değerlidir.

6- Alonso, Carlos, La Embajada A Persia de D. García de Silva y Figueroa (1612-1624), Biografias Extremeñas, Badajoz 1993:

İspanya Krallığı'nın 1611'de İsfahan'a resmi bir elçilik gönderme kararından üç yıl sonra, 1614 yılında yola çıkan Don Garcia de Silva y Figueroa'nın 1614 yılında Lizbon'dan çıkıp Hindistan, Arabistan, İran'a yaptığı yolculuk ve 22 Temmuz 1624 yılında İspanya'ya dönüş yolundaki ölümüne kadar geçen sürede yaşadıkları ile ilgili maceralarını anlatan "Comentarios" adlı kitap hakkında yazılan bu inceleme, İspanyol araştırmacı Carlos Alonso tarafından 1993 yılında kaleme alınmıştır. Bugün tam metni Madrid'deki İspanya Milli Kütüphanesinde bulunan "Comentarios de Garcia de Silva y Figueroa" adlı kitabın özeti niteliğinde

düşünebileceğimiz bu çalışma, tezimizin İspanya kısmının oluşmasında çok faydalı olmuştur.

7- Sümer, Faruk, Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999:

Faruk Sümer'e ait "Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü" adlı kitapta, giriş mahiyetinde olmak üzere, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın faaliyetlerinden bahsedildikten sonra, Şah İsmail'in, baba ve dedesinin müritlerini başına toplayıp Safevî devletini kurması anlatılmıştır. Bunu takiben de Şah Tahmasb ve ilk üç halefi II. Şah İsmail, Sultan Muhammed ve Şah Abbas devrindeki Türk oymaklarının durumu geniş bir şekilde incelenmiş ve onlara mensup beyler de gösterilmiştir. Safevî devletinin Türk tarihi açısından taşıdığı önem, özellikle bu devleti kuran ve geliştiren unsurun Anadolulu olması, bununla ilgili olarak çok sayıda göçebe ve köylü Türk topluluklarının bu ülkeden İran coğrafyasına göç etmeleridir. Bu da, bilhassa Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Türklerin o bölgelerdeki nüfuzunun düşmesine sebep olmuştur. Osmanlı devletinin tebaası olan Alevi topluluklara karşı baskı ve şiddet siyaseti güttüğü yolunda bu güne kadar yazılan bilimsel yanı olan ya da olmayan kitaplardan çok farklı bir bakış açısıyla incelenmiş olan Faruk Sümer'in bu eşsiz kitabı, Türk tarihinin askıda kalan ya da hasır altı edilen bir çok noktasında yapı taşlarının oturmasına yardım etmektedir. Türkiye Cumhuriyetini meydana getiren etnik ve dinsel unsurların kaynaşması ve barış içinde yaşamaları için kılavuz rolü üstlenmektedir. Sanılanın aksine tebaası olan Alevi topluluklara karşı Osmanlı Devletinin baskı ve şiddet siyaseti gütmemediğini, aksi taktirde böyle bir siyasetin Anadolu'nun bir çok eyaletlerinde mali ve askeri sistemi tamamıyla işlemez hale getirebileceğini bize ispatlamaktadır. Uzun lafın

kıyası Sümer, bugün Alevi Türklerin, Türk olmanın şuuru içinde, her sahada vatan ve milletlerine değerli hizmetler verdiklerini, esası çok eskilere giden asıl Türk kültür unsurlarını korumakta da taktire değer bir başarı gösterdiklerinin farkındadır. Tezimizin asıl konusunu oluşturan İspanya-İran ilişkilerine geçmeden önce, Safevî devlet tarihinin anlaşılmasında ve Safevî devletinin Anadolu Türkleri tarafından kurulmuş olduğu konusunda bize çok önemli fikir vermektedir.

8- Hinz, Walther, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, Çev. Tevfik Bıyıkhoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992:

Faruk Sümer'in eserine katkı maiyetinde, özellikle Safevî Devleti kurulmadan önce Anadolu ve İran coğrafyasında yaşanan olayların daha iyi anlaşılmasına fayda sağlayan ve İran'ın milli bir devlet haline yükselişi hakkında fikir veren diğer bir eser de Walter Hinz'e ait "Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd"dir. Türk Tarih Kurumu yayınları arasında bulunan bu eserde Safevî Tarikat Tarihinin ana hatları, Safevî Tarikat Devletinin başlangıcı, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, Akkoyunluların Uzun Hasan zamanında siyasi yükselişleri, Şeyh Haydar zamanında Safevî Tarikat Devleti, Erdebil Tarikat Devletinin son yılları, Akkoyunluların kültür ve teşkilat tarihi gibi başlıklar altında incelenmiştir. Özellikle Şii topluluklardan ayırt etmek için Kızılbaş adı ile anılan Türklerin mensubu olduğu Safevî Tarikat devletinin kökenleri, bu devletin merkezini oluşturan Safevî Tarikatı hakkında çarpıcı bilgiler verdiği gibi, bu tarikatın Anadolu ve İran coğrafyasındaki devletlerin ve özellikle de Türklerin üzerindeki hakim rolünü bize gösteriyor. Osmanlı'nın doğu sorunun Safevî Devleti öncesinde de devam ettiği, bu sorunun farkında olan batının, bunu Osmanlı Devleti karşısında avantaja çevirmek maksadıyla Safevî Devleti öncesinde orada bulunan Akkoyunlu Devletinin hükümdarı Uzun Hasan ile temasını belgelerle bize tanıtıyor.

9- Morgan, David, Medieval Persia 1040-1797, Logman, New York 1988:

David Morgan'ın "Medieval Persia 1040-1797" adlı eseri İran tarihini okumaya yeni başlayanlar için, özellikle de İran'ın bugünkü etnik ve kültürel yapısını anlamada temel bir eser niteliği taşımaktadır. Safevî Devleti'nin kuruluşundan önce İran'da varlığını sürdüren Türklerin tarihinin anlatımıyla başlayıp Safevî devletinin yıkılışından sonraki gelişmeler hakkında, bir batılı yazar gözüyle genel bir bilgi veren bu eser, kimi zaman doğulu bir okuyucunun anlayışına ters düşen batılı yaklaşımlara sahip olsa da, İran tarihinin anlaşılması açısından genel bir fikir ifa etmektedir.

10- Jackson, Peter, Lockhart, Laurence, The Cambridge History of Iran, Cambridge University Pres, Cambridge 1986, C. 6:

Peter Jackson ve Laurence Lockhart'ın yayına hazırladığı, alanında uzman kişilerin makalelerinin bulunduğu bu muhteşem eser, Safevî Devrinin net bir şekilde, ayrıntılarıyla anlaşılmasında bize fazlasıyla yardımcı olmaktadır. 1087 sayfadan oluşan "The Cambridge History of Iran" serisinin altıncı cildi olan bu eserde Laurence Lochart'ın "European Contacts With Persia, 1350-1736" ile H. R. Roemer'ın "The Safevîd Period" makaleleri şimdiye kadar Safevî Devleti hakkında yazılmış en derli toplu çalışma olarak düşünülebilir. Özellikle Şah Abbas devri meselelerin ve Şah'ın Osmanlı'ya karşı Avrupa devletleri ile giriştiği diplomatik faaliyetlerin kronolojik bir şekilde anlaşılmasında işimizi oldukça kolaylaştırmıştır.

11- Kütükoğlu, Bekir, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul Fethi Cemiyeti, İstanbul 1993:

Bekir Kütükoğlu'nun 1962 yılında İ. Ü. Edebiyat Fakültesi'nde yayınlamış olduğu 1578-1590 arası İran münasebetlerini ihtiva eden aynı eserin birinci cildi ile

daha sonra doçentlik tezi olarak hazırlanmış 1590-1612 arası münasebetlere ayrılmış ikinci cildinden meydana gelmektedir. Kütükoğlu'nun kaynak kullanımındaki ve olayların yazıya aktarılışındaki başarısı taktire şayandır. Osmanlı-Safevî Devlet ilişkilerinin ve Osmanlıya karşı İran ve Avrupa devletlerinin kurdukları ittifakın anlaşılmasında Kütükoğlu'nun kitabından fazlasıyla yararlandık.

12- Matthee, Rudolph P., The Politics Of Trade In Safevîd Iran: Silk For Silver (1600-1730), Cambridge University Press, Cambridge 1999:

1999 yılında Cambridge Üniversitesi yayınlarından çıkan bu eser, Safevî Tarihinin anlaşılmasında ipeğin rolünün ne kadar büyük bir önem sarfettiği, Safevî Devletinin Avrupa Devletleri ile olan ilişkilerde bu emtianın İran dış siyasetinin iskeletini meydana getirdiği konusunda bizi aydınlatmaktadır. Tezimizin Üçüncü bölümündeki, Şah Abbas devri dönemi içeren “İran Avrupa ilişkileri ve İspanya” kısmında Matthee'nin bu değerli eserini fazlasıyla kullandık.

13- Newman, Andrew J., Safevîd Iran, I.B. Tauris, New York 2006:

Safevî Devletinin kuruluşundan çöküşüne kadar geçen süreci inceleyen bu monografik çalışmada hadiseler Hükümdarların tahta çıkış sırasıyla bölüm bölüm işlenmiştir. Şah İsmail'in Safevî devletinin ilk hükümdarı oluşundan Şah Sultan Hüseyin'in hükümdarlığına kadar incelenen ana metinde dikkatimizi daha çok kullanılan dip notlar çekmektedir. Safevî Dönemini inceleyen araştırmacılar açısından kitapta tanıtılan kaynaklar oldukça değerlidir ve çalıştığımız konuda daha kapsamlı bir tez yazmak için hangi kaynaklara ulaşmamız gerektiği konusunda bizi aydınlatmaktadır.

14- Bilge, M. Sadık, Osmanlı Devleti ve Kafkasya, Eren Yayınları, İstanbul 2005:

1454-1829 yıllarını kapsayan, Osmanlı varlığı döneminde Kafkasya'nın siyasi-askeri tarihi ve idari taksimatı üzerine ince elenip sık dokunmuş bir şekilde, ayrıntılara girmeden işlenen bu eser, kaynakların kullanımı açısından başarılı bir şekilde ifa edilmiştir. Özellikle de Safevî-Osmanlı mücadelesini anlatan bölümleriyle tezimizin eksik kalan noktalarını tamamlamaktadır.

5- Woods, John E., Akkoyunlular, çev. Sibel Özbudun, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993:

Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk bağlamında XV. yy. Türk-İran Siyaseti Üzerine bir İnceleme olan Akkoyunlular kitabı, Safevî Devleti tarihi üzerine yazılmış olan eserler için önemli bir yapı taşı oluşturmaktadır. Walther Hinz'in Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd kitabının eksik kalan noktalarını önemli ayrıntıları ile tamamlayan bu monografi'de olaylar daha geniş bir perspektifte incelenmiştir. Etnik menşei ve kuruluşundan yıkılışına kadar Akkoyunlu Devletinin yaklaşık 250 yılını inceleyen eserde, Uzun Hasan ve Osmanlı mücadelesi ile ilgili önemli ayrıntılara ulaşılmaktadır.

16- Asuero, Pablo Martín, İspanya-Türkiye, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006:

İstanbul Cervantes Enstitüsü başkanı Pablo Matín Asuero tarafından yayına hazırlanan, İspanya-Türkiye tarihi ve ilişkileri hakkında konunun uzmanlarınca yazılmış çeşitli makaleleri içeren bu kitap, ilk önce İspanyolca olarak Isis yayınlarından 2002 yılında çıkmış ve 2006 yılında Türkçe olarak Kitap Yayınevi tarafından basılmıştır. Tezimize ilham kaynağı olan Luis Gil'in "Diplomatik Denge: İspanya, Osmanlı ve Safevî İmparatorlukları" adlı makalesi konumuzun kaynaklarına

ulaşmada nereden başlamak gerektiği konusunda olmasa da nasıl bir yol izlememiz konusunda çok değerli fikirler vermiştir. Bu kitap Türkiye-İşpanya ilişkilerinde yıllardır süregelen bir eksikliğin tamamlanmasında önemli bir yapı taşıdır.

17-Bustamente, Ciriaco Prez, “La Espaa de Felipe III”, Historia de Espaa, yay. Ramn Menndez Pidal, Espasa Calpe, S. A., Madrid 1979, C. XXIV:

Historia de Espaa (İşpanya Tarihi) adlı devasa ansiklopedinin XXIV cildini oluşturan La Espaa de Felipe III (III. Felipe İşpanya’sı), devrin olaylarına İşpanya tarafından baktığı için bize o dönemi anlamamıza ışık saarken, aynı zamanda, Konumuzla ilgili İşpanyol arşivlerinin ne kadara zengin olduğu konusunda da yol gösteriyor.

18- E. Denisson Ross, Sir Anthony Sherley and his Persian Adventure, London 1933:

1933 yılında Londra’da basılan kitap Sherley kardeşlerin maceraları hakkında çok güzel bir zet sunmaktadır. Anthony Sherley ve kardeşi Robert Shereley’in İran ve Avrupa maceraları ve bu devletlerin diplomatik faaliyetlerinde üstlendikleri elçilik rolü hakkında ayrıntıları ile bilgi vermektedir. Dönem ile ilgili incelemelerde kitapla ilgili atıflara sıklıkla rastlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM: ŞAH ABBAS DEVRİNE KADAR İRAN VE ÇEVRESİ

A- ŞAH I. ABBAS DEVRİNE KADAR OSMANLI İMPARATORLUĞU:

İran coğrafyasıyla sürekli birbirini etkileyen tarihi ve kültürel geçmişe sahip bulunan Anadolu, Cengiz akınlarının sürüklediği Selçuklu sonrası tekrarlanan ikinci göç dalgasıyla Türkmen akınlarına sahne oldu. 1243 yılındaki Köseadağ savaşından sonra Anadolu Selçukluları, Cengiz İmparatorluğunun Ön-Asya'daki varisi İlhanlı hâkimiyetine girdi. Bundan birkaç yıl sonra büyük Moğol imparatorluğu son büyük Han'ın akrabaları arasında bölündü. İran, Irak ve Anadolu'da kurularak İlhanlı adını alan devletin bu topraklardaki hâkimiyeti XIV. Yüzyılın başlarına kadar sürdü.¹

Daha sonra Osmanlı Beyliğinin kurucusu olan Oğuz boylarından Kayıların bir kısmı, ilk Selçuklu fetihleriyle beraber Anadolu'ya gelip, muhtelif parçalara ayrılarak çok dağınık sahalarda yerleştiler.² XIII. Asrın sonlarında Ertuğrul ve ardından gelen oğlu Osman, fiili değil, fakat görünüşte Konya Sultanlarına,

¹ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 95,225-294.

² Köprülü'nün de belirttiği üzere: Kayı boylarının Şimali Anadolu'da Erzincan ve Suşehri havalisinde, Amasya, Çorum, Kastamonu, Ilgaz, Çankırı, Gerede, Bolu, Düzce civarlarında, sonra Eskişehir, Mihaliç, Orhaneli, cenubda da Kilikya havalisinde, Isparta, Burdur, Fethiye civarlarında, daha batıya doğru ise Denizli, Muğla, Aydın, Ödemiş'te yayıldılar ve buralarda hala Kayı ismini taşıyan köy isimlerine rastlanılmaktadır. Bkz: M. Fuad Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 96.

sonrasında ise İlhanilere tabi olan uç aşiretlerinden birinin, Kayılara mensup küçük bir aşiretin reisleriydiler. Küçük Asya'nın Kuzeybatısında Eskişehir yöresinde bulunan Türk-Bizans hudut sahası üzerinde yaşıyorlardı.³ Her ne kadar kuruluş tarihi olarak 1299 yılı gösterilse de, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş tarihini, büyük Türk hükümdarı Timur ile yapılan Ankara Savaşı (1402) öncesi ve sonrası olmak üzere iki ayrı kısımda incelemekte fayda vardır.

İnalcık'ın da belirttiği gibi, Osmanlı İmparatorluğunun gerçek kuruluşu 27 Temmuz 1302 tarihli İznik kuşatması sırasında Bizans İmparatorunun gönderdiği orduyu yenen Osman'ın Koyunhisar zaferidir. Bu zaferle birlikte bir imparatorluk ordusunu yenen Osman'ın ünü yayıldı. Kolay fetih ve yerleşme beklentisi içinde olan gazilerin buyruğundaki Türkmenler, Anadolu'nun her yanından gelerek onun etrafında toplanmaya başladılar.⁴

³ Köprülü, **a.g.e.**, s. 97.; Osman'ın adı hakkında bugüne kadar çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Babasının adı Ertuğrul, kardeşlerinin ki, Gündüz, Savcı, Saruyatı, oğlunun Orhan gibi tam Türkçe adlar taşıdıkları göz önüne alındığında, adının aslında Ataman olduğu, fakat İslam medeniyetinin tesiri ile, aynı zamanda İslami bir ad ve resmileşmiş olarak Osman şekline büründüğü düşünülür. Şihab al- Din Fazl, Allah al Omari'deki "Tuman", Yazıcızade Ali'nin Tarih-i al-i Selçuk'undaki Otman ve Hacıbektaş Veli Velayetnamesindeki Otman kayıtları bu iddiaları destekler. Bkz: M. Tayyib Gökbilim, "Osman I.", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, C. 9, s. 432.

⁴ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 12; Halil İnalcık, **Makaleler I, "Osmanlı Devletinin Kuruluşu Problemi"**, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006, s. 123; İlk

Hanedanı kuran ve devlet güçlenene kadar kendisinden daha güçlü olan Türkmen komşularla bir çatışmaya girmeyerek beyliğini Bizans aleyhine geliştirme siyaseti güden Osman Bey'in yerine geçen oğlu Orhan hükümdarlığında, 1326 yılında Bursa'nın alınması üzerine, Osmanlı göçebe bir uç beyliğinden başkenti, sınırları, yerleşik halkı olan gerçek bir devlete dönüştü. Orhan, 1327 yılında bu şehirde adına hutbe okutup ilk gümüş parasını bastırınca, Osmanlının İlhanlı'ya olan bağılılıkları da koptu.⁵

Saltanatının ilk evresi Bizans devletiyle mücadele içinde geçen Orhan Bey, İlhanlıların Anadolu valisi Timurtaş Bey'in 1327 yılında Mısır'da idam edilmesiyle bu devletin baskısından ve tehdidinden kendisini tamamen kurtulmuş hissetti. Böylelikle, Osmanlı beyliğinin Anadolu istikametindeki genişlemesinin önündeki engel de kalkmış oluyordu. Tam bağımsız ve harekete geçebilir olduğunu

Osmanlı hükümdarları, ihtiyaç duydukları maddi ve manevi kuvvetleri, batı hududundaki diğer beylikler gibi, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren batıya gelip biriken göçebe, köylü, şehirli Türk unsurlarından kafi derecede temin ettiler. Sahil beylikleri, Bizanslıların yanında denizci Latin kuvvetleriyle yaptığı harplerde kesin bir sonuç el edemedi yıpranırken, Osmanlı beyliği kendini yormadan yavaş fakat sağlam adımlarla sınırlarını genişletmekte ve kuvvetini kendisine yeni ilhak olan Türkmen Teşekkülleriyle artırıyor. Osmanlılar Gelibolu'yu zaptetmeden evvel Hristiyan dünya onlardan haberdar bile değildi. Bkz: Köprülü, **a.g.e.**, s. 124.

⁵ Standford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, çev: Mehmet Harmancı, E yayınları, Ankara 2004 s. 33-34; İnalçık, **a.g.m.**, s. 123. Aslında sadece kağıt üstünde de kalsa Osmanlı Beyliği İlhanlı Devletinin yıkıldığı 1335 yılına kadar İlhanlılara bağılılıklarını sürdürmüşlerdir.

anlamasıyla, diğer taraftan genç devletin hayati menfaatlerinin İstanbul istikametindeki Bizans kale ve beldelerine sahip olmakla sağlanabileceği düşüncesiyle, başta İznik ve İzmit'i alması, bunun için de Bizans ordusuna karşı askeri üstünlüğünü ispat etmesi gerekiyordu. Bu maksatla 1329'da İznik'i, 1337'de de İzmit'i ele geçirdi.⁶

XIV. yüzyılın ilk yarısında bir uç beyliğinden öte bir şey olmayan Osmanlı devleti, 1345 yılında Karesi beyliğini yenip Çanakkale'ye kadar uzanarak boğazın güney kısımlarını ele geçirdi. Avrupa'ya geçip yerleşebilmesi için ilk fırsat da bu şekilde doğdu.⁷ Osmanlılar ilerleyen yıllarda Çanakkale boğazını aşip Avrupa topraklarına yerleşmeleri üzerine, artık görece önemsiz bir uç beyliği olmaktan çıkıp Balkanları ve Anadolu'yu da içine alan bir imparatorluğa dönüştüler. Gaza adına yapılan her fetih Anadolu'dan göçen Türkmenler için aş, toprak ve altında yaşayacak bir çatı imkânı sağladı. Gelibolu yarımadasını ileri bir hareket üssüne dönüştüren Orhan, Trakya'nın strateji bakımından mühim yerlerinin fethini de epeyce ilerletmeyi başardı. Ardından gelen oğlu Murat, Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetinin sarsılmaz bir şekilde yerleşmesi sağlayıp payitahtını da Edirne'ye nakletti. 1362-

⁶ M. Tayyib Gökbilgin, "Orhan", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, C. 9, s. 401.

⁷ Karesi arazisinden mühim bir kısmı aldıktan sonra Gelibolu'ya geçen Osmanlılar, boş ve zengin toprak bulup yerleşmek amacıyla, bir çok göçebe unsur, fakir köylü, Rumeli'nin zengin tımarlarına nail olmak isteyen bir çok sipahi, Orta Anadolu'dan, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, gibi sahil beyliklerinden Trakya'ya ve Makedonya'ya gelenlerle devlet bünyesini kuvvetlendirdi. Bkz: Köprülü, **a.g.e.**, s. 124-125.

1389 yılları arasında I. Murat'ın Tuna'nın güneyinde kalan Balkan topraklarının büyük bölümüne hakim olması üzerine yerel hanedanların çoğu, Osmanlı vasallarına dönüştü. 1389 yılında Kosova muharebesinde bu vasallıktan kurtulmak istedilerse de Osmanlı ordusuyla baş edemeyip yenildiler, fakat Murat da muharebe meydanında kaldı.⁸

Murat'ın öldüğü haberinin yayılması üzerine Anadolu'daki beylik hanedanları başkaldırdılar. Yerine geçen oğlu Beyazıt (1389-1402), ilk iş olarak kendisine isyan eden beylikleri ilhak edip yönetimlerine ise kendi sarayından yetişmiş kulları atadı. Bu şekilde Anadolu'daki toprak varlığını pekiştirdi. Kendisi Anadolu'da meşgulken Osmanlı etkisinin Balkanlarda azaldığını gören Beyazıt, 1393 yılında yönünü Balkanlara çevirerek Slav beyliklerini daha merkezi olarak denetim altına aldı ve daha kuzeye çıkmayı sürdürdü. Beyazıt'ın aşağı Tuna havalisinde Mora'da Macaristan ile Arnavutluk ve Ege'de ise Venedik ile çatışması üzerine, Osmanlılara karşı bir Macar-Venedik ittifakı kuruldu. Bu sırada Timur'un Hindistan seferine çıkmasından cesaret bulan Beyazıt Konstantinopolis kuşattı. Beyazıt Konstantinopolis'i kuşattığında, Macaristan ile Venedik bir haçlı ordusunu harekete geçirmeyi başarsalar da Aşağı Tuna'nın denetimi için verilen 1396 yılında Niğbolu'daki savaşta, Osmanlılar ezici bir zafer kazandılar.⁹ Osmanlıların İslam dünyasındaki saygınlığını yükselten ve Balkanlardaki denetimini sağlamlaştıran bu savaşın anlamı oldukça büyüktür. Suriye ve Mısır halkları, İslam dünyasında bir

⁸ İnalcık, **a.g.e.**, s.15-21; Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul 2000, C.1, s.47; Köprülü, **a.g.e.**, s. 121.

⁹ İnalcık, **Klasik Çağ**, s. 21-22; Shaw, **a.g.e.**, s.56-57.

haçlı ordusu tehlikesinin ortadan kalktığına bu savaş sayesinde inandılar. Bir imparatorluğun kurulmasında ve yönetilmesinde oldukça gerekli olacak olan binlerce insan unsuru Beyazıt'ın hizmetine girmek için Anadolu'ya geldiler. Bunlar yalnızca Türkmen göçmenleri olmamakla birlikte, İlhanlı Devletinin çöküşüyle Timur istilasından kaçan İran, Irak ve Maverâünnehir'de hükümetin belkemiğini oluşturan kimselerdi.¹⁰

Niğbolu zaferinin kendisine kattığı ünle 1399 yılında yönünü Anadolu'ya çeviren Beyazıt, hiç tereddütsüz Anadolu'daki Türk beyliklerini ortadan kaldırma teşebbüsünde Karaman ve Kadı Burhaneddin topraklarını ilhak ederek sınırları Tuna'dan Sivas'a kadar uzanan bir imparatorluk yarattı. Bu sırada Konstantinepolis'i ele geçirmek için tekrar kollarını sıvayan Beyazıt, şehrin ablukasını artırdı. Bununla birlikte, o sıralar Türkistan ve İran'da güçlü bir imparatorluk kuran Timur ile talihsiz bir şekilde karşı karşıya gelmesi Yıldırım'ın projeleri açısından büyük bir talihsizlik olarak nitelenebilir. 28 temmuz 1402'de Ankara'nın Çubuk ovasında karşılaşan bu iki ordudan savaşı Timur'un tarafının kazanması, büyük zorluklarla meydana getirilen Osmanlı Devletinin zaferlerle geçen şanlı yıllarından fetret dönemine girmesine sebep oldu ve Konstantiniye'nin fethini de yarım asır kadar geciktirdi. Ankara savaşı Osmanlı Devletinin ani bir şekilde çökmesine sebep olurken, aynı zamanda hem Anadolu'daki Türk hanedanlarının tekrar beyliklerinin başına geçmesine, hem de vasal konumundaki Bizans, Eflak, Sırbistan ve Arnavutluk gibi

¹⁰ Shaw, **a.g.e.**, s.57; İnalçık, **Klasik Çağ**, s. 22; İnalçık, **Ekonomik ve Sosyal Tarih**, s. 48.

Balkan devletlerinin Osmanlılar karşısında bağımsızlaşmasına yol açtı.¹¹ İki İslam ordusu arasında ve Anadolu’da cereyan eden muharebelerin en büyüğü olan Ankara meydan muharebesi doğurduğu neticeler bakımından, 1097’deki Kılıç Arslan’ın Eskişehir mağlubiyeti ile mukayese edilebilir.¹²

Timur’un Ankara zaferi sonrasında şehzadeler arasında 1403’ten 1413’e kadar süren bir iç savaş baş gösterdi. Her ne kadar bu yıllar Osmanlıların toparlanmasını geciktirdiyse de I. Mehmet(1413- 1421) ve II. Murat (1421-1451) dönemlerinde istikrar tekrar sağlandı. Ayrıca ilave etmek gerekir ki, 1443’deki İzladı derbendi, 1444’deki Varna ve 1448’deki ikinci Kosova savaşları, Timur’un indirdiği darbeden sonra Osmanlıların dikkatlerini Balkanlara yönelttiğinin göstergesidir. Osmanlıların Batı ve Kuzey Anadolu’da egemenliklerini tekrar sağladıktan sonra artık tek bir şey kalmıştır, o da Bizans’ın başkentinin fethidir. Beyazıt’ın hayalini kurup başaramadığı bu kentin fethini gerçekleştirmek ise II. Murat’ın oğlu Mehmet’e kalacaktır.¹³

18 Şubat 1451 yılında tahta Çıkan Sultan Mehmet, babasının 30 yıl önce devraldığından daha iyi durumda olan bir devletin başına geçti. Tahta çıkmasıyla birlikte deneyimsizliğinden faydalanarak isyan eden Balkan ülkeleri, Konstantiniye ve Karamanoğulları sorunlarını hallettikten sonra, ilk iş olarak kendisinden önceki

¹¹ İncalcık, **Klasik Çağ**, s. 22; İncalcık, **Ekonomik ve Sosyal Tarih**, s. 48; Shaw, **a.g.e.**, s. 58-59.

¹² Mükrimin Halil Yınanç, “Bayezid I”, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, C. 2, s. 387.

¹³ İncalcık, **Klasik Çağ**, s. 24-29; İncalcık , **Ekonomik ve Sosyal Tarih**, s. 48-49; Shaw, **a.g.e.**, s. 59-80.

sultanların amaçladığı fakat başaramadığı İstanbul'un fethi meselesini ele aldı. Kentin Avrupa yakasında Rumeli hisarını inşa ettirerek Bizans'ın Karadeniz su yolu bağlantısını kesti ve bununla birlikte Osmanlı askerlerinin Anadolu'dan Avrupa'ya güven içinde geçişini de sağladı. Candarlı Halil Paşa'nın büyük muhalefetine rağmen Konstantiniye kuşatması, 6 Nisan 1453'ten 29 Mayıs'a kadar sürdü. Trakya'dan getirdiği dev topraklarla şehrin duvarlarını dövmeye başlayan Osmanlı ordusu, Topkapı ve Yalıkapı arasındaki surlarda büyük gedikler açtı ve bu gediklerden içeri girerek Konstantiniye'nin fethini gerçekleştirdi. Fethin ilk günü bir alayla şehre girip yağmayı durduran Sultan Mehmet, Ayasofya'ya gidip namaz kıldı. Kendisinden sonra Konstantiniye yerine bu şehrin adının İstanbul olduğunu "Tahtım İstanbul'dur" sözüyle ilan etti.¹⁴

Babasından miras kalan ve İstanbul'un fethi meselesinde kendisine sürekli muhalefet gösteren vezir-i azam Candarlı Halil Paşa'dan kurtulup yerine İstanbul'un fethinde çok büyük hizmetleri dokunan, devşirme sınıfından Zağanos Paşa'yı geçirdikten sonra, İstanbul'un imarı ile uğraştı. Kentin nüfuzunu artırıp iktisadi hayatını canlandırmak için çeşitli imtiyazlar sağladı. İşte bu şekilde imparatorluğun dört bir yanından Müslümanlar, Ermeniler, Museviler, Rumlar, Slavlar ve diğerleri

¹⁴ Shaw, **a.g.e.**, s. 81-84; İnalcık, **Klasik Çağ**, s. 30-31; Yıldırım Beyazıt'ın Ankara malubiyetinden sonra Kastilla kralı Enrique tarafından 1403 yılında Timur'a elçi olarak gönderilen Clavijo'nun bu seyahatiyle ilgili anılarından oluşan "Embajada a Tamar Lán" adlı kitapta bahsettiğine göre, Rumlar Avrupalılar gibi bu şehre Kontantiniye demeyip onu İstanbul adı ile çağırırmaktaydılar. Bkz: Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, çev: Ömer Rıza Doğrul, Kesit Yayınları, İstanbul 2007, s. 49.

İstanbul'a geldiler. Fethi izleyen yirmi beş yıl boyunca Fatih, bir savaştan ötekine koşarak Rumeli ve Anadolu'da merkezi imparatorluğunu kurdu. Bizans Kayser tahtı şimdi elinde olduğundan, Doğu Roma İmparatorluğunun bütün eski topraklarının yasal hükümdarı olduğunu artık iddia edebilirdi.¹⁵

İstanbul'un fethi ile birlikte büyük bir imparatorluk mirası almış olan Fatih Sultan Mehmet, Doğu Roma imparatorluğunu en uzak sınırlarıyla canlandırma iddiasıyla yeni fetihlere girişti. Öncelikle 1459 yılında Balkanlarda Sırbistan ve Mora yarımadasının fethini gerçekleştirdi. Mora yarımadasının ele geçirilmesiyle birlikte Osmanlılar İtalyan yarımadasına yapacakları seferler için önemli bir üs elde ettiler. Çünkü Mora'nın fethiyle birlikte Balkanları da etkisi altına alarak bir Akdeniz imparatorluğu kurmak isteyen Napoli ve Aragon kralı'nın bu planı suya düştü ve bunun yanında Osmanlılar da Orta Akdeniz'e saldırıda bulunacak önemli bir üsse sahip oldular. Ardından 1463'te Bosna ve Hersek'in, 1470'de Eğriboz'un ve 1478-1479 yılları arasında ise Kuzey Arnavutluk'un fethi gerçekleşti.¹⁶

Ülkenin batısında bu fetihler gerçekleşirken Kuzey Anadolu'da Kastamonu ve Sinop havalisinde 1461 yılında Candarlı topraklarını, Orta Anadolu'da ise 1468 yılında Karamanlılara ait toprakları ilhak etti. Her ne kadar Karaman devletini ele geçirdiyse de Akdeniz kıyısına kadar uzanan Toroslarda yaşayan Türkmen oymaklarına boyun eğdiremedi.¹⁷

¹⁵ Shaw, **a.g.e.**, s. 85-87; İncalcık, **a.g.e.**, s.31.

¹⁶ İncalcık, **Ekonomik ve Sosyal Tarih**, s. 53; İncalcık, **a.g.e.**, s. 32; Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993, s. 62.

¹⁷ İncalcık, **Ekonomik ve Sosyal Tarih**, s. 53; İncalcık, **Klasik Çağ**, s. 33; Shaw, **a.g.e.**, s. 93.

Osmanlıların Avrupa'ya karşı sürdürdükleri akınlar neticesinde Avrupa diplomasi kartını oynamaya karar verdi. Bu sırada Osmanlı devletini doğuda tehdit edebilecek tek güç olan Akkoyunlu devleti'nin başındaki Uzun Hasan, Avrupalılar için bulunmaz müttefikti. Gerçekten, Anadolu yarımadası üzerinde kurulan devletlerin talihi hep bu olmuş, Batı'nın Doğu'yla mücadelesinde yine Doğu'yla, Doğu'nun ise Batı'yla mücadelesinde Batı'yla ittifak kurmasının öyküsü yazılmıştır.¹⁸ Bunun sonucunda 1463 güzünde Venedik, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan ile görüşmelere başladı. Osmanlıların Karamanı işgalinden sonra daha saldırgan bir politika izleyen Uzun Hasan, Venedik ve Papa'ya bir elçi göndererek Karakoyunlu Cihanşah ve Timuri'lerden Ebu Said'e karşı doğuda kazandığı zaferlerden onları haberdar edip kalan tek düşman Osmanlılara karşı Avrupa'ya birlik çağrısı yaptı. Bu birlik çağrısına Venedik 30 Nisan 1472 yılında elçisi Caterino Zeno'yu göndererek yanıt verdi. Bu görüşmeler esnasında Uzun Hasan, Venedik'ten ağır toplar, arkebüzler ve topçular olmak üzere teknik yardım talep etti.¹⁹ Bunun karşılığında Anadolu'yu bütünüyle elde ettikten sonra kıyı boylarında kale yapmamak ve denizleri Venedik gemilerine kapatmamak koşuluyla Venedik ile bir anlaşma yaptı. Venedik ise Mora, Midilli, Eğriboz ve Argos'u geri alabilecekti, hatta İstanbul bile işgal edilebilirdi. Ancak Uzun Hasan asla bu silahlara sahip olamadığı gibi Fatih Sultan Mehmet kendisini Fırat'ta karşıladı ve 11 Ağustos 1473 tarihinde Otlukbeli Savaşında onu yendi. Sonrasında Osmanlı ordusunu Venedik'e yöneltip 1474 yılında Arnavutluk'ta İşkodra'yı kuşattı ve 25 Ocak 1478'de Venedik'i barış antlaşmasına mecbur etti. Bu Antlaşmaya göre Venedik İşkodra'yı teslim ederken

¹⁸ Sander, **a.g.e.**, s. 64-65.

¹⁹ Woods, **a.g.e.**, s. 192-193.

Mora'daki Maina Limanıyla savaşta kaybettiği Limni ve Eğriboz adalarından vazgeçiyor, işgal ettiği yerleri geri veriyor ve yıllık on bin duka altın tazminat ödemeyi kabul ediyordu. Sultan ise Venedik'e ticaret özgürlüğü verip İstanbul'da daimi bir elçi bulundurmasına izin verdi.²⁰

1475 yılında Kırım'ın güney kıyılarını ilhak eden Mehmet, Kırım Hanlığını Osmanlı himayesi altına aldı. Girdiği savaşlardan zaferle çıkmasına rağmen 1456'da Belgrad'ı ve sonrasında 1480'de Rodos adasını alamadı. Rodos adası, 1070 yılında Kudüs'te kurulan, 1292 yılında Kıbrıs'a geçen, oradan da 1306 yılında buraya yerleşen St. Sean şövalyelerinin üssü konumundaydı. İtalya'yı ele geçirme girişimleri de aynı yıl başarısızlığa uğradı. 1481 yılında öldüğünde arkasında Tuna'dan Fırat'a kesintisiz uzanan, sağlam temelleri bulunan bir imparatorluk miras bıraktı.²¹

II. Mehmet'in 1481 yılındaki ölümü üzerine Osmanlı toprakları oğulları Cem ve Beyazıt arasında taht kavgalarının başlamasına sahne oldu. Bu tarihe gelinceye kadar yönetimde etkin güçleri bulunan Türk soyluları ve devşirmeler diye adlandırılan iki grup arasında kendi çıkarları doğrultusunda büyük çekişmelere sahne olan Osmanlı tahtına, devşirme Gedik Ahmet Paşa'nın desteğini alarak kardeşi Cem'i yenen Beyazıt geçti. Ancak gerçek iktidar Gedik Ahmet Paşa ile kardeşi İshak Paşa'nın ellerinde kaldı.²²

²⁰ İnalçık, **Klasik Çağ**, s. 33-34.; Halil İnalçık, "Mehmet II.", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, C. 7, s. 528-529.

²¹ İnalçık, **Ekonomik ve Sosyal Tarih**, s. 53; İnalçık, **a.g.e.**, s. 34-35; Shaw, **a.g.e.**, s.98-99.

²² İnalçık, **Klasik Çağ**, s. 35; Shaw, **a.g.e.**, s.99-101.

Her ne kadar babası kadar fetihçi ve başarılı bir hükümdar olarak gösterilmese de II. Beyazıt, babasının mali politikalarının doğurduğu şiddetli tepkiler karşısında II. Mehmet'in, gerek dini vakıflardan, gerekse özel mülk sahiplerinden müsadere edip tımar olarak dağıttığı toprakların büyük bir kısmını eski sahiplerine iade edip imparatorluğun barışçı, huzur dolu bir süreç yaşamasına ve hatırı sayılır bir gelişme göstermesine vesile oldu²³.

Kendisini iktidara getiren devşirmelerin egemenliğini azaltmak niyetiyle 1482 yılında Gedik Ahmet Paşa'yı idam edip İshak Paşa'yı da azletti. Yerine vezir-i azamlığa Davut Paşa'yı getirerek yönetimin dizginlerini tam anlamıyla ele geçirdi. Babası gibi fetihçi ruha sahip olmayan Beyazıt, kendi hâkimiyetini sağlamlaştırmak ve askerlerini memnun etmek niyetiyle Boğdan'ı ele geçirip 1484'de Akkirman ve Kili'yi aldı. Ardından Güney Anadolu üzerinde hak iddia eden Memlûklere 1485-1491 yılları arasında altı yıl süren altı sefer düzenledi. Fakat bu yorucu savaşlardan sonra savaş öncesi durumu geçerli sayan bir antlaşma imzalandı. Bu başarısızlık neticesinde ordusunda revizyona giden Beyazıt, ateşli silahların sayısını artırarak modernleşmeye yöneldi.²⁴

25 Şubat 1495 yılında Napoli'de Cem'in ölümünden sonra Beyazıt'ın tahtı için tehlike ortadan kalkmış bulunuyordu. Bu tarihten sonra Sultandan Avrupa konusunda eskisi kadar ihtiyatlı olması beklenemezdi. Cenovalı mühendislerin gözetiminde o güne kadar görülmemiş büyüklükte savaş gemileri inşa ettirerek Venedik'e karşı açık denizde meydan okuyabileceğini gösterdi. Bu gelişmeyle Osmanlı İmparatorluğu Avrupa politikasında etkin bir rol oynamaya başladı. Aragon

²³ İnalcık, **Ekonomik ve Sosyal Tarih**, s. 54; İnalcık, **a.g.e.**, s.35.

²⁴ İnalcık, **Klasik Çağ**, s. 35-36; Shaw, **a.g.e.**, s.101-103.

ve Kastilya Hıristiyan güçlerine karşı II. Beyazıt'tan yardım isteyen İspanya Müslümanlarının imdadına koşan, Batılılara göre Türk korsanlarının Doğu'ya göre Türk deniz gazileri Batı Akdeniz'de sükun etti. Ayrıca, 1509'da Portekizliler karşısında aldıkları yenilginin ardından Memlûklerin Süveyş'te donanmalarını yeniden inşa etmek için Osmanlılardan uzman ve malzeme istemeleri, Osmanlı donanmasının ulaştığı noktanın en iyi kanıtıdır.²⁵

Batıda bu gelişmeler olurken doğuda gelecekte Osmanlıya uzun yıllar ciddi tehdit oluşturacak Safevî devleti güçlenmekteydi. Osmanlı İmparatorluğunun denetimi altına almak için göçebe yaşam özelliklerini ortadan kaldırıp vergiye bağlamaya çalıştığı Anadolu Türkmen topluluklarından büyük destek görmekteydi. Safevî devletinin kurucusu olan İsmail, 1502 yılında kendini Safevî şah'ı ilan ettikten sonra, tıpkı Uzun Hasan gibi Venedik ile ittifak yaparak Osmanlı topraklarına saldırıda bulundu. Doğu'nun Batı'yla Batı'nın da Doğu'yla işbirliği yaparak Osmanlılara karşı yeniden bir ittifak kurmak niyetinde olması, Batı'nın Şah İsmail'le ilişki kurması yönünden bulunmaz bir fırsattı. Türkmen Kızılbaşlar da İsmail'in destekçileri olarak Anadolu'da İsmail'in dailerinden biri olan Şah Kulu etrafında ayaklanarak Osmanlıya sorun çıkarmaya devam ettiler.²⁶

Yaşlı Sultan II. Beyazıt'ın olaylar karşısındaki denetim zaafı sebebiyle oğlu Şehzade Selim, başından beri İsmail'e karşı etkin önlemler alınmasını istiyordu. Bu

²⁵ İnalcık, **Ekonomik ve Sosyal Tarih**, s. 55; İnalcık, **a.g.e.**, s.36; Shaw, **a.g.e.**, s.105-106.

²⁶ Sander, **a.g.e.**, s. 74; İnalcık, **Klasik Çağ**, s.37; Shaw, **a.g.e.**, s.107-109; Sümer, **a.g.e.**, 32-34.

yüzden yeniçeri desteğiyle birlikte 24 Nisan 1512 yılında babasını tahtı bırakmaya zorladı. Doğuda oluşan Şah İsmail tehlikesi karşısında Osmanlı tahtı adına kendisine rakip olan kardeşlerini birer birer ortadan kaldırdıktan sonra harekete geçti. 23 Ağustos 1514 yılında Çaldıran'da karşılaşan iki ordudan Selim'in ordusu galip çıktı. Bu zafer Kızılbaş tehlikesini geçici olarak yatıştırıp Erzurum'dan Diyarbakır'a kadar olan dağlık bölgenin Osmanlı İmparatorluğuna katılmasını sağlarken bu bölgenin yerel hanedanları ve aşiret reisleri, 1516 ve 1517 yıllarında Osmanlı egemenliğini tanıyıp bölgede Safevî inanç ve düşünce sistemi karşısında Sünni propaganda yapmaya başladılar. Böylelikle, doğudan gelebilecek bir saldırıya karşı Osmanlı İmparatorluğu doğal, kolaylıkla savunulabilecek sınırlara kavuşurken Asya'da ise güç dengesi Osmanlı devleti lehine bozuldu ve bugüne kadar çok az değişiklik geçiren doğu sınırları ortaya çıkmış oldu. Bu arada Osmanlı Sultanı İran'a karşı ekonomik tedbir uygulayarak, bu ülkenin Batıya zengin ipek ticaretini durdurdu ve Mısır Memluklarının Kafkaslardan Mısır'a tutsak ticaretini engelledi.²⁷

²⁷İnalcık, **a.g.e.**, s. 37-38; Shaw, **a.g.e.**, s. 110-114; Safevî Devletiyle savaşmadan önce Şah İsmail yandaşı kırk bin kadar Türkmen'in kimini hapse attırıp kimini de idam ettirerek sınırsız güç kullanmaya yönelen Selim'in yaptıkları bugün hala unutulmuş değildir. Türk'ü Türk'e kırdıran bu hareketin acı anıları, Selim dönemindeki atalarının bugün Anadolu'daki en iyi temsilcisi bulunan Alevi Türkmenlerinin hafızalarına kazınmıştır. Aslında iki Türk devletinin karşılaştığı ve Türk oymaklarının önemli rolünün bulunduğu bu savaşın galibi yoktur. Şah İsmail bugünkü Türkmen Alevileri arasında çok değer verilen Tarihi bir şahsiyettir. Öyle ki, yaptıkları Cem ayinlerinde Şah İsmail nefesleri Hacı Bektaş-ı Veli'ninkilerden sonra en fazla söylenendir.

Selim'in ertesesi yıl Dulkadir Beyliğini alması sonucu Mısır Memlûkleriyle çatışma kaçınılmaz hale geliyordu. Selim önce Halep'e yürüdü, bu arada halk ve kentin valisi Osmanlıların tarafına geçerken 24 Ağustos 1516'da Merc-i Dabık'ta Memlûk ordusunu bozguna uğratıp geri kalan Memlûk güçlerini de yenerek Şam ve Kudüs'ü aldı. Mısır'a ilerleyip Sina Çölü'nü geçti. Bu arada kısa bir süre sonra Mekke Şerifi, kutsal kentlerin anahtarlarını Selim'e gönderip itaatini bildirdi. Suriye, Mısır ve Hicaz böylece Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş oldu. Böylece Osmanlı Devleti eskiden algılandığı gibi bir uç devleti değil bütün İslam dünyasının koruyuculuğunu üstlenen bir İslam halifeliği oluyordu.²⁸ Halife haklarına sahip olarak ve kutsal emanetlerle beraber İstanbul'a dönen Selim'in Mısır ve Kızıldeniz'e doğru bu harekatı Vasco de Gama'nın Afrika'yı dolaşarak gerçekleştirdiği "Okyanus Devrimi"ne ve Portekiz deniz gücünün Hint Okyanusu'na doğru genişlemesine bir tepki olarak düşünülebilir. Osmanlılar Portekiz ile mücadelelerinde bu devleti Hint Okyanusundan kovacak durumda olmadıklarından, Karadeniz ve Akdeniz gibi okyanuslara göre iç deniz sayılabilecek sulara egemen olarak ve yabancıları Kızıldeniz'e sokmayarak Portekiz'in Hint Okyanusu ticaretini tümüyle denetlemesini engellediler.²⁹

I. Selim'in 21 Eylül 1520 tarihindeki ölümü üzerine yerine oğlu Süleyman geçti. Saltanatı hak iddia edecek başka bir şehzade olmadığı için Süleyman'ın tahta

²⁸ İnalcık, **a.g.e.**, s. 37-38; Shaw, **a.g.e.**, s. 110-114.

²⁹ Sander, **a.g.e.**, s. 77-78. ; *Osmanlıların Kızıl Deniz ile ilgilenmelerini İran'da Safevî devletinin doğu ile temasını önleyecek bir blok teşkil etmelerini bertaraf gayesi ile olduğu da ileri sürülmektedir.* Bkz: Salih Özbaran, **Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı**, Kitab Yayınevi, İstanbul 2004, s. 62.

geçişi kansız oldu. Dedesi II. Beyazıt ve babası I. Selim'in fetihleri Sultan Süleyman'a hem doğuda hem batıda rakibi bulunmayan stratejik konuma sahip bir imparatorluk miras bıraktı. Memlûkler tarih sahnesinden çekilirken Safevî ve Venedik tehlikesi de bastırıldı. Fakat Tuna'nın kuzeyinde başlıca rakip olarak Habsburglular Macaristan'ın yerini alarak boy göstermeye başlamaktaydı.³⁰ 1519 yılındaki Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu tahtına adaylık meselesinde Alman "Elektör" prenslerinin, Fransa Kralı I. François yerine Habsburglardan V. Carlos(Şarlken/Karl)'ı seçmeleri nedeniyle araları açılan iki hükümdar, 1521 yılı Martında birbirlerine savaş açtılar. Avrupa'nın bu bölünmüşlüğü şüphesiz Osmanlının işine gelmekteydi. Avrupa'da hem Protestanlığın hem de ulusal monarşilerin yükselmesinin yarattığı bölünmeleri fırsat bilen Sultan Süleyman, 29 Ağustos 1521 yılında önce Belgrat'ı, bir yıl sonra Ocak 1522'de de Aziz Yahya şövalyelerinden Rodos'u aldı.³¹ Fransa kralı I. François 1525 yılında V. Carlos tarafından tutsak edilince ana kraliçe, Süleyman'a başvurarak kendisinden yardım istedi. Böylelikle, Süleyman Habsburgların himayesi altında bulunan Macaristan'a saldırmak için 1526 yılında Mohaç Savaşı seferine karar verip zafer kazandı ve Budin'i alıp Habsburgların merkezi Viyana'yı tehdit etmeye başladı.³²

Macaristan'ı da Boğdan gibi kendine tabi bir devlet yapmak isteyen Süleyman, bu ülkeden çekilirken Macar "Diet"i János Zápolyai'ı kral seçti. Fakat Zápolyai'nın hasımları olan Macar soyluları, Pressburg'ta toplanan bir diet'çe V.

³⁰ Shaw, **a.g.e.**, s. 119.

³¹ İncalcık, **a.g.e.**, s.40.

³² Halil İncalcık, "Akdeniz ve Türkler", **Akdeniz**, Doğu Batı Dergisi, Ankara 2005, s. 154-155; İncalcık, **Klasik Çağ**, s.40.

Carlos'un kardeşi Avusturyalı arşidük Ferdinand'ı kral ilan ettiler. Ertesi yıl Ferdinand Budin'i işgal edip Zápolyai'yı sürünce Süleyman da Macaristan'ı tekrar işgal etti ve Zápolyai'ya tekrar taç giydirdi. Bu arada Süleyman sefer mevsimi geçtiği halde Habsburg başkenti Viyana'ya kadar ilerledi fakat kuşatılanların azmi, kentin surlarının güçlölüğü, uygun olmayan iklim koşulları nedeniyle 27 Eylül 1529'da başlattığı kuşatmayı üç hafta sonra 16 Ekim'de kaldırmak zorunda kalıp İstanbul'a döndü.³³

1531 yılında Ferdinand Macaristan'a yeniden girerek Budin'i kuşatınca ertesi yıl Süleyman Ferdinand'a karşı Macaristan'a büyük bir orduyla girerek V. Carlos'u meydan savaşına çağırdı. Bu sefer amaç hem Macaristan'daki durumu düzeltmek hem de Alman İmparatorluğunu ortadan kaldırmak olduğundan ikinci sefer daha kapsamlıydı. Fakat Viyana'nın yüz kilometre yakınlarındaki Güns kalesi önünde oyalandığı ve mevsim daha fazla ileri gitmesine engel teşkil ettiği için Viyana'yı ikinci kez kuşatamadı.³⁴

Sultan Süleyman'ın Avrupa'daki Protestanlara verdiği desteğin karşılığında V. Carlos da Venedik örneğine uyarak Safevîlerle diplomatik ilişkilere girdi. Hem doğuda hem batıda savaşmaktan kaçınan Osmanlı Ordusu Avusturya ile barış imzalandıktan üç ay sonra 1533 yılının ekim ayında Sadrazam İbrahim Paşa himayesinde Safevîlere karşı sefere çıktı. 1534-1535 seferinde Süleyman, Tebriz ve

³³ İnalçık, **Kla. Çağ**, s.41; Shaw, **a.g.e.**, s. 125-127.

³⁴ Sultan Süleyman bu yeni seferiyle Batı'yı ürküterek Osmanlının batı için Tanrı'nın bir cezalandırması olduğunu söyleyen Martin Luter taraftarı Almanya'daki Protestanlara V. Carlos'un ödünler vermesine neden olmuştur. Bkz: İnalçık, **a.g.e.**, s.41; Shaw, **a.g.e.**, s. 127-128.

Bağdat'ı alıp Azerbaycan ve Irak'ı ilhak etti. İpek üreten Geylan(Gilan) ve Şirvan bölgelerinin yerel hanedanları da Osmanlı Hâkimiyetini tanıdılar. Osmanlı Kaptan-ı Derya'sı Barbaros Hayrettin Paşa da 1534 bahar ve yazında Akdeniz'de Osmanlı donanmasının başında, Koron ve Lepanto'nun yanı sıra Tunus'u ele geçirdi. Habsburglara karşı Fransızlara yardım etmek için güneybatı İtalya kıyılarını bastı. Bu esnada Akdeniz'de V. Carlos rahat durmuyor, 21 Temmuz 1535 yılında Andrea Doria'nın başında olduğu bir haçlı donanması Tunus'u geri alıyordu. Andrea Doria'nın bu karşı saldırısına tepki olarak Osmanlılar Fransızlarla ilk kez resmi birlik kurdular ve 1536 yılında daha önce Cenevizliler ve Venediklilerle yaptıkları gibi sonradan Kapitülasyon adı verilen bir ticaret anlaşması yaptılar. Fakat Barbaros çok geçmeden 1538 yılında Andrea Doria komutasındaki Haçlı donanmasını Preveze'de yenilgiye uğratarak Akdeniz'i de bir Türk gölüne çevirdi. Bu arada 1538'de Basra emiri bağlılığını bildirince bu kez Osmanlılar, Kızıldeniz'in yanı sıra Basra körfezinin de egemenliğini ele geçirdiler ve Orta Doğudan Hindistan'a giden bütün yolları denetimleri altına aldılar. 1546'da Basra, Portekizlilere karşı Suveyş'ten sonra ikinci bir üst haline getirilmesine rağmen, Osmanlılar Portekizlileri Basra Körfezini denetleyen Hürmüz adasından atmayı başaramadı.³⁵

1541-1544 yılları arasında Osmanlılarla Fransızlar arasında yakın işbirliği gerçekleşti. 1541 yılında Zápolyai'nın ölmesi üzerine, hiçbir zaman onun kral olmasını kabul etmemiş olan Ferdinand Macaristan'ı yeniden istila edince, Süleyman sefere çıkma kararı aldı. Budin'e gelen sultan, Macaristan'ı Zápolyai'nın oğlu Sigismund ergin oluncaya değin hâkimiyetine aldı. Süleyman 1543 yılında Macaristan'a yeni bir sefere girişerek bu bölgedeki Estergon, "Sezekesfehervar" ve

³⁵ İnalçık, **a.g.e.**, s.41,43; Shaw, **a.g.e.**, s. 131-132,143.

Batı Macaristan'da bazı yerleri fethetti, ertesi yıl Visegrad'ı aldı. Bu arada François'ya yardım olarak Barbaros komutasında 110 kadırgalık bir filo gönderdiyse de Nice kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı ve kış için Toulon limanına demir attı. Uzun görüşmelerden sonra 19 Haziran 1547'de Ferdinand'la beş yıllık Avusturya'nın Osmanlılara bağımlılığını tanıyan ve V. Carlos'un da imzaladığı bir ateşkes antlaşması yapıldı. Üç yıl sonra Ferdinand Erdel'i denetimi altına almaya kalkınca, Habsburglarla savaş tekrar patlak verdi. Osmanlılar Ferdinand'ı geri püskürttüler ve 1552 yılında Güney Erdel'de Temaşvar Beylerbeyiliğini kurdular.³⁶

İki cephede birden savaştan kaçınan Süleyman batıda her türlü tehditten geçici olarak kurtulduktan sonra ikinci defa olmak üzere, 1548 yılında İran'a sefere çıkıp Tebriz'i aldı, Van'ı fethetti, Doğu Anadolu ve Gürcistan'da bazı kaleleri ele geçirip 1549 yılı sonlarında Payitahtı olan İstanbul'a döndü. Bu savaş aralıklı olarak yedi yıl sürdü ve nihayet 29 Mayıs 1555 yılında iki ülke arasında 1534'te alınan Bağdat'ı Osmanlılara bırakan Amasya barış antlaşması imzalandı.³⁷ Bu antlaşmayla doğu ve batı Gürcistan'ı ikiye ayıran en yüksek dağ sırasını aşarak Ermenistan'dan geçen, Zagros'un batı yamaçlarından Basra körfezine kadar uzanan bir sınır belirlendi.³⁸

³⁶ Jean-Louis Bacque-Grammont, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doruğu: Olaylar (1512-1606)", **Osmanlı İmparatorluğu I**, çev. Server Tanilli, Hazırlayan: Robert Mantran, Adam Yayınları, İstanbul 2001, s.188, İnalcık, **a.g.e.**, s.42; Shaw, **a.g.e.**, s. 137-138.

³⁷ İnalcık, **a.g.e.**, s.43; Sümer, **a.g.e.**, s. 67-68; Shaw, **a.g.e.**, s.145.

³⁸ Donald Edgar Pitcher, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 173.

1565 yılından itibaren veziriazamlık makamına yükselen ve bu makamda üç hükümdarın saltanatında on dört yıldan fazla kalan Sokullu Mehmet Paşa'nın ilk yılında, sınır olayları ve Avusturya'nın vergi ödemeyi durdurması üzerine, Batının Muhteşem Doğunun ise kendisine adaletli oluşu ve kanun yapıcılığıyla Kanuni sıfatını uygun gördüğü Sultan Süleyman, 1 Mayıs 1566 yılında üçüncü ve son seferine çıktı. Seferin ana hedefi Osmanlı denetiminde olan Macaristan ve Erdel topraklarını Habsburg saldırılarından korumak için kullanılabilecek olan Zigetvar'ın fethiydi. Fakat Padişah yürüyüş esnasında ağır hastalandığı için Zigetvar kuşatması sürerken 8 Eylüldeki zaferden iki gün önce öldü.³⁹

Osmanlı Devleti tahtına Kanuni'den sonra tarihçilerin tembel, yeteneksiz, zayıf karakterli ve sarhoş olarak tanımladıkları II. Selim geçti. Gerçi II. Selim gibi beceriksiz birinin tahta geçmesinde oğulları Mustafa ve Beyazıt'ı ortadan kaldırtan babasının büyük payı olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Neyse ki devlet Sokullu Mehmet Paşa gibi birisinin emin ellerindeydi.

Süleyman'ın ölümü üzerine Osmanlı ordusu İstanbul'a döndükten sonra Rumeli birlikleri Habsburglarla savaşa devam etti. Nihayet Ferdinand'dan tahtı miras almış olan oğlu II. Maximilien'in elçileri Babıâliye gelip anlaştılar. 17 Şubat 1568 yılında Edirne'de sekiz yıllık bir ateşkes antlaşması yapıldı.⁴⁰

28 Nisan 1568 yılında Yemen meselesi halledilip merkezi kuvvet orada güçlendirildikten sonra Osmanlılar dikkatlerini Karadeniz'in kuzeyine çevirdiler. Sokullu Mehmet Paşa, Don'u Volga'ya bağlayacak ve Korkunç İvan'ın elinden Astragan'ı almak için birliklerin taşınmasını kolaylaştıracak bir kanal açma fikri

³⁹ Grammont, **a.g.m.**, s. 190-191; Shaw, **a.g.e.**, s.147-148.

⁴⁰ Grammont, **a.g.m.**, s. 191.

geliştirdi. Fakat Rusları Volga havzasından sürme ve İran'ı geriden kuşatma amacı güden bu plan 1569 yılında başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat Sokullu, Tatarların da yardımıyla Rusların Karadeniz'in doğusuna ve batısına yayılmalarını durdurdu. Tam bu sırada Osmanlı donanması Venedik ile Akdeniz'de savaşa tutuştuğundan, Sokullu dikkatini Akdeniz'e yöneltmek zorunda kaldı. 1570 yılında son Venedik toprağı olan Kıbrıs'ı aldılarsa da bir yıl sonra İnebahtı'da haçlı donanmasına karşı ezici bir yenilgiye uğradılar. Osmanlıların on beşinci yüzyıldan bu yana ilk kez yenildikleri bu savaş, Avrupa'da büyük şaşkınlık ve sevinçle karşılındı. Her ne kadar Osmanlı prestijine vurulmuş bir darbe olsa da İnebahtı'dan sonra II. Selim Osmanlı donanmasını yeniden toparlayıp Avrupa'da hiç görölmemiş boyda sekiz kadirga yaptırdı ve bu donanmanın gücünden hiçbir şey kaybetmediğini Sicilya, güney İtalya kıyıları ve 1574 yılında Tunus'u Hafsilerin elinden alarak kanıtladı.⁴¹

1574 yılında ölen II. Selim'in İmparatorluğı, harem kadınlarının etkisinin doruk noktasına ulaştığı ve yüzyıl sonrasına kadar sürecekl olan kadınlar saltanatının başlangıcı oldu. Yine onun döneminde şehzadelerin eyaletlerde yöneticilik ve askerlik görevlerinde eğitilmeleri terk edilip iktidara gelene kadar şehzadeler yöneticilik eğitim ve deneyiminden uzak olarak yaşamlarını haremde geçirmeye başladılar. Bu da kimilerine göre sonun başlangıcı oldu.⁴²

Selim'den sonra tahta daha önce eyalet valiliğı görevinde bulunduğı için yöneticilik deneyiminden geçmiş son padişah olarak büyük oğılu III. Murat geçti. Murat döneminde de Sokullu Mehmet Paşanın yönetimdeki etkinliğı devam etti. Çeşitli saray entrikalarına rağımen Sokullu, bu dönemde Venedik (8 Ağustos 1575),

⁴¹ İnalcık, **a.g.e.**, s. 44-45; Shaw, **a.g.e.**, s. 221-224; Grammont, **a.g.m.**, s. 191-192.

⁴² Shaw, **a.g.e.**, s. 224.

İran (1574) ve Habsburg (1 ocak 1577) ile daha önce imzalamış olduğu antlaşmaları tekrarlayarak Osmanlı Devletinin başlıca düşmanları ile barış siyaseti izledi.⁴³

Osmanlı, III. Murat döneminde doruğa çıkan bütün saray entrikalarına rağmen dış siyasette diplomatik ve askeri girişimlerde bulunmasını bildi. Jagellon hanedanlığından boşalan Lehistan tahtına Habsburglara karşı Fransızlara destek verip kendi adaylarının geçmelerini sağlarken, aynı zamanda 1576'da Fas kentini işgal edip eski hanedanın hayatta kalan son erkek üyesi Ahmet el-Mansur'u Fas sultanlığına getirerek Portekiz'in buradaki gücünü azalttı. Şah Tahmasp'ın 1576'da ölümüyle Safevî Devletinde iç karışıklıklar başlayınca, Sokullu Mehmet Paşa'nın karşı olmasına rağmen doğuya bir müdahalede bulunuldu. Sokullu öldükten sonra da Kafkaslardan Nihavend'e dek İran'ın bütün eyaletlerini ilhak eden Osmanlılar ile İran arasındaki savaş, 21 Mart 1590 yılında Abbas ile imzalanan barış antlaşmasına kadar devam etti.⁴⁴

⁴³ Shaw, **a.g.e.**, s. 224.

⁴⁴ Shaw, **a.g.e.**, s. 225-226,228-229; İnalçık, **a.g.e.**, s. 47.

B- ŞAH I. ABBAS DEVRİNE KADAR İSPANYA:

İspanya coğrafyası tarih boyunca *Keltler*, *Finikeliler*, *Yunanlılar* ve *Kartacalılara*, ev sahipliği yapmış olup M. Ö. 2. yüzyılda Roma Cumhuriyetine dâhil oldu. M.S. 5. yüzyılda Germen kabilelerinin saldırılarına hedef olup sırasıyla *Alanlar*, *Suevler* ve *Vandalların* ardından *Vizigotlar* İber yarımadasına hakim oldular. Hâkimiyetleri uzun süren Vizigotlar, İspanya'ya Hristiyanlığın yerleşmesini de sağladılar.⁴⁵

Kuzey Afrika'nın Batı krallıklarından gelip İber yarımadasını işgal eden ve temel olarak Berberilerden oluşan *Tarık Bin Ziyad* liderliğindeki Müslüman birlikler karşısında, 711 yılındaki Guadalete savaşında, Vizigot *Rodrigo*'nun yenilmesi ve öldürülmesi, İber yarımadasını altından kalkılabilmesi imkansız bir sürecin içine soktu. Bunun neticesinde Vizigot hükümdarlığı ortadan kalkarken yarımadaanın büyük bir kısmı da Müslümanlar tarafından işgal edildi.⁴⁶ Kuzeydeki sarp dağlık ve bazı mntıklar istisna edilirse, yedi sene içinde hemen bütün kıtayı ele geçirdiler. Halifenin ve İber yarımadasındaki temsilcisi Emir'in nüfuzunu tanımak koşuluyla kimseye dokunmayacaklarına, dinlerini ve kendi kanunlarını eskisi gibi yaşamalarına izin vereceklerine söz verdiler. Bunun neticesinde Bazı Vizigot merkezleri ve şehirleri teslim olurken, İspanyol halkının büyük bir kısmı Müslümanlar tarafından fethedilmiş olan topraklara özellikle de Endülüs'e gelip yerleşti. Savaş tehlikesinden korkan bir kısım Hristiyan ve ruhban sınıfı *Pirene* dağlarının öte tarafına ya da

⁴⁵ Julio Valdeón, "Edad Media", **Historia de España**, Espasa Calpe S.A, Madrid 2007, s. 70-80.

⁴⁶ Valdeón, **a.g.m.**, s. 69.

kıtanın en ücra köşelerine iltica ettiler. Bunun sonucunda İspanya topraklarının bazılarında nüfus azalırken özellikle de *Katalonya* bölgesinin kuzey kısmının hemen büsbütün boşalmasına sebep oldu.⁴⁷

Öyle görülüyor ki, Müslüman karargahları büyük şehirlerde yerleşti ve çok sayıda İspanyol-Romalı yeni rejim altında bütün vatandaşlık haklarını tatmak için Müslüman olmayı kabul etti. Bu dönmler, *Endülüs* nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Onlar, fatihlerin Doğu'dan getirdikleri kültürle, kendileri gibi Hristiyan olarak kalan *Mozarabik* topluluklarca da *Toledo*, *Kordoba*, *Sevilla*, *Valencia* gibi büyük şehirlerde konuşulan Latin dillerinin korunması dâhil, kendi yerli nitelikleriyle birleştirmelerinden dolayı tedricen çok özgün bir karakter olarak ortaya çıktılar.⁴⁸

Müslümanların İber yarımadasına gelmesiyle ekonomik ve sosyal hayattan tutun da inanç ve kültürel hayata kadar her alanda büyük bir gelişme görüldü, özellikle de Kordoba Emevi halifeliğinin kurulmasına rastlayan X. yüzyıl zarfında Endülüs bölgesi hızlı bir gelişme kaydedip ileri bir refah seviyesine ulaştı. Fakat bu seviyeye ulaşmak için başlarda büyük mücadeleler vermek zorunda kaldılar.⁴⁹

Halife *Hişam*'ın torunu *Abdurrahman b. Muaviye*, Emevi Halifeliğini yıkan Abbasi hanedanlığı tarafından yürütülen ailesinin imhasından kurtulmayı başardı ve Kuzey Afrika'ya sığındı. Endülüs'teki çok önemli Emevi büyükleri ile temasa geçen

⁴⁷ Luis Bertrand, **İspanya Tarihi**, çev: Galip Kemali Söylemezoğlu ve Nurullah Ataç, Kanaat Kitapevi, İstanbul 1940, s. 41-42.

⁴⁸ Ambroxio Huici Miranda, "The Iberian Peninsula and Sicily" **The Cambridge History of Islam**, Cambridge University Press 1970, C.2, s. 407.

⁴⁹ Valdeón, **a.g.m.**, s. 81.

Abdurrahman, 14 Ağustos 755 tarihinde Endülüs'e ulaştı ve Sevilla'ya girdi. Oradan Kordoba'ya doğru yola çıkan Abdurrahman Başkent camiinde bütün Endülüs'ün emiri olarak kabul edildi. I. Abdurrahman, Şam tarafından atanan valilerin yeni eyalette tesis etmiş oldukları teşkilatı muhafaza ederek genişletti. Kordoba'yı hükümetin merkezi yapıp emir unvanından başka bir unvan almaktan kaçındı. En azından saltanatının başında Abbasi halifesi adına hutbe okunmasına izin verdi. Saltanatının ortalarında Berberilerden ve Kuzey Avrupa'da elde ettiği memlукlerden ücretli bir ordu teşkil etti. Abdurrahman 30 ekim 788'de altmış yaşına varmadan Kordoba'da öldü.⁵⁰

Abdurrahman'dan sonra sırasıyla *I. Hişam* (788-796), *I. Hakem* (796-822), *II. Abdurrahman* (822-852), *I. Muhammed* (852-886), *el Munzir* (886-888), *Abdullah* (888-912), *III. Abdurrahman* (912-961), *II. el Hakem* (961-976), *II. Hişam* (976-1009) gibi emirler VIII-X. Yüzyıllarda başta kaldılar.⁵¹

İber yarımadasının kuzeyinde bulunan dağlık alanlar Endülüs hâkimiyetinin dışında kaldı. Bu alanlarda Roma öncesi dönemlerden kalma çeşitli yerleşik topluluklar yaşamaktaydı. Bunlar arasında *Galiçyalılar*, *Asturyalılar*, *Kantabroslar*, *Vasconesler* gibi ya da dönemin vakayinamelerinin doğu ve orta Pirenelerin insanlarının verdiği ad olarak *İspanikler* bulunmaktaydı. Müslümanların varlığı karşısında Vizigotlar bunlarla birleşip bu topraklara sığındılar. VIII. Yüzyılın ortalarından itibaren batıda ilk meydana getirilen *Astur* krallığından doğuda *Aragon*

⁵⁰ Miranda, **a.g.m.**, s.409-410; C. Brockelmann, **İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi**, çev. Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, s. 169-170.

⁵¹ Miranda, **a.g.m.**, s.409-418.

kontluğuna ve *Pamplona* krallığına bağlı olan gelecekteki Katalonya kontluklarına dek bu çekirdek niteliğindeki politik krallıklar Endülüs Müslümanları karşısında Hristiyan direncinin sancaktarına dönüştüler. VIII. ve X. Yüzyıllar arasında Hristiyan İspanya ve Endülüs arasındaki gelişmişlik ve kültür düzeyi gözle görülür biçimde Müslümanların lehineydi. O dönemin Hristiyan İspanyası tam anlamıyla kırsal bir bölgeydi ve kent merkezleri yok denecek kadar azdı.⁵²

XI. yüzyılın ortalarından itibaren İspanya Müslümanları ve Hristiyanları arasındaki güçlerin bağıntısında radikal bir değişikliğe tanık olundu. Şüphesiz buna Kordoba halifeliğinin ortadan kalkması neticesinde Endülüs'ün bozulması da katkı sağladı. Fakat unutmamak gerekir ki, Avrupa Hristiyanlığının gösterdiği ilerlemelerin kendilerine sağladığı faydalar göz ardı edilemez. Süreç bu şekilde işlerken İber yarımadasının kuzeyinde bulunan Hristiyan küteller, Endülüs'e karşı askeri saldırılarda inisiyatif almaya başladılar. Bu süreç ideolojik anlamda "*la reconquista*" yani yeniden fetih anlamında ifade edilmeye başlandı. Bu ifadeden amaç İspanya'nın kaybedilen topraklarını tekrar ele geçirme maksadıyla Müslümanlara karşı yapılan kampanyalardı. XI. yüzyıl sona ermeden önce, VIII. yüzyılın başlarından itibaren İspanya Müslümanlarının en önemli kentlerinden biri haline gelmiş bulunan Toledo şehri, *Castilla ve Leon* krallıklarına dâhil edildi. Buna paralel olarak Doğu İspanya Hristiyanları da az ölçüde de olsa ilerlemekteydiler. Her şeye rağmen Müslümanlar Ebro vadisinde varlıklarını sürdürmeye devam etmekteydiler. Kuzey Afrika kökenli *Murabitlerin* XI. yüzyılın sonlarında İber yarımadasına gelişiyle birlikte Hristiyan taarruzu durduruldu ve Endülüs birliği tekrar sağlandı. Ne olursa olsun Hristiyan İspanya toprağı XI. yüzyılın zarfında

⁵² Valdeón, **a.g.m.**, s. 98.

genişlemekle kalmayıp burjuvazinin gelişmesinden *Santiago de Compostela*'ya kadar uzanan hac yolunun güçlendirilmesine kadar bir dizi önemli yeniliklerin de tanığı oldu.⁵³

III. Abdurrahman'ın, II. el Hakem'in ve el Mansur'un olağanüstü yetenek ve nüfuzu ile büyük Berberi grupların takviyesi sayesinde Müslümanlar küçük ve parçalanmış Hristiyan devletlerine karşı galip geldiler. Fakat zaferleri uzun süreli olmadı. Bu üç büyük hükümdarın dönemi sona erince, Hristiyanların üstünlüğü Müslümanların fetih esnasındaki galibiyeti gibi kendini etkin bir şekilde gösterdi. Emirliğin Şam'a bağlı Arapları, İspanyalı-Romalıları Müslümanlaştırmada başarılı oldular, fakat Pirenelerdeki mevzi yerli direnişini kıramadılar. Bunun aksine direnişlerini kahramanca sürdüren yeni işgalciler önemli bölgesel üstünlüklerine rağmen, ataları Katolik inanç bağlarından kolayca sıyrılan yeni Müslümanları tekrar Hristiyanlığa döndürmede başarılı olamadılar.⁵⁴ İber yarımadası Hristiyan kralları XII. yüzyılda Endülüs Müslümanlarına karşı askeri inisiyatif almaya devam etti. Fakat bir önceki yüzyılın sonlarında Murabitlerin gelişiyi baş gösteren benzer bir olay *Muvahhid* adlı Kuzey Afrika kökenli yeni bir hareketin XII. yüzyılda İspanya topraklarına gelişiyi tekrarlandı. Bu yeni gelenler bir kez daha Hristiyan saldırısını durdurmayı başardılar. Bu süreçte özellikle güney platosunun ürkek hamlelerinin başrolünü oynayan *Kastilla ve León* krallıkları hususunda belli bir dengeden bahsedilebilir. Halbuki Doğu İspanya'nın çekirdek devletleri ilk olarak Zaragoza, ardından yıllar sonra *Ebro Vadisi*'nin aşağısının ve *Teruel* dağları bölgesinin fetihlerini gerçekleştirerek önemli karasal ilerlemeler gerçekleştirdiler. Diğer taraftan

⁵³ Valdeón, **a.g.m.**, s.111-125.

⁵⁴ Miranda, **a.g.m.**, s. 420.

XII. yüzyıl temel siyasi değişikliklere tanık oldu. *VI. Alfonso* ve halefleri tarafından kullanılan başlıkla Batı İmparatorluğunun teorik üstünlüğü, yüzyılın ikinci yarısında, bir taraftan Aragon krallığı ve *Barselona* Kontluğu tarafından Doğu İspanya'da oluşturulan sağlam bir birliğin kurulmasından, diğer taraftan Portekiz krallığının bağımsızlığını kazanması, Kastilla ve León Krallıklarının bölünmesi ve VII. Alfonso'nun ölümünden dolayı, bozuldu. Fakat aynı zamanda XII. yüzyılda Müslümanlara karşı savaşta temel bir rol üstlenecek olan kurumları ve İspanyol askeri nizamları oluşturuldu. Aynı şekilde XII. yüzyılda gelecekteki parlamentoların kökeni olan İspanyol Parlamentoları kuruldu.⁵⁵

1212 yılındaki *Las Navas de Tolosa* savaşında uğradıkları mağlubiyet neticesinde Muvahhid gücünün çöküşü⁵⁶, İspanya Hristiyan krallarının tekrar saldırıya geçmelerine olanak sağladı. XIII. yüzyılın ilk yarısı açık bir şekilde Endülüs aleyhine Hristiyanlar tarafından gerçekleştirilen fetihlere tanık oldu. *La Corona de Aragon*⁵⁷ ise ilk olarak Balear adalarını, akabinde ise Valencia krallığını işgal etti. Bu fetihlerle *La Corona de Aragon* önceki bölünme antlaşmalarında ondan koparılmış olan toprakları geri almış oluyordu ve bu yeniden fetih (*reconquista*) vazifesini tamamlanmış olduğu anlamına geliyordu. Şimdi ise geriye, Kastilla'ya geçmesine rağmen Katalan ve Aragon birliğinin göz diktiği *Murcia* krallığı meselesi kalmıştı. XIII. yüzyıl bitmeden evvel *La Corona de Aragon* Akdeniz'de genişlemenin ilk adımlarını attı. Kastilla ve Leon birlikleri ise *Las Navas de Tolosa* zaferi sonrasında

⁵⁵ Valdeón, **a.g.m.**, s. 126-140.

⁵⁶ Brockelmann, **a.g.e.**, s. 197.

⁵⁷ Aragon krallığı ve Barselona Kontluğu tarafından Doğu İspanya'da oluşturulan birliğe verilen ad.

Guadalquivir (Vadiülkebir) vadisine girdiler. Birkaç yıl içinde Yukarı Guadalquivir ve Endülüs'ün Atlantik kıyısı Hristiyan güçlerinin eline geçti. Buna paralel olarak Murcia *Taifa* krallığı askeri olmaktan daha çok siyasi yollarla Kastilla'ya dâhil edildi. Kastilla ve Leon için yeniden fetih hareketi daha bitmemişti. Granada'daki *Nazariler* tarafından kurulan Taifa krallığı hala ayakta kalmaya devam etmekteydi. Sonrasında Yeniden birleşen Kastilla ve Leon krallıkları için XIII. yüzyıl her alanda ileri bir gelişmenin görüldüğü bir dönem oldu.⁵⁸

XIV. yüzyıl İspanya Hristiyan krallıklarında ve Avrupa'nın batısında maneviyatla ilgili meseleler yanında fiziksel görünüşü de etkileyen derin bir krize tanık oldu. Ölümcül vebanın yayılması, bunalımlı yılların sıklığı, iktidardakilerin saldırganlığı, özellikle kırsal kesimi olumsuz etkiledi. Bununla birlikte koyun yetiştiriciliği *La Corona de Castilla*⁵⁹'nın hızlı gelişimini sağlarken Akdeniz ticareti de La Corona de Aragón ekonomisinin kilit taşı oldu. Yüzyılın ortalarında La Corona de Castilla, gayri meşru kökenli *Los Trastámara* adlı yeni bir hanedanın tahta geçmesiyle sonuçlanan kardeş katline sebep olan bir savaşa tanık oldu. Diğer taraftan La Corona de Aragón, Pedro IV krallığı altında yayılmacı bir süreç izledi fakat XV. yüzyılın ilk yıllarında egemen hanedanın neslinin tükenmesi ciddi bir veraset sorunu yarattı. XIV. yüzyıl krizinin başlıca etkilerinden birisi, Hristiyan ve Yahudi toplumunun o güne kadar sürdürmeyi başardıkları barışçıl yaşamın özellikle 1391 yılı olaylarından sonra bozulmasıydı. Benzer bir şekilde kriz diğer fiziki

⁵⁸ Valdeón, **a.g.m.**, s. 141-146, 156-170.

⁵⁹ Kastilla ve Leon krallıkları birliğine verilen ad.

görünüşlerin yanında ruhsal dünyayı da etkilerken Kilise hizipleşmesinin şiddetinde bu net bir şekilde ortaya kondu.⁶⁰

XV. yüzyıl kraliyet ordusunun düzeninde olduğu kadar ekonomik ve demografik anlamda da La Corona de Castilla için gözle görülebilir bir iyileşme yaşandı. Özellikle adı geçen yüzyılın siyasi tarihi oldukça çalkantılıydı. *II. Juan*'ın krallığı, Kastilla monarşisinin gözdesi don *Álvaro de Luna* tarafından savunulan kraliyet gücü ve Aragón prensleri olarak adlandırılan *Fernando de Antequera*'nın oğulları arasında sert mücadeleye tanık oldu. Her zaman kararsız olan *Enrique IV*'ün krallığı oldukça iç karartıcı durumlara sahne olurken buna rağmen tarım ve ticarete iyileşme görüldü. Aynı zamanda *Medina del Campo* fuarları ortaya çıktı ve kısa zamanda tüm İspanyol toprağının en önemli olgularına dönüştüler. En önemlisi ise Atlantik kıyısına doğru yönelen uluslararası ticaret, mükemmel boyutlara ulaştı. Süreç böyle ilerlerken XV. yüzyıl'da sosyal görüş noktasında gerilimler yaşandı. Bunun en önemli göstergesi *İrmandinyosların Galiçia* isyanı ve “dönme sorunu” yani din değiştirme meselesi olarak adlandırılanlardı. Her halükarda iyileşmenin diğer bir özelliği kraliyet gücünün giderek artan güçlenmesinde görüldü. Aynı zamanda XV. yüzyıl'ın Kültürel yaşamında İtalya kökenli hümanizmin ilk belirtileri en önemli yenilik olarak İspanya topraklarında görülmektedir.⁶¹

XV. yüzyıl La Corona de Aragón'da ise büyük zıtlıkların yaşandığı bir dönem oldu. Evvela Kastilla kökenli Trastámaralardan yeni bir hanedanlık kuruldu. Bazı tarihçilere göre bu olay otoriter rejim sistemi ve anlaşma eğilimi arasındaki mücadelenin doğuşudur. Bu hanedanlığın ikinci hükümdarı *V. Alfonso*, İtalyan

⁶⁰ Valdeón, **a.g.m.**, s. 170-184.

⁶¹ Valdeón, **a.g.m.**, s. 187-198.

dünyasına özellikle de Napoli kentinin kültürel ve sosyal hayatına kendisini entegre ederek yaşadı ve sonunda da oraya yerleşti. Onun kardeşi ve halefi II. Juan döneminde Katalunya, şiddetli sonuçları olan ve on yıl süren korkunç bir savaşa sahne oldu. Ekonomik anlamda XV. yüzyılda La Corona de Aragon'da yaşanan Katalunya'nın gerilemesi ve *Valencia*'nin ulaştığı görülmedik ilerleme keskin bir tezat örneğidir. Çeşitli iç çatışmaların yaşandığı ülke, benzer iç çatışmaların yaşandığı *Mallorca* ile birleşti ve İtalyan hümanizm akımları diğer İspanyol krallıklarından evvel La Corona de Aragon'a ulaştığından beri sıkı bir kültürel temas halinde bulunduğu Napoli'ye de birleşme teklifi sundu.⁶²

1474 yılı İspanyol tarihinin en parlak döneminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. 12 aralık 1474 yılında IV. Enrique'nin ölümü üzerine kız kardeşi prenses *Ísabel* Kastilla kraliçesi oldu. Daha önce 1469 yılında gelecekte Aragon kralı olacak olan prens *Fernando* ile evlenen Ísabel, bu birlikteliğin Fransa ve Portekiz'de uyandırdığı endişe nedeniyle yarımada bu ülkelerle egemenlik mücadelesine girişti.⁶³

Isabel'in kraliçe ilan edildikten itibaren 4 eylül 1479 yılına kadar geçen dönem "*La guerra de Sucesión*" yani veraset savaşı olarak adlandırılır. Sivil ve uluslararası olmak üzere iki taraflı bir karaktere sahiptir. Coğrafi konumu ve etkin ekonomik gücü nedeniyle, Kastilla yarımadasının eksenini meydana getirmektedir. Birinin diğerine karşı olan zaferi yeni monarşinin siyasi ağırlığının batıya ve Atlantik'e ya da doğuya ve Akdeniz çevresine doğru kaymasına yol açacaktır. 4 eylül

⁶² Valdeón, **a.g.m.**, s. 202-215.

⁶³ Joseph Pérez, "Edad Moderna", **Historia de España**, Espasa Calpe S.A, Madrid 2007, s. 219-221.

1479 yılında *Alcáçobas* antlaşmasıyla Portekiz ile olan savaşa son verilip İspanya'nın birliği sağlanınca, İsabel ve Fernando Kastilla kralları olarak kabul gördüler. Bu antlaşma Portekiz prensi genç *Alfonso* ile Katolik kralların ilk evladı İsabel'in nişanlanmasıyla sağlam temellere oturdu ve bu arada Kastilla, Portekiz'in Afrika'da yayılmasını kabul etti.⁶⁴

XV. yüzyıl sonlarında *Engizisyon* mahkemesinin kurulmasıyla birlikte Yahudilerin ülkeden kovulması ve Mağriplilerin zorla Hristiyan yapılması İsabel ve Fernando'nun başında bulunduğu Katolik krallar devleti dönemine rastlar. İlk olarak 1480 yılında Yahudiler özel sokak ve mahallelerde yaşamaya zorlanırken 1483 yılına gelindiğinde Endülüs Yahudileri şehri terk etmeye ve başka bölgelerde yaşamaya mecbur edildi. Son olarak 31 mart 1492 yılında kabul edilen bir kararname ile Yahudiler dört ay içinde ya din değiştireceklerdi ya da krallığı terk edeceklerdi. Krallıkta yaşayan İki yüz elli-üç yüz bin civarındaki Yahudi'den elli bine yakını dinini değiştirirken geri kalanı ise ülkeyi oldukça zor şartlar altında terk etmek zorunda kaldı.⁶⁵

Çift monarşili Katolik krallıklar devleti, XIV. yüzyılda meydana gelen ekonomik, sosyal ve politik krizler sebebiyle durmuş olan “reconquista” vazifesine tekrar el attılar. Nasrîler sülalesi içinde mevcut, sonu gelmeyen ihtilaf, onun bunlarla işini bitirmesini kolaylaştırdı. Son Granada emiri Ebu Hasan 'a karşı İspanyolların Buabdil dedikleri Ebu Abdullah Muhammed ve Yusuf adındaki iki oğlu ayaklandılar. Ebu Abdullah'ın bizzat Granada'yı zaptetmekle sona erdirdiği bu muharebelerde, Isabel'in kocası Fernando mahirane bir diplomasi ile araya girdi. Araplar tarafından

⁶⁴ Pérez, **a.g.m.**, s. 220-221.

⁶⁵ Pérez, **a.g.m.**, s. 230-232.

kısmen fevkalade bir cesaretle müdafaa edilen küçük şehirler zaptedildikten sonra Granada, uzun bir muhasara sonunda 2 Ocak 1492 tarihinde teslim oldu. 1482 yılında başlayıp 1492 yılında sona eren savaşıla kentte tam bir Hristiyanlaştırma çabasına giriştiler. Bunun sonucunda *Albaicín* ve *Alpujarra*'da Müslüman halk ayaklanınca, Katolik krallar çözümü Müslüman halkın din değiştirmesinde ya da ülkeyi terk etmelerinde buldu. Müslümanların çoğu İspanya'yı terk etmek yerine din değiştirmeyi kabul etti ve o günden itibaren bunlar *Moriscolar* (Mağribli) diye çağrıldılar.⁶⁶

Bu arada İtalya ve Navarra meselesinde Fransa ile İspanya arasında anlaşmazlıklar baş gösterdi. Bu dönem için asıl önemli olan ise, yeni bir kıtanın keşfiydi. Bir daha hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. Kraliçe İsaabel'nin desteği ile Cristobal Colon'un 1492'deki Amerika kıtasını keşfetmesi, Portekiz'den sonra İspanya'yı da deniz aşırı imparatorluk kurmaya itti. Portekiz ile İspanya 1494 yılında yaptıkları bir anlaşma ile yeryüzünü ikiye bölerek paylaştılar. *Magellan*'ın keşfettiği Filipinler İspanya'ya, Portekiz tarafından bulunan Brezilya da Portekiz'e verildi. Bu ikisi dışında İspanya tüm Amerika'da, Portekiz ise Asya ve Doğu Hint adalarında ticaret hakkı elde etti. Böylece yeryüzünde kara yerine deniz ulaşımı başladı. Amerika, Afrika ve Asya kıtasına deniz yoluyla ulaşabilen Avrupa kıtası, bir dünya merkezine dönüştü. Ulaşım ve taşımacılık karalardan denizlere geçmeye başlayınca, eski dünya halkları Müslümanlar yeryüzündeki merkezi durumlarını yitirdiler.⁶⁷

⁶⁶ Pérez, **a.g.m.**, s. 232-234; Brockelmann, **a.g.e.**, s. 205.

⁶⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih (İlk Çağlardan 1918'e)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s. 90-91.

Isabel'in 26 kasım 1504 yılındaki ölümü üzerine ülkeyi 25 eylül 1506 yılına kadar iki yıl boyunca *I. Felipe* yönetti. Katolik krallar Isabel ve Fernando'nun diğer çocukları beklenmeyen sebeplerden ötürü öldükleri için miras hakkı üçüncü kızları *Juana*'ya kaldı. Habsburg imparatoru Maximilian'ın oğlu olan I. Felipe (Yakışıklı Felipe) ise Juana (Deli Juana) ile 1496 yılından beri evli bulunuyordu. Bu evlilik münasebetiyle Habsburg imparatorluğunun İspanya yönetiminde söz hakkı doğmuş oluyordu. 25 eylül 1506 yılında I. Felipe'nin ölümü üzerine ülkede neredeyse sivil savaşa dönüşecek olan bir anarşi patlak verdi. Bunun doğrultusunda ülkenin ileri gelenleri, Isabel'in kocası olan Fernando'ya ülke yönetimini tekrar devralması için mektup yazdılar. Fernando, 1507 temmuz ayında kızı adına yönetimi devralmak için Kastilla'ya döndü ve 1516'nın ocak ayındaki ölümüne kadar yönetimin başında kaldı.⁶⁸

Fernando'dan sonra İspanya tahtına *V. Carlos* çıktı. O tarihe kadar *Charles de Gand* adını taşımaktaydı fakat 1516 yılında *I. Carlos* oldu. 1519 yılına gelindiğinde ise tarih onu bundan sonra V. Carlos olarak tanıdı.⁶⁹ V. Carlos'un krallığı İspanya tarihinde yeni bir dönem açtı. İlk defa olarak Castilla ve Aragón'un iki tacı aynı insandaydı. Diğer taraftan taht, yarımada krallıklarının yanında *Flandes* beyliklerinin mirasçısı, Burgonya düklüğünün haklarına ve imparatorluğun büyük amaçlarına sahip olan bir hükümdarın altındaydı. Yani hanedanlıkla Avrupa'da, Akdeniz'de ve Amerika'da yeni perspektifler açılmaktaydı.⁷⁰

⁶⁸ Pérez, **a.g.m.**, s. 237-241.

⁶⁹ Fernand Braudel, **II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1994, C. II, s. 30.

⁷⁰ Pérez, **a.g.m.**, s. 244.

1519-1556 yılları arasında Alman imparatoru, 1516-1556 yılları arasında İspanya kralı ve aynı zamanda Hollanda-Belçika kralı olarak hüküm süren V. Carlos'un imparatorluğunun sınırlarına İspanya ve ona bağlı sömürgeleri ile Almanya-Avusturya topraklarının hepsi dâhildi. Bununla birlikte 1519 yılında bu görkemli unvanlarının yanına “Kutsal Roma İmparatoru” şanı eklendi. Bunlara önce 1521 yılında *Hernan Cortez*'in ve sonra 1535'te *Pizarro*'nun, Yeni Dünya'nın göz kamaştırıcı hazinelerinin kapılarını açmalarıyla geniş Amerika kıtaları imparatorluğu da dâhil edildi.⁷¹

Düşmanları uyrukları kadar bol olan ve bu uyrukları uzun süren herhangi bir ortak çabada birleşmeyen V. Carlos'un imparatorluğunun gücü Almanya'da bile önce durakladı ve sonra gerilemeye başladı. Fakat V. Carlos'un 1519 yılında Kutsal Roma İmparatoru olarak taç giymesi ile birlikte, ardından gelenlerin 1648 yılındaki Vestefalya Antlaşmasının yerel Cermen Prensi sayılmaları koşulunu ister istemez kabul etmeleri arasında geçen dönem oldukça bunalımlı oldu.⁷²

Fransa Kralı ile Osmanlı imparatoru, Habsburgların gücüne karşı sürekli bir düşmanlık beslediler. Üzerlerinde oturdukları toprakların büyüklüğüne bakacak olursak, bu dönemin önde gelen iki hükümdarı, Kanuni ya da batının deyimiyle Muhteşem Süleyman ve V. Carlos, kendilerini dünyanın tek efendisi olarak görüyorlardı. 16. yüzyıl her iki imparatorluğun amaçlarının gerçekleşmesi ve sınırlarının genişlemesi bakımından bu imkânı onlara sağlamıştı. İspanyolların amacı egemenlikleri altındaki toprakları genişletmek ve hükmettikleri halkları

⁷¹ William H. McNeil, **Dünya Tarihi**, çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1994, s. 346-347.

⁷² McNeil, **a.g.e.**, s. 347.

Hristiyanlaştırarak bu dini yaygınlaştırmaktı, Osmanlıların amacı da kafirlere karşı savaşarak benzer bir nitelik taşımaktaydı. Osmanlılar için yeni topraklar elde etmek İslam'ın sınırlarını genişletmeyi sağlarken, İspanyollar için fetihler, özellikle de Amerika'da zorunlu din değiştirmeyi sağlıyordu.⁷³

V. Carlos'un ömrü boyunca düşlediği dünya imparatorluğu Katolik Kralların siyasi ve dini programlarının bir devamıdır. V. Carlos'un "Benim imparatorluğumda hiçbir zaman güneş batmaz," şeklindeki ünlü cümlesi, bize politikasının vardığı noktayı gösterir. V. Carlos, Hristiyan dünyasında genel bir barış ortamı yaratmak için de Türklerle savaşmak istemiş, en büyük desteği de Papalık Devleti'nden görmüştü. Tük tehlikesine karşı koymak için V. Carlos ile sıkı işbirliğinde olan *Papa VI Hadrianus*, Carlos'a "Hristiyan dünyasının Türklerle beraberce mücadele edebilmesi ve Hristiyan prenslikleri arasında bir barış antlaşması imzalanması için her şeyi yapacağım," diye yazmıştı. V. Carlos, Hristiyan devletler arasındaki savaşlara son verecek evrensel bir monarşi, İspanyol egemenliği altında devlet üstü bir devlet düşü kuruyordu; ona göre dünya barışına doğru ilk adım bu olacaktı.⁷⁴ Hristiyanlar bu doğrultuda 1532 yazının sonlarına doğru, Batı Viyana önlerinde Türkleri bekleyen 100.000 kişilik bir ordu toplamayı başardılar. Osmanlıların geri çekilmesiyle sonuçlanan savaşta 23 Eylül'de Viyana'ya gelen V. Carlos da bulunuyordu. Viyana, bu savaş sonrasında Müslümanlara karşı Hristiyanlığın kalesi

⁷³ Paulino Toledo, "Osmanlı-İspanyol İmparatorluklarında Dünya İmparatorluğu Fikri, 1. Yüzyıl", **İspanya-Türkiye**, çev. Peral Payaz Çarum, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 17.

⁷⁴ Toledo, **a.g.m.**, s. 23, 25-26.

olmakla kalmayıp aynı zamanda Almanların reformlarla oluşturdıkları yeni tarikatlar karşısında Katolikliğin de kalesi oldu.⁷⁵

Bununla birlikte V. Carlos, *Martin Luter* ve takipçilerine karşı olduğunu açıklamasına rağmen, Fransızlara ve Türklere karşı daha çok İtalya’da ve Akdeniz’de sürdürülen savaşlar, onu *Lutheryanlara* olanca gücüyle yüklenmesine olanak vermeyecek kadar uğraştırdı. 1556 yılında tahttan feragat eden V. Carlos İspanya ve İspanya imparatorluğuna bağlı ülkelerle birlikte Burgonya topraklarını oğlu II. Felipe’ye bıraktı. Fakat Avusturya’yı ve İmparator unvanını kardeşi Ferdinand’a bırakarak tahttan çekildi.⁷⁶

II. Felipe, V. Carlos’unkinden daha geniş, daha tutarlı, daha sağlam ve Avrupa işlerine daha az angaje olan, yalnızca İspanya üzerine odaklanıp Okyanusa geri dönen bir İmparatorluğa hükmetti.⁷⁷ Fakat mirasın ikiye bölünmesi bu bölümlerden hiçbirinde kararlı bir siyasal birimin oluşmasına yetmedi. Almanya bölünmüş olarak kaldı. Ferdinand ve ondan sonra gelenler ihtiyatlı bir politika izlemişken, II. Felipe yönetimindeki Büyük İspanya Devleti, “Aşağı Ülkeleri” önce birleştirmek ve sonra da egemenliği altına almak için boş yere uğraşıp durdu.⁷⁸ 1554 yılında İngiltere’nin Katolik kraliçesi *Mary Tudor* ile evlenerek İngiltere üzerinde de

⁷⁵ Xavier Sellés, “V. Carlos ve Birinci Viyana Kuşatması”, **İspanya-Türkiye**, Haz. Pablo Martin Asuero, çev. Peral Payaz Çarum, Kitap Yayınevi, s. 49-52.

⁷⁶ McNeil, **a.g.e.**, s. 347.

⁷⁷ Braudel, **a.g.e.**, s. 34.

⁷⁸ McNeil, **a.g.e.**, s. 347-348.

söz sahibi oldu. Fakat Mary Tudor'un 1558'deki ölümü üzerine İngiltere üzerindeki nüfuzunu kaybetti.⁷⁹

II. Felipe, 1556 yılında tahta çıktığında, babası V. Carlos'un Avrupa politikasını izlemesi gerektiğini düşünüyordu. Bu yolda atılabilecek ilk adım olarak, 1565 yılında Malta adasını kuşatan, 1569 yılında Tunus'u işgal eden 1570-1571 yılları arasında Venedik'e savaş açan ve Kıbrıs'ı fethetmeye çalışan Osmanlılara karşı Hristiyanlığın son haçlı ordusunu oluşturma işine girişti.⁸⁰

II. Felipe tarafından oluşturulan kutsal liganın sonuçları kendini hemen gösterdi ve Osmanlılarla Akdeniz'de bir dizi mücadelelere girişti. Herhalde en akılda kalanı ve hafızalardan hiç çıkmayacak olanı İnebahtı Savaşı'dır. Kutsal birliğin oluşturulmasıyla Avusturyalı *Don Juan* komutasında kurulan donanma 1571 yılında İnebahtı zaferine imza attı. Hem Malta'nın kurtuluşu hem de İnebahtı daki başarı Batı'da sevinç çığlıklarıyla kutlandı. İspanya ve Osmanlı arasındaki açık savaşın durduğunu ilan eden bir barış antlaşması, suların biraz dinginleşmesine yardım ederken, Akdeniz'in karakteristik bir özelliği olan Müslüman ve Hristiyan korsan gemilerinin "sınırlı savaş"ını her zamanki gibi pek engellemedi.⁸¹

Amerikan sömürgelerinden gümüş taşıyan İspanyol kalyonlarını, İngiltere vurmaya başlamıştı. Katolikliğin kalesi unvanını taşıyan İspanya, 1588 yılında Protestanlığın yayılmasını önlemek amacıyla İngiltere'yi işgal etmeye karar verdi ve

⁷⁹ Pérez, **a.g.m.**, 274.

⁸⁰ Pérez. **a.g.m.**, 260.

⁸¹ Ann Williams, "Akdeniz Çatışması", **Kanuni ve Çağı**, ed. Metin Kunt-Christine Woodhead, çev. Sermet Yalçın. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ocak 2002, s. 54-55.

istila için “Büyük Armada” hazırladı. İspanya bu Armada’yı İngiltere’ye sevk ederken, Akdeniz’de arkasını Osmanlıya karşı güvence altına almak zorundaydı. İşte bu tarihlerde ilk kez Osmanlı-İspanyol yakınlaşması sağlandı. Çeşitli aşamalardan geçtikten sonra İspanyol Monarşisi ile Osmanlı imparatoru arasında 1584 yılında barış antlaşması imzalandı. Üç sene sonra büyük hazırlıklarla gönderilen İspanyol Deniz Gücü’nün İspanyol Armadası da denilen bu savaşta büyük bir hezimete uğraması ya da 1568 ve 1609 yılları arasındaki Felemenk ayaklanmasının başarısı, II. Felipe yönetimindeki İspanyolları geriletmedi. Fakat savaş sonrasında Protestanlık artık durdurulamaz bir hal alırken, İngiltere’nin Avrupa’da ve dünyada büyük bir güç haline gelmesinin önü açılmış oldu ve İspanyolların bu üstünlükleri ancak II. Felipe’nin ölümünden sonra sönmeye başladı.⁸²

⁸² McNeil, **a.g.e.**, s. 348; Halil İnalcık, “İspanyol Türk İlişkilerine Kuşbakışı”,

B- ŞAH I. ABBAS DEVRİNE KADAR İRAN:

Bugünkü İran'ı ifade etmek için hem Pars (ya da Fars) hem İran olmak üzere iki isim birden kullanılmaktadır. Pars ifadesi, ülkenin güney batısındaki bir bölgenin isminin eski bir Helen biçimi olan Persis'ten türemiştir. Bu bölge Persis, iki en büyük Pers hanedanlığı olan Akamenidler (M.Ö. 6–4. yüzyıllar) ve Sasanilerin (M.S. 3-7. yüzyıllar) beşiği idi. Yedinci yüzyıldaki Arap fethinden sonra Fars⁸³ olarak tanındı ve hala da öyle tanınmaktadır. İran adının kökeni ise Pehlevi dilidir ve daha eski şekil olan Ariana'dan türemiştir. Bu aslında “Aryen” (Ariler, Aryalar) demek olan bir sıfattır. 1934 yılında tüm yabancı ülkelerden resmen İran adını kullanmalarını isteyen Rıza Şah Pehlevi'nin bu tanımı bugün genel kabul görmüştür.⁸⁴

Farklı dil, din ve etnik gurupların tek çatı altında bugün bir araya gelmeyi ve yaşamayı başardığı İran, tarihi ve kültürel yapısıyla değerli bir mozaik meydana getirmektedir. Bu mozağin oluşmasında geçmişindeki Akamenidler, Parthlar Sasaniler, Araplar, Selçuklu Türkleri, İlhanlılar, özellikle de İlhanlı sonrası etkinlik kazanan Türkmen teşekküllerinin çok önemli katkısı göz ardı edilemez. Her ne kadar Safevî Devleti batılı araştırmacılar tarafından bir İran devleti olarak görülse de aslında kurucusu Türk olan, kurulmasında Türk aşiret ve guruplarının büyük katkısı

⁸³ Arapça'da P sesi olmadığından İranlılar, kendi dillerinin yazı karakteri için Arap yazısını kabul ettiklerinde yeni bir harf icat etmek zorunda kaldılar. Bkz: David Morman **Medieval Persia 1040-1797**, Logman, New York 1988, s. 1.

⁸⁴ J. H. Kramers, “Persia”, **First Encyclopaedia of Islam 1913-1936**, C. 6, s. 1038; Morgan, a.g.e., s. 1.

bulunan- özellikle de Anadolu Türklerinin⁸⁵ – bir devlettir. Bugünkü İran nüfuzunun yarısına yakınının Türk olduğu ve Türkçe konuştuğu düşünülürse, Safevî devletinin kurulmasında ve bir Türk devleti özelliği kazanmasında Türklerin rolünün önemini daha iyi kavrayabiliriz.

XV. yüzyılda İran’da Safevî Hanedanının yükselişi İran’da olduğu kadar Avrupa’da da oldukça tarihi önemi olan bir olaydır.

Bu devlet sisteminin gelişmesinde üç ayrı devir görülmektedir.

1301-1447: Safevî tarikatı tarihi (Safevî akidesinin yayılışına münhasır).

1447-1497: Erdebil’deki dini devletin tarihi (Laik kuvvetlerle sıkı münasebete girilmesi).

1500-1722: Safevîlerin milli bir devlet tarihi (Yeni bir din inancına dayanan bir büyük İran devleti kurulması ve bunun kuvvetlendirilmesi).⁸⁶

Tarikatın kurucusu 1252 yılında Erdebil’de dünyaya gelmiş bulunan, Safevîlerin de adlarını almış oldukları, tarikatlarının cediti olan Safiyüddin (Safi al Din)’dir. Şeyh Safi’den sonra oğlu Sadreddin (1334-1392), torunu Hoca Ali (1392-1429) ve torununun oğlu Şeyh İbrahim (1429-1447) Safevî postunda oturdular. Kural olarak pirlik daima babadan oğula geçerdi. Safevî Şeyhleri, Şeyh Cüneyd (ölüm 1460)

⁸⁵ *Devletin kuruluşunda rol oynayan oymaklar: A- Büyük Oymaklar: Rumlu, Ustacalu, Tekeli, Şamlu, Zû'l-Kadr; B- Küçük Oymaklar: Varsak, Çepni, Arapgirli, Turgudlu, Bozcalu, Acirli, Hınıslu, Çemişkezekli.* Ayrıntılı bilgi için bkz: Faruk Sümer, **Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.43-56.

⁸⁶ Walther Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, Çev. Tefik Bıyıklıoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.2.

zamanında Safevî tarikat topluluğundan bir dini devlet meydana getirmişlerdi. Bu devlet'in merkezi olan ve tarikat mabedi'nin bulunduğu Erdebil, Karakoyunluların lideri Azerbaycan'ın o zamanki hakimi Cihan Şah'a tabîdi. Tarikatın o dönemdeki piri, Şeyh Cüneyd, varlığı ve etrafında oluşturmayı başardığı tarikat halkası mensuplarının çokluğuyla Karakoyunlu devleti için tehlike oluşturmaya başlayınca Cihan Şah, pirin amcası Şeyh Cafer'den Cüneyd'i memleketten uzaklaştırmasını istedi. Cüneyd'in' uzaklaştırılmasıyla Cafer büsbütün tarikatın hâkimiyetini eline geçirebildi. Bir çok İran'ının yaptığı gibi Anadolu'ya geçen Şeyh Cüneyd'in 1449-1456 yılları arasında Anadolu ve Suriye maceraları başlamış oldu.⁸⁷ Bu ülkede kendi maksadı adına beklediğinden daha elverişli bir zemin bulan Cüneyd⁸⁸, çeşitli Türk boylarını da yanına alarak kendi inanç biçimi olan 12 imam inancını yaymak ve belki de ileride Cihan Şaha rağmen tekrar tarikatının başına geçebilecek gücü toparlayabilmek için Anadolu ve Suriye topraklarında dolaştı. Beş on bin kişilik bu Türk boylarının başında Trabzon Rum devletinin topraklarına girerek yağmalar yapıp hatta Trabzon şehrini kuşattıysa da fethedemeyeceğini görerek geri çekildi. Uzun

⁸⁷ Hinz, **a.g.e.** s. 5,7,10,14-16.

⁸⁸ *Cerbezeli, telkin kabiliyetine sahip ve aynı zamanda faal bir insan olduğu anlaşılan Safevî Şeyhi dolaştığı köylü ve göçebe Türkler arasında sayısı hiç az olmayan bir topluluğu kendisine mürit yaptı. Hatta Cüneyd bunlardan beş on-bin kişilik silahlı bir kuvvet de meydana getirmeğe muvaffak oldu. Kendisinin Hz. Ali evladından iddiğini iddia etmesi, faaliyetinin siyasi bir gayesi olduğunu gizlememesi, köylü ve göçebe Türklerin iktisadi durumlarının herhalde iyi olmaması ve bilhassa siyasi bakımdan tatmin edilememiş bulunmaları, Cüneyd'in başarılarının diğer mühim sebeplerini teşkil eder. Bkz: Sümer, **a.g.e.** s.10.*

yıllar kaldığı Anadolu'dan bir kısım müritleriyle Erdebil'e dönen Cüneyd, müritlerini güçlendirmesi gerektiğinden Çerkezler ülkesine gaza yapmak için harekete geçti, fakat Şirvan hükümdarı Halilullah ülkesinden geçmesine izin vermediği için onunla vuruştı ve muharebe meydanında kaldı.⁸⁹

Şeyh Cüneyd'den sonra yerine oğlu Haydar geçti. Şeyh Cüneyd Trabzon kuşatmasının başarısızlığından sonra, mürşitlere, alimlere ve sanatçılara büyük değer veren Akkoyunlu Uzun Hasan'ın misafiri olarak Amid'de üç yıl kaldı. İşte Haydar, Cüneyd'in bu misafirliği sırasında 1458 yılında Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm ile yaptığı evlilikten Amid'de 1460 yılında dünyaya geldi. O sıralar Akkoyunluların başında zaferden zafere koşan Uzun Hasan, Karakoyunlu devleti için büyük bir tehlike oluşturmaya başlamıştı. Sonradan bu devlete son vermiş (1467) başkentini de Amid'den Tebriz'e⁹⁰ taşımıştır. Arkasına dayısı Uzun Hasan'ın desteğini alarak Erdebil'e varan ve o sıralar 10 yaşında bir çocuk olan Haydar,

⁸⁹ Sümer, **a.g.e.**, s. 10-11.

⁹⁰ Uzun Hasan böyle yaparak, Kara-koyunluların başkenti olmakla beraber aynı zamanda Moğol Kağanlarının ve halefleri Celâyirlilerin de önceleri başkenti olan bir yeri eski geleneğe bağlı kalarak mesken seçti. Bu prosedür İran'da iktidarı almayı simgelemekle birlikte, aynı zamanda, Anadolu'dan İran dağlarına akın eden ikinci büyük Türkmen dalgasını oluşturan ve bir yüz yıl sonrası için ülkenin gelişiminde önemli bir rol oynayacak olan yeni bir süreci başlattı. Bkz: H. R. Roemer, **The Cambridge History of Iran**, Cambridge University Pres, Cambridge 1986, C. 6, s.175.

Cafer'in kıskanç bakışları arasında Posta oturdu.⁹¹ Safevî tarikat sisteminde bazı temel yapılandırmalara girişen⁹² ve babasının yolunu izlemeye çalışan Haydar, aynen kendisi gibi müritlerini memnun etmek için gaza hareketlerine girişti. Haydar'ın İlk

⁹¹ Hinz, **a.g.e.**, s. 27, 35, 42, 56, 62; Minorsky, Fadlullah b. Ruzbihan Khunji'nin "Tarikh-i Alam-ara-yı Amini" adlı kitabın özet çevirisini yaptığı eserinde Haydar'ın, özellikle de Rum ülkesinden (Anadolu) gelen babasının müritlerinin aşırı itaatinden kötü etkilendiğini, bu şahıslardan kötü alışkanlıklar ve davranışlar edindiğini, öyle ki, mistik değeri olan eserler okumak yerine eski zamanların hoş hikayelerini okumayı yeğlediğini ve Kutsal kitaplar üzerinde Kalem kullanmayı ifa etmek yerine, Erdebil köpekleri üzerinde kılıç talimi yaptığını bize söylemektedir. Bkz: V. Minorsky, **Persia in A.D. 1478-1490**, Royal Asiatic Society Great, London 1957, s. 66.

⁹² İlk önce tarikat kıyafeti ile işe başlamıştır. Teşkilat kudretine müritleri için kabul ettirdiği üniforma buna örnek olarak gösterilebilir: Tarikat mensupları sırtlarına derviş entarisi giyerler, başlarına da taç denilen Haydari sarık sararlardı. Türkmen sarığının kabarık olmasına mukabil, taç beyaz bir tülbent üzerine sarılan sürahi biçiminde, yukarıya doğru gittikçe sivrilen on iki dilimli kırmızı bir kavuktur. Parmak kalınlığındaki on iki dilim ve kırmızı renk Safevîliğin Alevi akidesini ve mübarek 12 imamı temsil etmektedir. İsimleri de bu parmak kalınlığındaki dilimlere işlenmiştir. Bu başlığı kullananlara verilen Kızılbaş ismi de sarığın rengi ile ilgilidir. İki yüzü olan, Tac-ı Haydar, "Haydarın tacı", Şah İsmail döneminde de kullanılmıştır. Bkz: Hinz, **a.g.e.**, s. 65; Irene Melikof, "Bektaşî-Alevilerde Ali'nin Tanrılaştırılması", **İslam İnançlarında Hz. Ali**, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2005, s.97.

yılları Anadolu'daki teşkilatı geliştirmek ve müritlerinin sayısını artırmakla geçti. Müritlerinin sayısı her geçen gün artan Haydar'ın sonu da babasına benzedi. Büyük bir olasılıkla babasının öcünü almak için Şirvan Şah Ferruh Yaşar'a saldırdı, Şeyh Haydar ile mücadele edemeyeceğini anlayınca da güveyisi Akkoyunlu Yakub beyden yardım istedi. Dayısının oğlunun, Biçen oğlu Süleyman Bey kumandasında gönderdiği orduya karşı müritleri gerçekten iyi savaştılsa da şeyhlerinin bir okla vurulup ölmesinden dolayı yenildiler(1488).⁹³

Büyük bir olasılıkla Akkoyunlu ve Safevî dostluğu, Yakub'un Haydar'ı ülkesi için potansiyel bir tehlike olarak görmesinden dolayı sona erdi. Haydar'ın ölümünden sonra Erdebil'deki Tarikat Devletinin başına geçen büyük oğlu ve karısı Halime Beyi Aka'nın çocuğu Sultan Ali,⁹⁴ tarikatın toparlanmasını sağlayıp, müritler

⁹³ Sümer, **a.g.e.**, s.12-14; Minorsky, **a.g.e.**, s. 67-81; Safevî Tarihçisi Hasan-ı Rumlu Ahsenü't Tevârîh kitabında Haydar'ın müritlerinin sayısı altı bine ulaşınca kadar beklediğini, bu sayıya ulaşınca da gidiş bayrağını kafirler diyarı olarak adlandırdığı Çerkez tarafına açtığını söylemektedir. Bkz: Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't Tevârîh**, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2006, s. 579, 582-585.

⁹⁴ Akkoyunlu Uzun Hasan'ın Trabzon İmparatorunun kızı Despina Hatunla evlenmesinden dünyaya gelen üç kızı ve bir oğlu(Maksut, doğ. 1460) oldu. Bu kızlarından büyük olanı Halime Beyi Aka (Diğer ismi Marta idi ve Türkler arasında Alemşah Beyüm lakabıyla çağrıldı. Annesi Despina Hatun'un Uzun Hasan ile evliliği sonrasında da Hristiyanlık dinine bağlılığını sürdürmesi neticesinde büyük kızına Marta ismini vermiş olması muhtemeldir. Babası Uzun Hasan'ın farklı inanç ve fikirlere karşı duyduğu iyi niyet ve tolerans'ın da bu hususta göz ardı edilmemesi gerekir.) ile Haydar'ın evliliğinden Sultan Ali, İsmail ve İbrahim dünyaya geldiler.

ve mensuplar için tarikatı tekrar dini ve siyasi hadiselerin merkezi haline getirmeyi başarsa da, Yakub'un 1490 yılındaki ani ölümüyle yerine geçen oğlu Rüstem'in, kendisini ve Safevî ailesini potansiyel bir tehlike olarak görmesi üzerine 1494'te Akkoyunlular tarafından öldürüldü. Abisinin ölümü üzerine, o sıralar henüz küçük bir çocuk olan İsmail için maceralarla dolu yıllar başlamak üzereydi.⁹⁵

Abisi Sultan Ali öldürüldüğü zaman henüz küçük bir çocuk olan Şah İsmail için bu yıllar oldukça zor oldu, Üçüncü şeyhlerini de savaş meydanında kaybetmelerine rağmen maneviyatlarını korumayı başaran Safevî müritleri, İsmail ve İbrahim'i emin bir yerde sakladılar. Geleceğin büyük Türk Safevî devletinin temellerini atacak olan bu altı yaşındaki İsmail'i Rüstem'in zulmünden korumak için önce Gilan'a kaçırdılar (1493 yılı başı). Gilan'da altı yıldan fazla kalan İsmail oradan

Bunlardan İsmail'in doğum tarihi 17 Temmuz 1487'dir. Bkz: Hinz, **a.g.e.**, s.62-63. Uzun Hasan'ın hayatından bahseden ilk müellif Giovanni Maria Angiolello'nın seyahatnamesinde de yukarıdaki bilgilere ulaşılabilir: *İran'ın ve Tebriz'in en kudretli hükümdarı olan Uzun Hasan birkaç kadını kendisine eş olarak almıştı. Bu cümleden bunlardan biri Trabzon kralı Calo Johannes'in kızı Despina Hatun idi. Calo Johannes, Osmanlı Sultanı II. Murad'ın gücünden korktuğundan sıkıntılı günlerinde Hasan Bey'in yardımıyla kuvvet kazanmak istiyordu. Bu yüzden Hristiyan dininde kalması ve dini merasimleri yerine getirmesi için hizmetinde keşişler bulunması şartıyla kızını Hasan Bey ile evlendirdi. Hasan Bey bu kadından bir erkek ve üç kız sahibi oldu. Bu kızlardan birincisinin adı Marta olup Sufi İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın eşi idi...* Bkz: Tufan Gündüz, **Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 31.

⁹⁵ Hinz, **a.g.e.**, s. 80-82; Morgan, **a.g.e.**, s.110.

Tarum'a geçti, oradan da Halhal'a. Bir ara Erdebil'e uğradıysa da, tehlikeli olduğunu düşündüğü gerekçesiyle, önce Ercuvan'da kışladı, bahar mevsimi gelince de Erdebil'i ziyaret ettikten sonra Gökçe deniz'e (Göl) doğru yollandı. Buyruğunda bin kişi bulunmasına rağmen Safevî Şeyhi Hüseyin'in kendisini yakalamasından korkan İsmail, Erivan'ın güneyindeki Sa'd Çukur (Çuhur Sad) bölgesine geldi. Asıl amacı Anadolu'daki müritleriyle birleşmek olduğundan Kağızman ve Erzurum'dan geçip Tercan'a sonra da güneyindeki Saru kaya yaylağına ulaştı. Son durağı Erzincan'a⁹⁶ varan İsmail'e Anadolu'nun her tarafından müritleri akın etmekteydi.⁹⁷

⁹⁶ İsmail Anadolu'ya vardığı sırada Akkoyunluların durumu pek iç açıcı değildi. Ülkede baş gösteren anarşi neticesinde ülke tam bir kaos'un eşiğindeydi. Akkoyunlu tahtı kanlı bir mücadeleye tanık olmaktaydı. Uzun Hasan'ın torunu Göde Ahmet bey, İstanbul'dan Azerbaycan'a gelince, Rüstem bey ile mücadeleye girişmiş ve onu katlettikten sonra Akkoyunlu tahtına geçmişti. Fakat o da çok geçmeden İbe Sultan ile Fars valisi Pürnek Kasım Bey tarafından İsfahan yörelerinde Hacı Hasan-i Mâzi'de yapılan bir çarpışmada öldürüldü. Hacı Hasan-i Mâzi'deki ilk muharebeyi izleyen on yıl içinde Türkmen göçer askeri elitinin düşman fraksiyonları, birkaç Bayındır beyi adına konfedere aşiret savaşlarını sürdürdüler: Muhammed b. Yusuf, Elvend b. Yusuf, Sultan Murad b. Yakub ve Kasım b. Cihangir. Bunlar tahta biribiri ardına geçmeyip imparatorluğun çeşitli bölgelerinde aynı anda yükseldiler. Çekişmeler neticesinde başta kalmayı başaran Sultan Murad ve Elvend arasında 1500 dolaylarında yapılan uzlaşma neticesinde Akkoyunlu imparatorluğu ikiye bölündü. Diyarbakır, Arminiye, Azerbaycan, Mugan ve Arran yönetimi Elven'e bırakılırken, Irak-ı Acem, Kirman, Fars ve Arap Irak'ı Sultan Murat'a kaldı. Bkz: Sümer, **a.g.e.**, s.

Türk boylarından oluşan bu çok önemli kuvveti arkasına alan İsmail'in ilk görevi ezeli düşmanı Şirvan Şah üzerine yönelmek oldu. Şirvan eyaleti birkaç ay içinde Kızılbaşların⁹⁸ denetimine girerken, diğer taraftan İsmail Ferruh Yaşar'ı öldürerek kendisinin ve babasının öcünü almış bulunmaktaydı. Daha sonra Elvend'in ordusunu Şerûr'da bozguna uğratıp, Tebriz yolunu açtılar.⁹⁹

İran'daki Safevî hâkimiyeti geleneksel olarak, Şah İsmail'in Tebriz'i ele geçirdiği 1501 yılına tarihlenir. Her ne kadar Elvend'in ordusunu Şarrur'da bozguna uğratsa da Akkoyunlu tehlikesini tam anlamıyla atlatabilmiş değildir. Safevî devletinin sınırlarını güvence altına almak maksadıyla Kızılbaş ordusu, Akkoyunluların Bağdat kolu olan Sultan Murad'ın üzerine yürüdü ve 1503 yılında Hamedan'da ordusunu yendi. Bu zafer sayesinde Batı İran tamamen Safevî hâkimiyetine girdi.¹⁰⁰ 1507 yılına gelindiğinde eski Akkoyunlu başkenti Diyarbakır'a

16; John E. Woods, **Akkoyunlular**, çev. Sibel Özbudun, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993, s. 262-265.

⁹⁷ Ustacalu, Şamlu, Rumlu (başlıca Sivas, Amasya, Tokat, bölgelerinin yerleşik Türk halkı), Tekelü (Antalya bölgesi), Zûlkadr (Dulkadır) ile yine Anadolu'daki Karaman bölgesi halkına (başta Turgudlular olmak üzere) ve Varsaklara (Tarsus bölgesi Türkmenleri) mensup olan Anadolu'nun değişik yörelerinden Türkler İsmail'e akın ediyorlardı. Bkz: Sümer, **a.g.e.** s. 15-19, Hinz, **a.g.e.** s.82-86.

⁹⁸ Kızılbaşlar hakkında geniş bilgi için bkz: Melikof, **a.g.m.**, s. 95-101.

⁹⁹ Woods, **a.g.e.** s. 265.

¹⁰⁰ Sümer'in Osmanlı kaynaklarına dayanarak bize yansıttığına göre, Şah İsmail'in devletini güçlendirebilmesi ve başarılarını devam ettirebilmesi için Türkiye'deki ana müritler topluluğu ile eskisi gibi sıkı bir şekilde münasebetleri sürdürmesi, sayısını

yönelen İsmail'in bu sınır yakınlaşması sebebiyle Osmanlılarla çatışmasına ramak kalmışken, Irak'a yönelmesi üzerine çatışmadan kaçınıldı. 1508 yılında Bağdat'ı alan İsmail, bundan sonra Kızılbaş ordusunun yönünü doğuya çevirdi. Horasan'ın Özbeklerden Muhammed Han Şeybani tarafından alındığı haberini alan İsmail, Merv civarındaki Murgab suyu etrafında yapılan savaşta, Şaybani Hanı mağlup edip katletti (1510).¹⁰¹

1508 yılı itibariyle Şah İsmail artık Dedesi Uzun Hasan'ın Türkmen İmparatorluğunun üzerinde oturmaktaydı. 1511 yılı itibariyle Anadolu'da Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan bölgelerde, Safevî desteğini arkasında hisseden büyük çapta isyanlar patlak vermeye başladı, Şah Kulu isyanı¹⁰² bunun en temel örneğidir. Bu isyanların temellerinde sosyal adaletsizlik, ekonomik bunalım ve dini sebepleri aramamız yerinde olacaktır. Kızılbaş İsyanlarının Osmanlı'nın sabrını tüketmesi sonucu Sultan Selim Azerbaycan'a sefer düzenlemek zorunda kaldı, bu sefer

çoğaltması ve onların İran'a gelmelerini sağlaması gerekmekteydi. Türkiye'den beslenilmediği takdirde, Kızılbaşların, bir çok misalleri olduğu gibi, kısa bir zaman sonra varlıklarını kaybetmeleri mukadderdi. Osmanlı İmparatorluğu tebaasının İran'a gitmesini önleyici tedbirler almıştı. Böyle bir tedbirin alınması zaruret idi. Gidenler ile gitmek isteyenlerin vergileri devlet hizmetinde bulunanlara veya dini müesseselere tahsis edilmişti. Arkası kesilmeyen göçlerden geride kalan hizmet erbabı büyük zarar görmekte idi. Sümer, **age.**, s. 25.

¹⁰¹ Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. 11, s. 276; Morgan, **a.g.e.**, s. 112.

¹⁰² Ahmet Yaşar Ocak, **Kalenderiler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 128-129; Sümer, **a.g.e.**, s. 32-36.

neticesinde iki ordu 1514 yılında Çaldıran'da karşılaştılar. Söz konusu olan yalnızca isyanların kökünü kurutmak değil, bugün de olduğu gibi Ortadoğunun siyasi coğrafyasında başat güç olmaktı. Savaşı teknolojik olarak daha iyi donatılmış olan Osmanlı ordusu kazanırken, Türkmenlerden oluşan Kızılbaş ordusu bozguna uğratıldı ve binlercesi de katledildi. Çaldıran'ın savaş tarihi açısından diğer bir önemi de Modern askeri teknolojinin zaferinin bozkır savaş kurallarının artık çağdışı kaldığını ispatlamasıdır.¹⁰³

İsmail'in ordusunu bozguna uğratan Sultan Selim, Tebriz'e kadar ilerleyip bu şehri ve etrafındakileri ele geçirse de çetin kış şartları neticesinde geri çekilmek zorunda kaldı ve İsmail'in kaçmasını engelleyemediği için bunu asla başaramadı. Zaten o sıralar Osmanlının, Safevi'yi ortadan kaldırma veya İran'ı ebediyen topraklarına katma gibi bir önceliği yoktu. Kısa bir süre sonra Tebriz'e dönen İsmail, Erzincan ve Diyarbakır'ın Osmanlılar tarafından istilasını önleyemediği gibi 1517'den sonra da bu kayıplar asla geri elde edilemedi.¹⁰⁴

¹⁰³ Morgan, **a.g.e.**, s.116-117; Roemer, **a.g.m.**, s. 224-225.

¹⁰⁴ Roemer, **a.g.m.**, s. 225; Çaldıran mağlubiyetinden sonra İsmail'in kayda değer siyasi faaliyetler yaptığından pek bahsedemeyiz fakat 1514 yılında Çaldıran savaşında I. Selim'in birlikleri tarafından bozguna uğratıldıktan sonra Şah İsmail, Alburquerque ile birlikte Hürmüz üzerinde Portekizlilerin gücünü tanıyan bir antlaşmaya imza attılar. Bu antlaşmaya göre önceleri İran'a tabi bulunan Hürmüz kralı şimdi Portekiz'e tabi hale geliyordu. Bu önemli antlaşmanın imzalanmasından sonra, her iki krallık arasındaki işbirliği arttı ve bu antlaşmalar neticesinde Portekizliler Şah İsmail'in Bahreyn adalarını yeniden ele geçirmesine yardım ettiler, aynı zamanda Mekran'da, İran'ın içindeki bir kabile ayaklanmasının bastırılmasında

İçkiye karşı aşırı düşkünlüğüyle tanınan Şah İsmail vefat ettiği sırada otuz sekiz yaşında idi. Yerine geçirilen oğlu Tahmasb'ın henüz on yaşında olması oymak beyleri arasında mevki mücadelesine yol açtığından, boyların her birinin İran'ın bir bölgesini dirlik halinde tuttuğu görülüyor. Tahmasb'ın liderliğinin ilk yıllarında atabeyi Rumlu Div Sultan'ın emirü'l-ümera olarak yönetimi devraldığını biliyoruz. Tahmasb yönetiminin başları olan 1524 ve 1533 yıllarının Safevî devleti adına pek parlak geçtiği söylenemez. Oymak beylerinin iç çatışmalarının gözlemlendiği bu yıllar Rumlu, Ustacalu, Tekelü, vb. gibi önde gelen boyların devlet zirvesinde söz sahibi olma yarışı içinde geçti.¹⁰⁵

1534 yılı itibariyle Osmanlı'nın İbrahim Paşa buyruğunda kalabalık bir orduyla tekrar harekete geçip Tebriz'e kadar ilerlediğini görmekteyiz. İbrahim Paşa Tebriz'de bir kale yaptırıp Azerbaycan'ı imparatorluk topraklarına kattıktan sonra, bir eyalet halinde teşkilatlandırdı ve Irak'a doğru yola koyuldu. Kanuni'nin ordusunun onda biri kadar olan askeri ile muharebeye girişmenin akıllıca bir hareket olmadığına farkında olan Tahmasp, hiçbir zaman Padişahın ordusuyla muharebe ona yardımcı oldular. Fakat asıl ilginç olan, antlaştıkları askeri işbirliğinin yanında, aynı zamanda XVI. yüzyıl boyunca bir devamlılık halini alacak olan Osmanlılara karşı bir ittifaka imza attılar. Osmanlı Türklerine karşı ortak bir cephe oluşturmak maksadıyla 1473 yılında Tebriz'de Uzun Hasan'ın sarayına Giosafat Bárbaro'yu gönderen Papa, zaten çok önceden bir ittifak teşebbüsünde bulunmuştu. Bkz: José Francisco Cutillas Ferrer, **El Siglo XVI y El Comienzo de Las relaciones Diplomáticas con Persia: Carlos V y Šāh Ismā'īl**, Congreso Internacional, Alicante 20-25 Kasım 2000, s. 341.

¹⁰⁵ Sümer, **a.g.e.** s. 57-61.

meydanında karşılaşmayıp İbrahim buyruğundaki orduyu atlı birlikleri ile oyalama taktiği güderek onu bunaltmayı başardı. Her fırsatta hürmetkar bir tavırla Padişaha barış teklifleri sunmasına rağmen bu teklif Osmanlı tarafından reddedildi ve Kanunun 1548 ve 1554’de İran’a tekrar sefer düzenlemesine mani olmadı. Bu arada Özbekler de boş durmayıp 1524 ve 1537 yılları arasında Horasan’a tam beş saldırı düzenlediler.¹⁰⁶

Bütün bu kuşatmalara rağmen Tahmasb ülkesini yıkılmaktan korumayı başarabildi. Kanuni daha az başarılı geçen son İran seferi sonrasında Tahmasb ile 1555 yılında Amasya antlaşmasını imzalamaya razı oldu. Mezapotamya, Bağdat ve Irak’taki önemli Şii tapınakları kaybedildi, fakat Azerbaycan kurtarıldı. Bu arada Şah başkentini 1448 yılında daha az savunulabilir olan Tebriz’den yarım yüzyıl kalacakları Kazvin’e taşıdı.¹⁰⁷

Tahmasb’ın barışçı, akıllı ve adil siyaseti sayesinde Amasya antlaşmasından sonra İran’da zirai ve iktisadi hayat canlanarak süratli bir gelişme göstermiştir.

¹⁰⁶ Coğrafi şartların çetinliği, Azerbaycan’a varıldığında yaz mevsiminin sona ermek üzere olması ve İaşe sorunun baş göstermeye başlaması, Irakeyn seferinin Safevî devletinin varlığına son veremeyeceğini açıkça ortaya koymuştur. Tahmasp Osmanlı ordusunu ancak mahsulu telef etmek, otlakları yakmak, kuyuları doldurmak ve buna benzer tedbirlerle durdurulabileceğini ve pek az bir müddet ancak İran’da kalabileceğini biliyordu. Öyle de yaptı. Bkz: Sümer, **a.g.e.**, s. 62-65; Morgan, **a.g.e.**, s. 127.

¹⁰⁷ Andrew J. Newman, **Safevîd Iran**, I.B. Tauris, New York 2006, s. 28; Roemer, **a.g.m.**, s. 243-244; Morgan, **a.g.e.**, s. 127-128; Sümer, **a.g.e.**, s. 67-68.

Bunun bir neticesi olarak da imar hareketleri başlamış, ülkenin nüfusu artmıştır. Şii mezhebi de onun zamanında tamamen benimsenmiştir.¹⁰⁸

Elli iki yıl süren hükümdarlığından sonra 1576 yılında bir zehirlenme sonucu Şah hayata veda etti.¹⁰⁹ Tahmasb'ın yerine kimin getirileceği hususunda emirler arasında başgösteren husumet, ölmeden takriben iki yıl önce ağır bir hastalık esnasında başlamıştı. Bunlardan Ustacalular ve Gürcüler Haydar'ı desteklerken diğerleri de o sıralar Tahmasb'ın emriyle hapiste bulunan oğlu İsmail'in tahta geçmesini istiyorlardı. Şah'ın üçüncü oğlu Muhammed Hüdabende neredeyse kör denecek kadar gözleri bozuk olduğu için, ciddi bir aday olarak asla düşünülmedi. Buna mukabil iyileştikten sonra Tahmasb, olanlardan haberdar olmuş kendisinden sonra kimin geçeceği konusunda net bir fikir belirtmeyerek ölümünden sonraki 11 yıl içinde ülkenin bir iç savaşa sürüklenmesine fırsat yaratmıştır. Tahmasb'ın ölümüyle birlikte iki taraf arasında başlayan mücadelede İsmail'i tutan taraf galip geldi.¹¹⁰

Sekiz ay gibi kısa süren hükümdarlığının başlarında II. İsmail tebaasına çok iyi niyetli ve nazik davranmasına rağmen, kısa sürede gerçek niyetlerini açığa vurdu. Bir terör hükümdarlığı yönetmekteydi. Ayrılıkçı liderlerin taraftarlarına karşı şiddet eğilimi göstermekle kalmayıp kendi ailesinden olanlara da oldukça sert davrandı. Ustacaluların ileri gelenleri öldürüldüler fakat yaşadıklarını soğukkanlı ve mutavaatkar bir tutumla karşılayanlar, korkunç bir felakete uğramaktan kurtulup sonraları itibarlı bir duruma yükselmeye başladılar.¹¹¹

¹⁰⁸ Sümer, **a.g.e.**, s. 69.

¹⁰⁹ Roemer, **a.g.m.**, s. 248.

¹¹⁰ Sümer, **a.g.e.**, s.110-111; Morgan, **a.g.e.**, s. 130.

¹¹¹ Sümer, **a.g.e.**, s.113-115.

Şah II. İsmail'in fazla afyon alması sebebiyle ani ölümü üzerine toplanan büyük emirler¹¹² kardeşi Sultan Muhammed'i şah ilan ettiler. Gelecek on yıla hükmedecek olan Sultan Muhammed Hüdabende, aslında arka planda kaldı. Birbirleriyle mücadele içinde olan ayrılıkçı Kızılbaş emirlerin hakimiyeti ele geçirme gayretleri ön planda idi. Bu husumetten ilk önce Harizm Hükümdarı Özbek Celal Han istifade etmek istediye de öldürüldü. Osmanlılara gelince, Kızılbaşların içinde bulunduğu durumu bulunmaz bir fırsat olarak gören III. Murad vakit geçirmeden bir takım bahanelerle barışı bozup, 1578 yılında İran'ı istila etti ve 1590 yılına kadar savaş sürdü. İran'ın batı ve kuzey'de bulunan geniş alanları kaybedildi fakat Tebriz Safevîler tarafından tekrar geri alındı.¹¹³

Sultan Muhammed Hüdabende zamanı, Kızılbaş emirlerinin devlete hakim olduğu bir devirdir. Bu on yıllık süre içinde Ustacalular, Şamlular, Türkmenler ve Tekelüler devlete hakim olmayı başarmışlardır. Ustacalular ve Şamlular diğer ikisine galebe çalıp Abbas'ı tahta çıkardılar fakat hükümdarlığının sonraki yıllarında aldığı tedbirlerle Şah Abbas, Muhammed Hüdabende döneminin zayıflığını bir daha asla yaşatmayacaktır.¹¹⁴

¹¹² Bu emirlerin bağlı oldukları oymaklardan Türkmenler ile Tekelüler, Ustacalular ile Şamlulara karşı ittifak etmişlerdi.

¹¹³ Roemer, **a.g.m.**, s.257-258; Sümer, **a.g.e.**, s. 117,120; Newman, **a.g.e.**, s. 43; Morgan, **a.g.e.**, s. 130-131.

¹¹⁴ Sümer, **a.g.e.**, s.142.

İKİNCİ BÖLÜM: ŞAH ABBAS DEVRİNDE İRAN

Kızılbaşlar, Şah Tahmasp'ın ölümünde gözleri zayıf olduğu için Şah yapmadıkları Muhammed Hüdabende'yi tahta geçirmekten başka çare bulamamışlardı. Tahmasp'ın diğer bütün oğulları, II. İsmail tarafından öldürülmüş veya gözleri kör edilmişti. Muhammed Hüdabende ile üç oğlu Hamza, Ebu Talip ve Abbas tesadüf eseri kurtulmuşlardı. Abbas, hayatını öldürülmesi emrini kasten savsaklayan Herat valisi Şamlu Ali Kulu Han'a borçluydu. II. İsmail'in ölümünden üç ay sonra Kazvin'e 13 Şubat 1578 yılında ulaşan Muhammed Hüdabende, Şah ilan edildiğinde kırk yedi yaşında idi. Sultan Muhammed Şah, vücut zayıflığından başka sakın mizaçlı bir kişiydi ve dünya işleriyle pek ilgisi yoktu. Bu yönetim zaafından dolayı düşmanlarının bunu fırsat bilmesine olanak yarattı.¹

1587 yılına gelindiğinde Safevî imparatorluğunun varlığının can çekiştiği ve devletin bir kaos'a sürüklendiği konusunda bütün tarihçiler hemfikirdir. Şah Tahmasp zamanında Safevî toprağının hemen hemen yarısına yakını dış düşmanlar tarafından işgal edilmişti. İşgal altında olmayan topraklar ise Türk emirleri arasında gelişen hizipleşmeye tanık oldu ve bu durum bir iç savaş denebilecek düzeylere ulaştı. İşte bu şartlar altında Şah Abbas tahta oturdu. Bunun yanı sıra Ülkenin Kuzey-Batısındaki nüfusu çok ve gelir düzeyi iyi olan eyaletler birer birer elden çıkmaya başladı. Bu eyaletlerdeki özellikle Türk göçebe unsurunun bir kısmı henüz göç

¹ R. M. Sanvory, "Safevîd Persia" **The Cambridge History of Islam**, Cambridge University Press 1970, C.1, s. 410.

edilmemiş bölgelere göç ederken, bazıları da Osmanlı egemenliği altında yaşamak zorunda kaldı.²

A- İRAN'IN YENİDEN FETHİ VE İÇ REFORMLAR:

1557 yılında doğan ve “Büyük” lakabı ile maruf İran şahı olan I. Abbas, Safevî sülalesine mensup Muhammed Hüdabende'nin oğlu ve halefidir.³ Herat'ta babasına karşı isyan eden Şah Abbas, 16 ocak 1587 yılında zaptettiği Kazvin'de Ustacalu ve Şamlu oymaklarına bağlı emirlerin desteğini alarak⁴ tahta çıktığı zaman, Safevî hanedanlığının beşinci şahı unvanını aldı. Sultan Muhammed ise başkente geri dönüp bir müddet Kazvin'de yaşadıktan sonra Abbas ile her hangi bir taht mücadelesine girişmemesine rağmen, önlem olarak saraydan sürüldü.⁵ Güç şartlar

² David Morman, **Medieval Persia 1040-1797**, Logman, New York 1988, s.132; Faruk Sümer, **Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.147.

³ CL. Huart, “Abbas I”, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993 C. 1, s. 9.

⁴ Sümer, **a.g.e.**, s. 142.

⁵ H. R. Roemer, **The Cambridge History of Iran**, Cambridge University Pres, Cambridge 1986, C. 6, s. 261; 1587 yılında Horasan'dan Kazvin'e gelip dahil oldu ve babası Horasan Hükümetini kabul edip Abbas Mirza şahlık tahtına geçti. Osmanlıların elinde bulunan Kızılbaş memleketinin tekrar alınması gerektiğini söyleyip barış yapılmasına izin vermedi. Osmanlıya mahkum olmayı kabul edenlere intikam kılıcı çekip Gence ve Karabağ'da kışlayıp Şirvan'a yakın bir yerde kalmaya

altında tahta oturan Şah Abbas'ı, batıda Osmanlılarla doğuda ise Özbekler ile mücadeleler beklemekteydi.

Doğuda büyüyen tehlikeli bir hal alan Safevî tehdidi karşısında Sokullu Mehmet Paşa, İran'ın doğusundaki Özbeklerle siyasal antlaşmalar yaparak Safevî gücünü dengelemeyi başardı. Fakat savaş yanlısı Osmanlı seçkinleri Sokullu'nun öldürülmesinden sonra doğudaki Kafkas ve Türkmen boylarının birbirleriyle mücadeleleri sonucu İran'daki siyasal birliğin dağılmasını fırsat bilerek Özdemiroğlu Osman Paşa yönetiminde 1579 yılından başlayarak Safevîlere saldırdılar.⁶ Osmanlıların Kafkasya'yı fethiyle başlayan İran savaşı bu savaşın aleyhinde olan Sokullu'nun 1579 yılındaki ölümünden sonra on yıl kadar devam etti. 7-11 Mayıs 1583 yılında meydana gelen "Meşaleler savaşı" adı verilen meydan savaşında Osmanlıların kesin bir zafer kazanmasıyla Hazar denizine kadar uzanan bölgede Osmanlı egemenliği sağlandı, Şirvan ve Dağıstan Osmanlı idaresine kaldı. Kırım'da Mehmet Giray sorununu halleden ve durumu kontrol altına alına alan Osmanlı, Özdemiroğlu Osman Paşa önderliğinde büyük bir Tatar birliği ve Rumeli ile Anadolu'dan 300.000 kişilik bir orduyla Azerbaycan'a yürüdü. Zayıf bir Safevî direnişi karşısında Tebriz dördüncü kez Osmanlı yönetimine geçti. Akabinde

karar kıldı. Anadolu'dan her çeşit insanın kendisine katılmasını sağladı. Bkz: Selaniki Mustafa Efendi, **Tarih-i Selaniki**, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi Yayınları, Ankara 1999, C. I, s. 196, 198.

⁶ William J. Griswold, **Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611**, çev: Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 2.

Osmanlı ordusu Azerbaycan'ı ilhak ederek imparatorluğa dâhil ettiler.⁷ Amaç, Tuna nehrinden Hindistan'da Moğol İmparatorluğuna dek uzanan Sünni devletleri birbirine bağlayan bir büyük kıtalar ötesi köprü inşa etmek için, Osmanlı-Özbek bağlantısı kurmaktır.⁸ Hazar denizine indirilen güçlü bir filo Özbeklerle düzenli bir bağlantı sağlayınca, bundan cesaret bulan kudretli hükümdarları Abdullah Han'ın idaresindeki Özbekler, 1588 yılında Horasan'a hücum edip Herat ve arkasından Meşhed'i ele geçirdiler. İç meselelerle uğraşan Safevî hükümdarı Şah I. Abbas, Osmanlının batıdan, Özbeklerin doğudan saldırıları karşısında barış yapmaya mecbur kaldı ve düşmanlarının bütün koşullarını kabul etti. Osmanlılar bu esnada Habsburglarla tekrar uğraşmaya başladıkları için 21 mart 1590 tarihinde İran ile barış antlaşması imzaladılar.⁹ İstanbul Barış Antlaşması'ndan sonra Osmanlı ile birlikte hareket eden Özbeklerin İran'dan aldığı toprakların da bu Sünnilerin elinde kalması kabul ettirildi. Buna karşılık Özbekler de artık İran'a dokunmaktan vazgeçtiler.¹⁰ 11

⁷ Standford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, çev: Mehmet Harmancı, E yayınları, Ankara 2004 s. 228-229.

⁸ Griswold, **a.g.e.**, s. 2.

⁹ Shaw, **a.g.e.**, s. 228-229; Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul Fethi Cemiyeti, İstanbul 1993, s. 201.

¹⁰ *1590 sonbaharında Özbekli Abdullah Han Semnan-Kirman çizgisi doğusunda kalan: Sistân, Kara, Hezâre, Gilekî, Nişabur, Sebzevar, Esferayin, Muhavvelât, Tun, Cunâbat, Kayın ve Tebes gibi bugünkü Afganistan batısında ve İran Horasan'ı kesimindeki yerleri fetheylemiş; Şah Abbas ise, ancak Yezd'e kadar gelip geri dönmüş ve Erdebil ziyaretinden sonra Kazvin'e gelmişti.* Bkz: Fahrettin Kırzioğlu,

yıl, 11 ay, 16 gün süren Osmanlı-Safevî savaşına Şah Abbas'ın isteği üzerine son veren İstanbul Barış Antlaşması'yla "*kuvvet veya halkının itaati ile tarafeynin tasarrufuna giren yerlerin ibka olunması*" esastan hareketle Aras nehrinin güneyinde Tebriz, Karacadağ, Şehrizer, Ardelan, Kirmanşah, Luristan, Huzistan, Nihavend, Aras nehrinin kuzeyinde Gürcistan Dağıstan ve Şirvan, Osmanlılara geçiyor ve İran 590.000 km² yi bulan Osmanlı fütuhatını tanıyordu.¹¹

Merkezi hükümetin zayıflamasıyla beslenen Kızılbaş Türk unsuru meselesi işte halledilmesi gereken ilk sorundu. Safevî hükümdarlığının başlarından beri tüm güçlü kabile beyleri sarayda askeri makamları işgal ederken diğerleri ise kimi zaman yönetici kimi zaman ergin yaşa henüz ulaşmamış prenslerin muhafızlığını üstlenen feodal beyler olarak eyaletlerde kendi klanlarının idaresinin başındaydılar. Belirli eyaletlerde görüldüğü üzere bazı kabileler bu gibi yönetim makamlarını işgal etmelerini töresel hakları olarak görmekteydi.¹² I. Şah Abbas, devletin dayandığı Kızılbaş Türk unsurunu inzibat altına almanın Safevî devletin bekası için zaruri olduğunun farkında idi. Özellikle Kızılbaş Türk unsurlar, II. Şah İsmail'in ölümünden itibaren devlete hakim oldular ve kendilerini sonu gelmez bir mevki ve ihtiras mücadelelerine kaptırdılar.¹³ Tabi ki, tarikatın piri olan şah ve müritleri

Osmanlıların Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 381.

¹¹ M. Sadık Bilge, **Osmanlı Devleti ve Kafkasya**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 66; Newman, **a.g.e.**, s. 52; Selanki, **a.g.e.**, s. 115-255.

¹² Roemer, **a.g.m.**, s. 262.

¹³ Sümer, **a.g.e.**, s. 147.

Kızılbaşlar arasında var olan eski ilişki bundan sonra devam edemeyeceği gibi, Abbas için Şah İsmail'in teokratik fikirlerinin devamlılığı da artık geçerli olamazdı.¹⁴

Saltanat değişimi sebebiyle Şah Abbas devlet makamlarına yeni bir kadro getirdiği halde bunlar da selefleri gibi hareket etmek istediler ve dirayetsizlikleri nedeniyle niyetlerinde başarısız olup bir çoğu hayatlarını kaybettiler. Diğerlerinden farklı olarak devleti dirayetle yönetebilecek nitelikteki emirlerinden biri olan ve hükümdarlığını borçlu olduğu Ustacalu Mürşit Kulu Han da çok geçmeden öldürüldü. Özbeklerin Herat şehrini kuşatmaları sırasında kentin yöneticisi Şamlu Ali Kulu Han ile uzun süren münakaşası nedeniyle Ustacalu Mürşit Kulu Han'ın kuşatmanın defedilmesi için gönderilen seferi boykot etmesi,¹⁵ ortadan kaldırılması için sebep teşkil etmiş olabilir. Mürşit Kulu Han'ı bertaraf etmekle Şah Abbas ne kadar dirayetli bir şahsiyet olduğunu gösteriyordu. Bunu Sultan Muhammed Hüdabende devrine ait pek çok emirin öldürülmesi izledi. Bunların yerlerine yeni, genç emirleri getirip bunların arasında davranışlarından hoşlanmadığı, vazifesinde en küçük ihmal ve kusur gösterenleri ya da ileride hâkimiyeti için tehlike oluşturabilecek olanları

¹⁴ Roemer, **a.g.m.**, s.263.

¹⁵ Roemer, **a.g.m.**, s.264.; İskender Bey'e göre Mürşit Kulu Han'ın öldürülmesinin sebebi kısa ve açıktır. Abbas'ın tahta çıkışını kendisine borçlu olduğunun bilincindedir. Bu durumu aşırılıklara kaçarak su istimal etmiştir. Abbas'ın büyümesi ve kuvvetinin artması sırasında bile ona çocukluk devri muamelesi yapmaya devam etmiştir. Gayet geçimsiz davranıp hatta bunu ifrat derecesine çıkarmıştır. Bkz: İskender Bey Münşi Türkmen, **Tarih-i Alem Ara-i Abbasi**, çev: Ali Genceli, Türk Tarih Kurumu, İstanbul 1945, C. II, s. 46-48.

müşamahada bulunmayarak ortadan kaldırdı.¹⁶ Uzun lafın kıyası, Kızılbaş Türkmen emirlerinin boğucu baskısını kırmayı ve kabileler arasında süren kavgaları bastırmayı bildi.¹⁷

Askeri ve siyasi etkisi zayıflayan, sosyal statüsü azalan Türkmenler için Şah Abbas'ın hükümdarlığı sonun başlangıcı oldu. Hükümdar tarafından hor görülen ve itimat edilmeyen Türkmenler, en önemli askeri komutanlıkların dışında tutuldular. I. Şah Tahmasp'ın tahta çıkışından sonra ortaya çıkan hükümdarın Kızılbaş muhafız kıtasının terhis edildiğine tanık olsak da tamamen ortadan kaldırılmadılar. Öyle ki, Şah Abbas'ın hükümdarlığı sırasında İran'da hala Kızılbaş unsurlar bulunmakta olup hatta XVIII. Yüzyılda Safevî hanedanlığının yıkılışına kadar varlığını sürdürdüler.¹⁸

Şah Abbas, Türkmen Kızılbaş unsurların muhalefetine karşı farklı türden bir oluşum tesisi için “Şahı-seven”lik adıyla, Safevî ocağına, “İmamların ruhunun tecelli ettiği “Mürşid-i kamil” olmak iddiasında bulunan, hükümdarlarına sadakat gösterenleri bu ilke altında birleşmeye çağırdı. Şah'ın kutsal sayılabilecek bu daveti üzerine, Kızılbaş Türkmenlerden başka diğer etnik gruplarında katılımıyla oluşan bu yeni kabile, Türkmen Kızılbaş muhalefetini kırmada Şah'a yardımcı oldu fakat, Şah-ı seven ruhunu canlandırmakla Kızılbaş askeri sistemini değiştiremeyeceğini anlayan Şah Abbas, düzenli, disiplinli bir ordu ve özellikle de bir topçu sınıfı oluşturulmasını gerekli görüp o sıralar hizmetinde bulunan İngiliz soylularından Sherley kardeşlerin

¹⁶ Sümer, **a.g.e.**, s. 147-148.

¹⁷ Roemer, **a.g.m.**,s. 264.

¹⁸ Roemer, **a.g.m.**,s. 264.

tavsiyelerinden faydalanarak askeri düzenlemelere ve yeni askeri sınıfların tesisine girişti.¹⁹

Türkmen Kızılbaşlar devlet yönetiminde etkisizleştirildikten sonra Safevî imparatorluğunun yapısında kökten bir değişim yaşandı. Kızılbaş emirlerinin bir daha gaile çıkarmalarını, itaatsizlik göstermelerini önlemek için tedbirler alan Şah Abbas, Kızılbaş unsuruna karşı bir denge oluşturacak olan Yeniçeri ocağının küçük nispette bir benzeri olan kullar “Gılamân-i Hassa-i Şerife” teşkilatını kurarak bu makamlara yetiştirilmek üzere köleleri tedarik etmeye başladı. Küçük yaşta saraya alınıp büyütülen Ermeni, Gürcü, Çerkez soyundan kabiliyetli köleleri yükseltip aralarından en kabiliyetli ve başarılı olanlarını en önemli makamlara atadı. Atlı bir birlik niteliğindeki bu ocağın reisine kullar ağası denilip kul takımından olanlara yalnız mühim mevkiler verilmekle kalmıyor, aynı zamanda kabiliyetini kanıtlayanlar bir çok oymağın başına da geçiriliyordu. Bir Gürcü olan ilk kumandanları, Allahverdi Han adıyla Müslüman olduğu için büyük bir itibar kazanıp Sultan unvanıyla onurlandırıldı ve Fars valisi oldu. Tahta geçmesinden kısa süre sonra Abbas tarafından oluşturulan bu teşkilat, ne kadar önemli olduğunu kanıtlayınca, Kızılbaş unsurlar eski gerçek mevcudiyetine nazaran yarıyarıya sayıları düşürüldü. Bir müddet sonra kullar teşkilatı yönetimde anahtar konumda bulunan makamların beşte birini işgal etmeye başladı.²⁰

Kraliyet silahtarları arasında Şah I. Tahmasp hükümdarlığında iddiasız bir tarzda ortaya çıkmış olan, reislerine minbaş (binbaş) denilen, tüfenkçiler adı verilen ikinci bir teşkilat daha vardı. İran köylüsü, Araplar, aynı zamanda Türkmenlerden

¹⁹ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 247.

²⁰ Sümer, **a.g.e.**, s. 148, 156; Roemer, **a.g.m.**, s. 264-265.

temsilcileri bulunan çok çeşitli etnik gruplardan oluşmaktaydı. Bunlara ilaven İranlıların hiç sevmediği topçuyan²¹ adı verilen bir teşkilat mevcuttu. XVI. yüzyılın sonu itibariyle Şah'ın tasarrufundaki birliklerin sayısı, Kızılbaşların yanı sıra 37,000'e ulaştı. Bunların 10,000 kadarı kullardan oluşurken, daha sonraları Şah'ın şahsi koruması için 3,000 kul alındı. Diğer bir teşkilat olan topçıyan birliğinin sayısı 12,000 olup 500 kadar topa sahipti. Aynı zamanda 12,000 kadar da piyade mevcuttu.²² Bu yeni oluşumların temel karakteristik özelliği, hiçbirinin herhangi bir aşiretle bağı olmayıp aynı zamanda Türkmen askeri aristokrasisinin üyeleri tarafından yönetilmemesiydi. Üstelik bunlara Kızılbaşlar gibi askeri ödenek üzerinden değil, hükümdarlık hazinesi üzerinden ödeme yapılıyordu.²³ Kendisini daha asil gören ve hizmet kıdemine önem veren Kızılbaşlar için Kara Oğlu dedikleri kulların sevilmediği aşikardı. Adı geçen bütün bu unsurlar, Kızılbaşlara karşı muvazene unsuru olarak meydana getirilmiş olsalar da göçebe Türk oymakları eskiden olduğu gibi devletin ana direği olmaya devam ettiler. Şah Abbas'ın Türk oymakları ile ilgili olarak aldığı tedbirler neticesinde Lur, Kürt ve Afkan gibi unsurlar siyasi bakımdan önem kazanınca bu, sonraki yıllarda devletin yıkılmasına sebep teşkil etti.²⁴

²¹ Bu birlik Robert Sherley ile beraber İran'da kalan bir İngiliz top dökücüsünün nezaretiyle Isfahan dökümhanelerinde hazırlanan 500 top ve darbzenle techiz edilmiştir. Bkz: Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 249.

²² Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 248; Roemer, **a.g.m.**, s. 265-266; Morgan, **a.g.e.**, s. 135.

²³ Roemer, **a.g.m.**, s. 266.

²⁴ F. Sümer'in, İskender Bey'e dayanarak kitabında sunduğu bilgiler nazarında 1629 yılında Şah Abbas'ın ölümü sırasında büyük ve küçük olmak üzere 93 emir vazifede

Askeri ve idari reformların tamamlanması için birkaç yıl geçmesi gerekti. Şah Abbas, bu askeri ve idari reformlarla devletin öz unsuru olan Kızılbaşları inzibat altına almakla kalmayıp aynı zamanda Gilan, Mazenderan, Siistan, Lar, ve Luristan'daki mahalli emirliklere de son vererek Safevî hâkimiyetini oralarda yerleştirdi ve hatta bazılarını Türk nüfusu iskan etti. Bu şekilde ülkesi dâhilinde egemenliğini sağlam bir şekilde tesis ettikten sonra Özbek sorununa yönelebilirdi.²⁵

Bilindiği üzere 21 Mart 1590 yılında Osmanlılarla İstanbul barışını imzalamıştı, bu sebepten ötürü batıdan gelebilecek herhangi bir tehlike söz konusu olmadığı için Şah Abbas, rahat hareket edebilirdi. İstanbul Antlaşması'nda Özbeklerce fethedilen yerlerin ellerinde kalacağına dair hükme rağmen Şah Abbas, Özbekler aleyhine statükoyu bozma kararındaydı. Özbekler son on yıldır Horasan'ı ellerinde bulunduruyorlardı. Bu esnada artık Safevîlere karşı Osmanlı desteğini kaybetmiş olan Abdullah Han, bir yandan da oğlu Abdülmümin ile yaşadığı ihtilaf sebebiyle göçebelerin fırsattan istifade çıkardığı karışıklıklar ile uğraşmak zorundaydı. Maverâünnehir'deki veraset ile ilgili çekişmelerin sürmesinden yararlanan Şah Abbas, barış yoluyla Osmanlı-Buhara ittifakını parçaladıktan sonra

bulunuyordu. Bu 93 emir'in 72'sini oymak emirleri teşkil ederken 21 ise kul takımındandı. 72 emir'in 17 si Kürt ve Lurlara, 12'si Çağataylara, 8'i de devlet hizmetine girmiş Kızılbaş olmayan mensuptu. Bu 8 emir'in başında bulunan oymakların 2'si Afgan, biri Siistan'lı, biri Zenûzî ve biri Lek'e mensup olup geri kalanları da Türkmendi. Buna göre 93 emir'den 48'i Türk değildi. Bu rakamlara göre Türk emirlerinin devlet hizmetinde eski önemlerini yitirdikleri açıktır. Bkz: Sümer, **a.g.e.**, s. 149, 156.

²⁵ Sümer, **a.g.e.**, s. 152.

Özbeklere karşı giderek üstünlük sağlayıp Abdullah Han'ın 1598 yılındaki ölümüyle Herat, Meşhed, Belh, Merv, Esterabad'ı fethedip Horasan bölgesindeki kayıpları geri aldı. Bunun sonucunda İstanbul Antlaşması'ndaki Özbekleri koruyan hükümler ortadan kalkmış oldu. Aynı yıl Abdullah Han'ın ölüm haberi, birkaç ay gecikmeyle tüccarlar vasıtasıyla Babıali'ye ulaştığında bu olay, bir dönem Osmanlı siyasetinin en önemli bir muhatabı gibi değil de sıradan bir şark hükümdarının ölümü gibi algılandı. Fakat iki yıl sonra Maverâünnehir'in yeni hükümdarı olan Baki Muhammed Han, Belh'i yeniden işgal edince, onun dengi durumunda olmayan Safevî birlikleri, sadece geri çekilmek zorunda kalmayıp aynı zamanda yeni topçu birliklerinin büyük bir kısmını da kaybettiler (1602-3). Bir süre için bu Safevî-Özbek çatışmasının sonu oldu. Olası kayıplarına rağmen batı Horasan'ın fethiyle Şah Abbas, kuzeydeki ve Türkmen bozkırı sınırında bulunan alanı kazanmıştı, yani Merv, Nesa, Doğu Horasan, Herat, Sebzevar ve Ferah'ı imparatorluğuna dâhil etmişti. Sonradan 1622 yılında Safevîler, 1594'de kaybettikleri Kandahar'ı Gürkanlı imparatoru Ekber Şah'tan geri aldılar.²⁶

²⁶ Abdullah Gündoğdu, **Türkistan'da Osmanlı İran Rekabeti: (1583-1598)**, Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri 8-10 Nisan, İzmir 1999, s. 152; Roemer, **a.g.m.**, s. 267; Selaniki, **a.g.e.**, s. 773-774, 814-815; İran Türkmen devletinin Osmanlı ve Özbek devletleri arasında ezilmesi, Gürkanlı devletini oldukça güçlenmiş ve sınırları büyümüş bir Özbek devletiyle baş başa bırakabileceğinden korkan Ekber bu tehlikeyi önlemek isteyerek büyük bir ordu ile Sint kenarına gelip orada bir köprü kurması, Zabulistan'a (Kabil bölgesi) girme amacını açıklaması ve Hayber boğazından bir araba yolu geçirtmesi üzerine Turan'da kaygılar uyandırır. Bunun üzerine Abdullah Han, elçi, mektup ve armağanlar yollar; Elçi mart 1586

yılında Ekber tarafından kabul edilir. Abdullah han'ın barış isteğine karşılık savaşmanın doğru olmadığını düşünen Ekber, Turan'a sefer yapmaktan vazgeçer. Onun büyük bir ordu ile Hindistan'ın Kuzeyinde bulunmasının Turan'da doğurduğu kaygıdan faydalanan Ekber, Abdullah Han'dan dilediği yolda bir söz almak ve daha çok onun da Osmanlı ile işbirliği yaparak İran'a saldırmasını önlemek amacını gütmüştür. Fakat olaylar Ekber'in önerdiğinden büsbütün farklı gelişmiştir. 1594 yılında İran Şahı Büyük Abbas'ın bir elçisi Ekber'e gelmiş, geri dönerken de Ekber'in bir mektubunu Şah'a götürmüştü. Bu mektupta Ekber, Şah'a Kandahar'ı alışının sebeplerini şu şekilde anlatmaktadır: *“Şah Hüdabende'nin ölümü üzerine İran karmaşık bir duruma girmiş; Kandahar'daki Safevî mirzaları, Abbas'ın bu geçirdiği güç anlarda ona yardım etmedikleri gibi aralarında da birlik kuramamışlar, Ekber'e de bağımlılık göstermemişler. Abbas'a yardım isteğinde olan Ekber her şeyden önce Kandahar'ı almayı ve Mirzalar yola gelirlerse onlarla birlikte Abbas'a yardıma gitmeyi düşünmüş; ancak Ekber, Kandahar'ı kendine saklayıp Abbas'ın yardımına gitmeyişi unutturmak için olacak uzun bir edebiyata sarmakta, yukarıda görülmüş olan Turan'ı alma tasarılarını ve sonra Abdullah hanla dost oluşunu anlatmakta ve Abbas'a bir sürü öğüt vermektedir; bu arada “Sulh-ı Kül(tam barış) „ ü anmayı da unutmamaktadır. Sonda o ana kadar elçi yollamamış olmasını Keşmir'de çıkan ayaklanmalar ve Sind'i almak için yapılan seferlerle ve bu yüzden İran ve Horasan yolunun kapanmış olmasıyla açıklamakta ve Sind'in alınmasıyla İran yolunun daha kısa ve güvenli olduğundan bir elçi yolladığını bildirmektedir.”*

Abbas ile Ekber'in arası Ekber'in ölümüne kadar iyi kalmıştır. Bkz: Y. Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 144-146, 150.

Şimdi sıra Osmanlılara kaptırılan eyaletleri geri almaya gelmişti. İki ayrı cephede savaş tehlikesi doğudaki başarılarla önlendi, öyle ki, hatta 1603-4 yılı itibariyle Şah, Osmanlılarla bir çatışma riskine girebildi. 1590 yılında yapılan antlaşmaya göre Osmanlılara geçen Tiflis, Çukursa'd, Karabağ, Şirvan, Azerbaycan, Nihavend esyaletlerini tekrar fethetti, bunun yanında Bağdat'ı da ele geçirdi.²⁷ İmparatorluğu iç karışıklıkların sarstığı bu sırada Osmanlılar doğu ve batı cephelerinde aynı anda savaşmak zorundaydılar. Şah Abbas tarafından Anadolu içlerine sürüldüğü bu sırada Osmanlılar, Habsburglarla barış yapabildiği için kendini çok şanslı sayıyordu.²⁸ Eylül 1605 yılında Şah Abbas Ürmiye Gölü yakınlarında Osmanlıları bozguna uğrattınca, Yerel Türkmen ve Kürt beyleri onun tarafına geçtiler ve arkasından başlayan Celali savaşları Osmanlıların doğu sınır savunmalarını Van ve Diyarbakır'a çekmelerine, Kars bölgesi, Tiflis, Gence, Derbent ve Baku'yü Safevî kontrolüne bırakmalarına neden oldu. Ancak Celaliler bastırıldıktan sonra Safevîlerin üzerine yürüyen Kuyucu Murat Paşa, Şah Abbas'ın geri çekilmesini sağladı. Murat Paşa'nın 1610 yılındaki ölümü üzerine Şah Abbas'a karşı saldırıları kesip 1555 Amasya barışını yenileyen bir barış antlaşmasını 20 Kasım 1612 yılında imzaladı. Bu antlaşmayla birlikte 1590 fetihlerini geri veren Osmanlılar, Azerbaycan ve Kafkasya'nın bazı bölgelerinde Safevî egemenliğini kabul ettiler. Bunun karşılığında

²⁷ Sümer, **a.g.e.**, s. 152-153.

²⁸ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 48; Bu sırada 1603 yılında patlak veren Celali isyanları Osmanlı İmparatorluğunu sarsmaktadır. 1605 yılına gelindiğinde ise Osmanlı'nın Avrupa'da, İran'da ve Anadolu'da olmak üzere üç cephe'de savaştığı görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Griswold, **a.g.e.**, s. 44.

Şah Abbas da Rusların Kafkasya'daki baskısına ortak bir çabayla karşı koymaya söz verdi.²⁹ Bir kaç yıl sonra Osmanlı Sultanı başka bir askeri sefer vasıtasıyla Maverayıkafkasya ve İran'a bırakılan yerlerin kontrolünü tekrar ele geçirmeyi denedi. 1623-4'de Mezapotamya'ya doğru bir Safevî seferi Dakuk, Kerkük, Şehrizer'u, Şiilerin mukaddes şehirleri Kербela ve Necef'i ve bunun yanında Bağdat'ı yeniden zaptetti. Diğer önemli bir gelişme ise Diyarbakır'ın fethiydi.³⁰ Anadolu'daki Celali isyanlarının İstanbul'u doğu eyaletlerinden ayırmasından faydalanan Şah Abbas, Bağdat'daki bir yeniçeri ayaklanmasını bahane ederek 12 Ocak 1624 yılında bu kenti işgal etti. Irak'ın geri kalan bölgelerini de işgal ettikten sonra Mardin'e kadar Anadolu içlerine ilerledi. Bu sırada Osmanlıların elinde yalnızca Musul ve Basra kalmıştı. Irak'ın düşmesinin şokunu yaşayan Osmanlı'nın yeni padişahı IV. Murat, Kemankuş Ali Paşa'nın yerine Çerkez Mehmet Paşa'yı getirerek kendini kurtarabildi. 1625 yılında Bağdat'ı tekrar ele geçirmeye çalışsalar da 1626 yılında Şah'ın yedek kuvvetlerinin yetişmesi sonucu kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldılar. Fakat Kuzey Irak yeniden Osmanlı yönetimine girdiği için Kafkasya ve Azerbaycan'da Safevîler tehdit edilir duruma girdiler.³¹

Batıda bu gelişmeler yaşanırken ülkenin diğer topraklarında da Şah Abbas boş durmuyordu. 1601 yılında Bahreyn Adası Safevî topraklarına katılırken, 1607 yılında Şirvan yeniden ele geçirildi. Bir sıra askeri sefer Gürcistan'ın geniş sahasını İran'ın ellerine bıraktı. Bunun yanı sıra Abbas, Kakhetia'ya boyun eğdiremedi ve

²⁹ Shaw. **a.g.e.**, s. 235-236.

³⁰ Roemer, **a.g.m.**, s. 267-268; C.L. Huart, "Abbas I.", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. 1, s. 9.

³¹ Shaw, **a.g.e.**, s. 242-243.

bilakis Kral I. Theimuraz'ın hükümetini tanımaya zorlandı. 1622 yılına gelindiğinde her ne kadar İngiliz yardımıyla gerçekleşse de Portekizlileri Hürmüz'den atmayı başardı.³²

B-İKTİSADİ VE SOSYAL GELİŞMELER:

Şah Abbas'ın hükümdarlığının başlarında yaşanan kaotik ortam nedeniyle ya da tam manasıyla söylemek gerekirse, yanı başında bulunan düşmanların yağmalarından sonra geriye bırakılan devlet parçası göz önüne alındığında, Safevî imparatorluğu bir çözülüş sürecinin içine girdi. XIV. yüzyıldaki Anadolu uç beyliklerine benzer özellikler taşıyan Türkmen beylerinin yönetimi altında bulunan çeşitli küçük muhalif güç odaklarının yükselmesiyle bu süreç ortaya çıktı. Aslına bakılacak olursa, Şah Abbas'ın kendi topraklarını özerklik isteyen Türkmenlerden ve diğer askeri liderlerden geri fethetmek zorunda kaldığını söylememiz yersiz olmaz. Bu unsurları, yeni meydana getirilmiş kuvvetlerin içine ilave ederek ve ülke içinde yürüttüğü usta bir siyasetle bu yorucu görevin üstesinden geldi. Sıkı hatta sert önlemler almasına rağmen kendisinin, asi kabile şefleri tarafından oluşturulan sağlam bir cephenin dışında tutulan bir hareketin sertliğine sürüklenmesine izin vermeyerek ne kadar zeki bir insan olduğunu gösterdi. Böylece, eski Gürcü muhafızlarını korumakla kalmayıp aynı zamanda yeni askeri oluşumların yanı sıra eski Kızılbaş emirlerinin destek kuvvetlerini muhafaza etti ve kendisine sadık kalan Türkmen

³² Roemer, **a.g.m.**, s. 268.

beylerinin sahip olduklarına dokunmadı. Türkmen ordusunun subaylarına ilaven yeni teşkilatın Türkmen olmayan kumandanlarına da yeni tımarlar verdi.³³

Abbas'ın tahta çıkmasından çok önce Kızılbaşların ayrıcalıklı durumlarında ciddi değişiklikler ve aşınmalar meydana gelmişti. Bunun başlıca sebeplerinden birisi Gürcü ve Çerkez unsurlarının devlet zümrelerinde zamanla etkin konuma kavuşmaya başlamalarıydı. Gürcülerin çoğu Safevî kuvvetlerinin Gürcüstan'a düzenlediği seferlerde, 1540-1551 ile 1553-1554 arasında tutsak alınmışlardı. Şah Tahmasp'ın bu seferlerinde çoğu kadın ve çocuk olmak üzere esirler getirilmişti. Son seferde bu kadınların, tutsakların sayısı otuz bine ulaştı. Gürcü unsurlarının akışı tutsaklarla sınırlı kalmayıp aynı zamanda bütün maiyetiyle birlikte Safevî hizmetine giren soylular da vardı. Bununla birlikte Hareme alınan Gürcü ve Çerkez kadınlar hemşerilerinin Safevî devletinde Kızılbaşlar aleyhine nüfuzlarında hayati bir rol oynadılar. Bu kadınlar siyasi işlerde önemli bir amil haline geldiler. İşte bu doğrultuda Safevî devletinde daha önce bilinmeyen tarzda hanedan kavgaları ve saray entrikaları gelişti, çeşitli milletlerden anneler kendi çocuklarının tahta geçme mücadelelerinde baskı unsuru oldular.³⁴

Kırk yılın üzerindeki hükümdarlığı esnasında Şah Abbas, devletin merkezileşme ilkesine sıkı sıkıya bağlı kaldı. Düzenli bir ordu oluşturulup silahlı kuvvetlerin yeniden düzenlenmesi, Kızılbaş emirlerinin özerkçi eğilimlerinin ortadan kaldırması ve Fars'daki Dulkadir veya Kirman'daki Afşarların bağımsız yöneticiler olarak varlığının yasaklanmasının yanı sıra, Mazenderan, Gilan ve Ların eski vassal devletlerinin Safevî İmparatorluğuna dâhil edilmesi, Kakhetia ve Meskhetia'nın

³³ Roemer, **a.g.m.**, s. 268.

³⁴ Sanvory, **a.g.m.**, s. 408.

Gürcü bölgeleri ve Mekran ili gibi bağımsız alanların yeniden boyunduruk altına alınması, Şah Abbas'ın devletini merkezileştirme çapasının en iyi örneğidir. Safevî İmparatorluğunda aslında bundan önce de Hükümdarlık mülkü olan tımarlarda merkezileştirme fikrini sistematik olarak artıran ve bütün eyaletleri devlet arazisi halinde bir araya toplama sürecini başlatan Şah Abbas oldu. 1588-1606 yılları arasında Kazvin, Kazan, İsfahan, kısmen Kirman, Yezd, Kum, Mazenderan, Gilan, Astara, Gaskar eyaletleri hükümdarlık arazisine dönüştüler. Öyle ki, Şah'ın tasarrufu için ayrılan devlet arazi gelirlerinin hepsi, ne devlet hazinesine ödenebildi ne de tımar verme maksatları için kullanılabilirdi.³⁵

XVI. yüzyılın sonu, XVII. başında Şah Abbas tahta çıktığı zaman, hem dış kuvvetler, hem de yıkıcı faaliyetleri olan iç güçler açısından bakıldığında, ülkeyi sallayan krizin üstesinden gelmeyi bildi ve onunla İran Safevî İmparatorluğu yönetimi altında o güne kadarki en geniş toprak büyüklüğüne ulaştı. Ülkedeki güvenlik sağlandıktan sonra, Abbas dikkatini etkili bir yönetim kurmaya verdi. Ulaşım yollarının gelişmesine büyük çaba harcarken, bir çoğu bugün hala ayakta olan ve çok değer verdiği bir kervansaray ağı kurdu. Bu ve diğer tedbirler ticaret ve endüstriyi güçlendirirken geniş nüfus kitlelerinin yaşam standartlarında o güne kadar görülmuş en hızlı gelişme yaşandı. Halbuki İslam dünyasının diğer coğrafyalarında bu süre zarfında, Akdeniz Ticaretindeki fiyat düşüşleri ve Atlantik ticaretindeki zamlar sebebiyle ekonomik gerileme yaşanmaktaydı.³⁶

1598 yılına kadar geçen yıllar zarfında Şah Abbas ülkesinin başkentini Kazvin'den İsfahan'a nakletti. Yarım yüzyıl boyunca başkent olarak kullanılan

³⁵ Roemer, **a.g.m.**, s. 269.

³⁶ Roemer, **a.g.m.**, s. 269-270.

Kazvin'den daha sulak ve verimli bir alan olan İsfahan kenti, Abbas zamanında saray ve kültür merkezine dönüşürken aynı zamanda gelişmiş bir iktisat merkezi oldu.³⁷ Şehrin gelişimine katkı sağlamaları için ülkenin her tarafından mimarlar, sanatçılar, ustalar çağrıldılar. Safevî döneminin en güzel eserleri Mescit-i Şah, Ali Kapısı, Şeyh Lûtfullah Camisi bugün Meydan-ı Şah yani Şah Meydanı etrafında toplanmıştır.³⁸ Aynı zamanda uzun süren saltanatı sırasında İran'ın fikir hayatında da yeni gelişmeler meydana geldi. Sarayındaki alimler arasında bulunan, kelimadan başka felsefî ve ilmi araştırmalar yapan, hatta arılar üzerinde de bizzat gözlemsel deneyler icra eden Muhammed Bakır b. Muhammed Damad bilhassa zikredilebilir. Zamanının bütün ilim alanlarıyla ilgilenen Bhaeddin Amilî de bunlar arasındaydı; İran'ın düşünce ve manevi hayatında büyük tesirler yaratan büyük filozof Sadreddin Şirazî kutsal Kum şehrinde etkili durumdaydı.³⁹

Hükümet başkentinin Kazvin yerine İsfahan'a taşınmasında Osmanlı seferlerinin önemli bir etken olduğunu belirtmekte fayda var. Her ne kadar batılı araştırmacılar bu taşınmanın, Osmanlı korkusu yanında, özellikle Azerbaycan ve Tebriz'de oldukça yoğun kitleler halinde konuşlanmış bulunan Türkmen oymaklarının devlet üzerindeki etkin gücünden kurtulmak amacı güttüğünü ve Şah Abbas'ın asıl niyetinin Safevîleri İranlılaştırmak olduğunu ileri sürseler de özellikle değerli Türk Tarihçisi Faruk Sümer'in ortaya koyduğu çalışmalar ışığında karşımıza farklı bir tablo çıktığını görmekteyiz: “*Şahların İsfahan'daki saraylarında da yine*

³⁷ Morgan, **a.g.e.**, s. 137-138.

³⁸ Roemer, **a.g.m.**, s. 270.

³⁹ C. Brockelmann, **İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi**, çev. Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, s. 301-302.

eskisi gibi Türkçe konuşulmakta idi. Türk unsurunun halk tabakasına gelince, o da varlığını zamanımıza kadar sürdüren pek kuvvetli bir şifahi edebiyata sahip bulunmakta idi. O derecede ki, aradaki mezhebi münaferete rağmen bu edebiyatın bir çok mahsulleri Türkiye'ye ve Hazar Ötesi Türkmenlerine giderek bu Türklerin de halk edebiyatları arasında yer almıştır. İşte zamanımıza kadar halkın ve hatta aydınların da okumuş veya dinlemiş oldukları Kerem ile Aslı, Arzu ile Kanber, Aşık Garib, Şah İsmail, Kan Kalesi gibi halk romanları ve diğerleri aslında İran'daki Türk unsurunun meydana getirdiği edebi mahsullerdir. Buna karşılık XVII. yüzyılın başlarında Anadolu'da aşıklar tarafından söylenmeye başlanan Köroğlu destanı da İran Türkleri arasında yayılmış ve onlar vasıtasıyla Hazar Ötesi Türkmenlerince tanınmış ve benimsenmiştir. Köroğlu destanının üçü de Oğuz veya Türkmen kavminin torunları olan Türkiye, İran ve Hazar Ötesi Türkmenleri arasında, eski ehemmiyetini yitiren Dede Korkut Destanları yerine, milli destan haline gelmiş olması ve böylece müşterek kültür değerlerinin devam ettirilmesi gerçekten pek dikkate şayandır. Safevî inşa divanında yalnız Farsça yazılmıyor, gerektiği zaman Türkçe de kaleme alınıyordu. Bu gelenek devlet sona erinceye kadar devam etmiştir.”⁴⁰

Önceki Şah'lar zamanında olduğu gibi Şah Abbas döneminde de Anadolu'dan İran'a göçler oldu. Anadolu'da gayri adilane uygulamalar neticesinde yaşanan bu göçler, Osmanlı toplumunu olduğu kadar Safevî devletini de beslemeye devam etti. 1603-4 yılında Abbas'ın Erivan kuşatmasından iki bin eve yakın Türk topluluğu Save, Rey, Havar ve Firüzkuh'a gönderilirken ertesi yıl Erzurum-Pasin arasından gelenler Merağa'ya gönderildi. 1608-9 yılında ise kalabalık bir Celali topluluğu İran'a geldi. Bu ve buna benzer göçler daha sonraki yıllarda sürekli

⁴⁰ Sümer, a.g.e., s. 151.

yaşandı.⁴¹ Özellikle Başkent'in İsfahan'a taşınması neticesinde Azerbaycan'ın Culfa şehrinden İsfahan'a üç bin eve yakın Ermeni göç ettirilirken bir çok Gürcü de savaş tutsağı olarak Ülkeye getirildi. XVII. yüzyılın ortalarında yalnızca İsfahan'da Gürcü sayısı 20,000'e ulaştı. Ermenilerden başka eski bir Yahudi topluluğu da mevcuttu. Zaman içinde yerli unsurlar içinde eridiler.⁴²

C- ŞAH ABBAS İKTİDARININ SONLARI

Kaos içinde bulunan Safevî devletinin bu olumsuzluktan yeniden doğuşuna, İran toprağına doğru henüz genişlemeye başlamış olan yakın doğu güçleri içindeki yüksek itibarından faydalanan bir devletin ortaya çıkışına, ekonomik yaşamın tekrar canlanmasına, yerli kültürel tarzın gelişmesine, sanatların taktire şayan bir şekilde filizlenip büyümesiyle eşlik edildi. Bütün bu yapılanlar Şah Abbas'ın başarısıydı.

Onun bir çok başarısına rağmen Şah, hem siyasi durumla hem de şahsi alanla ilgili çok önemli bir sorunla mücadele etmede, ne devlet adamlığını ne de şahsi nitelikleri bir arada toplayabildi. Bunun en önemli göstergesi kendinden sonraki halefi belirleme ve oğullarına davranış biçimiydi. Belki de bu noktada tam anlamıyla iktidar başında olmayan fakat bir bütün olarak hükümdar ailesinin malı olan Türk kavramının unsurlarından etkilenmiş olabilir. Şah'ın on bir oğlu arasından bize tanıtılan yalnızca beş oğluydu. Bunlar Muhammed Bakır Mirza ya da daha bildik bir isimle Safi Mirza, Hasan Mirza, Sultan Muhammed Mirza, aynı zamanda kendi doğduğu yıl ölen büyükbabasından sonra Muhammed Hüdabende Mirza ya da Ruzak

⁴¹ Sümer, **a.g.e.**, s. 154.

⁴² Roemer, **a.g.m.**, s. 270.

Mirza, İsmail Mirza ve İmam Kulu Mirza idi. Bu şehzadelerden Hasan Mirza ve İsmail Mirza çocuk yaşta dünyaya gözlerini yumdular.⁴³

Seleflerinin yolunu izleyen şehzadeler ile ilgili sorunların bilincinde değildi. Bir hükümet darbesi sonucunda tahta çıkan Şah, kendi babasını tahtan indirip yaşayan iki kardeşiyle birlikte başkentten onu uzaklaştırmış ve onları kör ettirmişti. Şah'ın ortadan kaldırdığı ya da Kızılbaş emirleri arasından güçlü konumundan dolayı uzaklaştırdığı şahsiyetlerin akrabaları olan imparatorluğun aristokratları içindeki küskünler tarafından olası intikam hareketlerinin bu ürkütücü yönü hafızalara kazındı. Arka plandaki bu tür hareketlerle hayatı boyunca sahip olacağı kuşkulu ve güvenmez davranışlar geliştirdi. Öyle görülüyor ki, Şah Abbas, kendisinin babasını devirdiği üslubun devamlı etkisinde kaldı ve kendi oğullarından birinin aynı muameleyi yapmasından daima korktu. Bu korku onu jurnalleri dinlemeye, onlara önem vermeye hazır hale getirdi. Hükümet darbeleri ve suikastların önüne geçebilmek için saraylıları ve askerleri oğullarından uzak tuttu ve bazı durumlarda emirlerini çiğneyenleri çok sert bir şekilde cezalandırarak bu şahsiyetlerin soyundan gelenlerle iş yapılmasını yasakladı. Genellikle haremden tutulan şehzadelerin sosyal ilişkileri prensesler, harem kadınları ve hadım ağalarıyla sınırlı kaldı. Devlet adamlığı ve askerlik eğitimi almadıkları gibi babasının seferlerine katılmaktan da mahrum edildiler.⁴⁴

Şah'ın ele geçirip garanti altına aldığı kuvvetle giriştiği kanlı deneyimlerinin ve devlet işlerindeki sert tutumunun bir sonucu olarak bir çok düşman yarattı. Şah Abbas'ın bu sert mizacı ve kişiliği karşısında en büyük oğlu Safi Mirza diye bilinen

⁴³ Roemer, **a.g.m.**, s. 276.

⁴⁴ Roemer, **a.g.m.**, s. 276-277; Morgan, **a.g.e.**, s.142; Sanvory, **a.g.m.**, s. 422.

Muhammed Bakır Abbas daha yumuşak başlı ve sıcak kalpli bir insan olduğundan, bütün herkes kendisini babasının sarayında hükümdar olarak görmek istiyordu. Safi Mirza'nın artan popülaritesi karşısında Şah Abbas rahatsızlık duymaya başlamıştı. Safi Mirza lehine kendisinin tahtan hal edileceğinin planlandığını anladığında onu ortadan kaldırmaya karar verdi. Saray astrologlarından birisi tarafından yapılan uyarılar ve kendisinin en yakın danışmanlarının tavsiyesi üzerine şehzadeden kurtulması için ikna edildi. Bu ikna'nın arkasında yatan sebeplerden en önemlisi olarak oğlu Hasan'ın Meşhed valiliği sırasında lalas Kızılbaş reisinin ayaklanması oldu. Hasan adına yapılan Kızılbaş ayaklanmasının ardından 1614-1615'de Muhammed Bakır ve bazı Çerkez unsurlarının adının karıştığı Şah'ı öldürme komplosu yapıldığı iddia edildi. Bunun üzerine Yirmi yedi yaşındayken 1615 yılında Reşt'e yaptığı bir ziyaret esnasında babasının emirleri üzerine hamamdan dönerken hançerlenerek öldürüldü. Olaya tanıklı edenlere göre ve Şah Abbas'ın da sonradan fark ettiği gibi şehzade suçsuzdu. Öldüğü güne kadar Abbas bu ağır ve hatalı kararın korkunç anısını hafızasından asla silemedi. Yine de tahtın güvenliği ve kendi hayatı için duyduğu kaygı onun üzerinde bu tür bir hükme sebep oldu. Diğer iki oğlu da benzer sebepler yüzünden kör edildiler. Bir müddet sonra Şehzade Sultan Muhammed Mirza, Safi Mirza'nın büyük oğlu olan torunu Süleyman Mirza'yı, ve İmam Kulu Mirza'yı gözlerden uzaklaştırıp onları tahta çıkmaktan men etti. 1629 yılına gelindiğinde ise Abbas'ın yerini alabilecek gelecek nesilden hiç şehzade kalmadı.⁴⁵ 1629 yılı Ocak ayında Mazenderan kentinde bulunan Ferah-Abad'daki

⁴⁵ Roemer, **a.g.m.**, s. 277; Morgan, **a.g.e.**, s. 142; Sanvory, **a.g.m.**, s. 422-423.

yazlık ikametgahında Şah Abbas öldüğü zaman yerine halef olarak torunu Sam Mirza, Şah Safi lakabıyla 17 Şubat 1629 yılında tahta çıktı.⁴⁶

⁴⁶ Brockelmann, **a.g.e.**, s. 302., Sanvory, **a.g.m.**, s. 423.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İRAN-AVRUPA İLİŞKİLERİ VE İSPANYA

Şah Abbas'ın hükümdarlığı sırasında İran'da diplomatik ve ticari faaliyetlerde artış yaşandı. Bu İran'ın Şah Abbas devrinde her bakımdan daha cazip bir ülke olması ile alakalı idi.¹ Hollandalılar, Portekizliler ve İngilizler, Basra

¹ Osmanlı'nın Batı çıkarları aleyhine büyümesi döneminde, İran'ın Batı'nın beklentilerine uygun bir cazibe oluşturmamasının diğer bir göstergesi olarak batılı seyyah, diplomat, tüccar ilgisinin bu dönemde İran'a yoğunlaşması şeklinde kendini göstermektedir. Bu bağlamda aşağıdaki şahısları zikredebiliriz: İlk olarak Timur döneminde İspanyol *Ruy Gonzalez de Clavijo* heyeti. 1420 ve 1425 yılları arasında Venedikli *Nicolò de' Conti* heyeti. 1463 yılında Venedik'in Uzun Hasan'a Tebriz'e yolladığı fakat başarılı olamayan *L. Quirini* heyeti ve aynı maksatla ondan sonra *Caterino Zeno* heyeti. 1473 yılında yine Tebriz'e Uzun Hasan'a *Giosafat Barbaro* heyeti ve yine *Ambrogio Contarini* başkanlığında diğer bir heyet. Portekizli Albuquerque'nin Şah İsmail'e gönderdiği *Miguel Ferreira* heyeti. 1523 yılında Portekizli *Antonio Tenreiro* heyeti. 1516 yılında Macar Kralı Ludwig tarafından Şah İsmail'e *Petrus de Monte Libano* heyeti. 1561 yılında İngiliz *Anthony Jenkinson*. Papa V. Pius tarafından 1571 tarihinde Şah Tahmasp'a *Vincentio d'Alessandri*. Sekiz yıl sonra diğer bir Venedikli *Gasparo Balbi*. 1583 yılında Papa XIII Gregory tarafından Şah Hüdabende'ye *Giovanni Battista Vecchiatti* heyeti. 1586 yılında yola çıkan *Pedro Teixeira*. 1598 yılında Essex kontu tarafından Şah Abbas'a *Anthony Sherley* heyeti. Papa VIII. Clement tarafından *Diego Miranda* heyeti. 1602 yılında *Antonio de Gouvea* heyeti, 1614 yılında III. Felipe tarafından Şah Abbas'a gönderilen *Don Garcia de Silva y Figueroa*. Bkz: Laurence Lochart, "European

Körfezi'nde ticari üstünlük elde etmek için kıyasıya çarpıştılar. Bu çarpışmada üstünlük elde etmenin en kestirme yolu olarak karşılarında Şah Abbas'ı buldular. Birbirlerine çeşitli elçiler göndererek diplomasinin yönünü tayin etmeye çalıştılar.

A- RUSYA İLE KURULAN İLİŞKİLER:

Şah Abbas'ın ipek politikası diplomatik faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçasıydı. İpek politikası İran'ın özellikle Osmanlılara karşı politikalarında en işlevsel vasıtası olarak kullanılmıştır. Bu İran'ın işlenmemiş ipeğine alternatif yollar bulma çabaları ve Isfahan'a yerleştirdiği Culfa Ermenileri'ne karşı tutumu kadar açık bir gerçektir. Bu politikalarla birlikte kafasını meşgul eden ikinci sorun ise baş düşmanı Osmanlı'nın karşısında ayakta kalabilmek ve yabancı müttefiklerle birlik olup Osmanlı'yı dışlamaktı.²

XVI. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Rusya vasıtasıyla İngiltere ve İran arasında bir ticaret yolu açmak için adımlar atıldı. Böylece 11 Mayıs 1553 yılında Richard Chancellor (Çensler) yönetimindeki bir gemi Norveç'in kuzey'ini dolaşarak Beyaz Deniz'e yelken açtı. Archangel'de demirleyen Chancellor, Korkunç İvan tarafından oldukça iyi karşılandığı Moskova'ya doğru güneye yola çıktı. Bu ziyaret Rusya yolu aracılığıyla İran ile karayolu ticaretinin temellerini attı. Chancellor İngiltere'ye döndükten sonra Londra'da, Rusya ile ticaret yapmak maksadıyla, 1555

Contacts, 1350-1736", **The Cambridge History of İran**, Cambridge University Press, Cambridge 1986, C. 6, s. 375-394.

² Rudolph P. Matthee, **The politics of Trade in Safevîd Iran: Silk For Silver (1600-1730)**, Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 76.

tarihinde “The Moscovy Company”, Moskova ya da Rusya Şirketi kuruldu. Chancellor, bu defa kraliçe Maria (Hanry’nin kızı)’nın elçisi sıfatıyla, 1555 tarihinde Kuzey Buz denizi yoluyla Moskova’ya geldi. Moskova hükümeti tarafından gayet iyi karşılanan İngiliz heyeti ile Ruslar arasında ticaret münasebetleri üzerinde bir uzlaşma yapıldı. İki yıl sonra İngiltere’den yola koyulan Anthony Jenkinson ve Richard ve Robert Johnson kardeşler, Rusya’yı geçip Astrahan, oradan da gemiyle Volga’nın aşağısına Hazar Denizine yelken açtılar. Bu gerçekten riskli öncü bir girişimdi. Bu öncüler İran’a değil fakat Buhara’ya gidip kışı orada geçirdiler. Bunlar, Orta Asya’ya ayak basan ilk İngiliz tüccarlardı. Jenkinson ve kendisine eşlik edenler geldikleri yolu izleyerek İngiltere’ye döndüler. Bu başarıdan cesaret bulan Jenkinson ve meslektaşları 1561 yılında İran’a doğru yola koyuldular. İki ekim’de Erdebil’den İran’ın o zamanki başkenti olan Kazvin’e yola koyuldular ve orada Şah Tahmasp tarafından karşılandılar. Bu durumda kazanılan başarı, Rusya yoluyla İngiltere’den İran’a diğer başka heyetlerin gönderilmesine yol açtı. Bu süreç zarfında Rusya Şirketinin tüccarları İsfahan yakınındaki Kahsan gibi uzak yerlere nüfuz ederek İran’daki bir çok kasabayı ziyaret ettiler. Bu girişim, İran’daki veba salgınları, Tatarların Volga’daki korsanlık faaliyetleri, ciddi yaşam ve mal kaybı gibi sebeplerle 1581 yılında terk edildi.³

Sanılanın aksine Şah Abbas’ın ilk ilişkileri Müslüman olmayan batı dünyasıyla değil, Osmanlı karşıtı niyetler besleyen ve bu konuda İran’la paralel

³ Lochart, **a.g.m.**, s. 381-382; **Francisco Cutillas Ferrer**, El Siglo XVI y El Comienzo de Las relaciones Diplomáticas con Persia: Carlos V y Šāh Ismā‘īl, **Congreso Internacional, Alicante 20-25 Kasım 2000**, s. 383-384; Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 169-170.

düşünceler taşıyan Rusya'yla idi. 1588'de Gregori Boris Vasilçikov'un Kazvin'e elçiliğiyle başlayan düzenli elçi değişimleriyle, Şah Abbas döneminin Rusya ile olan ilk diplomatik ilişkileri de başlamış oldu. Abbas'ın Osmanlı'yla barış yapma kararı bu ilişkileri tutarsızlaştırmasına rağmen tamamen de verimsiz kılmadı. 1589'da Ruslar ekonomik ilişki taleplerini ve İranlı tüccarlarla serbest -vergisiz- ticaret yapma isteklerini bildirmek amacıyla Hadi Beg'i bir kez daha İran'a gönderdiler. Şah Abbas'ın kuzey politikası artık ticari ilişkileri de kapsamaya başladı. 1591 ve 1594 yılları arasında Moskova'ya gönderilen dört Safevî heyeti, Safevî diplomatlarına eşlik eden resmi tüccarların hakları ve gümrüksüz ticarete dâhil edilmeleri konusunda tartışmalar içeren ticari bir yöne sahipti. Kısa bir sürede ipek, gelişen ticari elçiliğin bir parçası haline geldi.⁴

Hadi Beg'in 1594'teki üçüncü Heyetine katılan hükümdarlığa ait resmi tüccarlar, Şah için 204 kg ağırlığında ipek ve silah ve samur kürk gibi korunmak için kullanılan eşyalar getirdiler. Güzel kumaşlar taşıyan tüccarlar 1599'daki Pir Kulu Bey heyetinin bir parçasıydı. Moskova ticari ilişkileri standartlaştırmak için İran'a bir dizi heyet gönderdi. 1597'deki talihsiz Tuifiakin heyeti – kendinden önceki üç lider zamanında ardı ardına düzenlenen heyetler de İran'a varamadan ölmüştür- İran'la ticari antlaşma yapmak için gitmiştir. Aynı görev 1600'de Çar Boris Godunov tarafından gönderilen tam teşkilatlı Zhirov-Zasiek'in elçiliğine de verilmiş görülür. Bu noktada Rus-İran ticari ilişkilerinde pek bir şey yapılamazdı. İran ve Rus ülkelerinin jeopolitik öncelikleri, çıkarları birleşmediği sürece elçilik ticareti sınırlı sıklıkta yapılacak ve ithalat önemsiz kalmaya mahkûm olacaktı. 1590'da İstanbul'la bir antlaşma imzalayan Şah Abbas, Osmanlı karşısı aktif bir tutum sergileyecek

⁴Matthee, **a.g.e.**, s. 77.

durumda değildi. Bunun yanı sıra Rusya'nın Kafkaslardaki saldırgan politikası İran'da şüpheyi arttırırken, Şah Abbas'ın Özbeklere karşı savaşı, ülke içinde yaptığı reformlar onun tüm enerjisini ve zamanını tüketmişti. Burada söylenmek istenen Şah Abbas'ın ne o zaman ne de daha sonra ülkesindeki ipek için Rusya'ya pazar sağlamak amacıyla resmi bir yol açma girişiminde bulunmadığıdır. Resmi Rusya-İran ilişkileri Rusya'da başlayan ve Karmaşa Dönemi (1603-1613)⁵ olarak bilinen zamanda askıya alındı. Bu dönem sadece Rusya'nın ticari ilişkilerini bozmakla kalmadı, güvenilir bir askeri işbirlikçi olma statüsünü de alt üst etti. Osmanlı ve Kırım Tatarlarının tehditleri ve köylülerin isyanları geçici süreyle Moskova ve Astarhan arasındaki yolun kapanmasına neden oldu. Bu sırada Azerbaycan ve Şirvan'daki 1603-4 yıllarında devam eden Osmanlı-Safevî savaşı İran'ın kuzeybatı bölgelerine büyük zarar verdi.⁶

B-İSPANYA VE AVRUPA TEMASLARI:

16. yüzyılın sonlarına doğru İspanya'nın Yenidünya'daki, Portekiz'in ise doğu denizindeki üstünlüğüne meydan okumaya hazırlanan ve Batı Avrupa ile dünya denizlerinde hızla yükselmeye başlayan İngiltere, Osmanlı devletine yaklaştı. 1578'de İngiltere'nin ilk İstanbul büyükelçisi olan William Harborne, Osmanlı devleti üzerinde tekелci ayrıcalıklara sahip bulunan Fransa'nın muhalefetine rağmen, İstanbul'dan ticaret serbestisi aldı ve 1579 tarihinde yapılan bir anlaşmayla İngiltere Fransa'nın sahip olduğu hakları elde etti. Fransızlar antlaşmayı ortadan kaldırmak

⁵ Kurat, **a.g.e.**, s. 193-211.

⁶ Matthee, **a.g.e.**, s. 78

için çok uğraşırsa da, Osmanlı devleti İspanya ve Portekiz'e karşı İngiltere'yi potansiyel bir müttefik olarak görmeye başladığından ve İran'la yapılan savaşlarda Osmanlı devletinin silah ihtiyacı doğduğundan dolayı bu konuda önemli bir başarı elde edemediler. O sırada bir iç savaş içinde olan Fransa bu silahları karşılayamayacağı için bunların bir başka büyük devletten alınması gerekiyordu. O devlet de İngiltere'ydi. 1582 yılında İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ilişkilerde Harborne, İngiltere Kraliçesi'nin Osmanlı Sultanı nezdindeki ilk büyükelçisi unvanını aldı. İstanbul'a bir İngiliz büyükelçisinin gelmesi Fransız ve Venedik elçilerince tepkiyle karşılanmışsa da Osmanlı sadrazamı kendilerine, İstanbul'un barış isteyen herkese açık olduğunu söylemiştir, Osmanlı tutumundaki değişiklik son derece belirgindir. 3 Mayıs 1590 yılında imzalanan yeni kapitülasyon anlaşmasıyla İngiliz Tüccarlara hiçbir sınırlama olmadan Osmanlı topraklarında mal alıp satma imkânı sağlandı.⁷

Osmanlı karşıtı bir politika etrafında birleşen Şah Abbas ve Batı Avrupa hükümdarlarının ilişkilerinin temelleri, Avrupa'nın Moğollar(İlhanlılar)dan askeri destek alarak Memluk kontrolü altındaki Filistin'i Hristiyanlar için elde etme hayallerine kadar dayanır. Böylece Memluklerin yerini Osmanlılar almış oluyordu; Venedik ve Roma 1400'lü yılların sonunda Uzun Hasan'a elçiler gönderdiğinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birleşme Batı Avrupa diplomasisinin ortak amacı haline geldi. Hristiyan güçler Şah İsmail'e ve onun varislerine –halef- aynı amaçla

⁷Standford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, çev: Mehmet Harmancı, E yayınları, Ankara 2004, s. 227; Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993, s.120-121.

yaklaştılar fakat girişimleri aralıklı olarak sürdü ve düzenli etkileşim bu tür girişimlere kısmen Rusya’da baş gösteren karmaşanın sebep olduğu yeni fikirlere açık olan Şah Abbas dönemine kadar beklemek zorunda kaldı.⁸

Timur’un Beyazıt’ı mağlup ettiği sıralarda İber yarımadasındaki Castilla ve Leon kralı III. Enrique, Timur’un sarayına, Ruy Gonzalez de Clavijo, Gómez de Salazar ve Fray Alonso Paez de Santa María’dan oluşan bir heyet gönderdi. Timur’un sarayının bulunduğu Semerkand’a ulaşana kadar İran’ın Kuzeyini dolaştılar ve sadece sarayında bulunmakla kalmayıp bununla birlikte dünyanın bu kısmında meydana gelen olayların ilk elden tanıkları oldular. III. Enrique’nin heyetinde bulunanlardan ikisi, Pelayo de Sotomayor ve Fernando de Palazuelos, aynı zamanda Ankara savaşında hazır bulundular. İran’a varışları 1 Temmuz 1404 yılında gerçekte ve İran hakkında Ruy González de Clavijo bize oldukça ilginç bir hikâye bıraktı. Bu seyahatnamesinde Clavijo, Tebriz’in tasvirinden, Sultaniye’de bulunduğu sırada Cenova’lı ve Venedik’li tacirler tarafından savunulan önemli bir ticaret fuarına rastladığından ve Miran Şah tarafından saray’da kabul edilişinden bahseder. Aynı zamanda kutsal Meşhet şehrinde geçişinden ve Şii İslam’ın en kutsallarından biri olarak kabul edilen sekizinci İmam Rıza’nın kabrini ziyaret etmelerine izin verildiğinden söz eder. İspanya’ya dönüşte onlara Timur tarafından gönderilen Hayyi Muhammed el Kadı eşlik edecektir. Clavijo’nun seyahatiyle⁹ birlikte bir İspanyol krallığı ve İran arasında ilişkiler başlatılmış oluyordu.¹⁰

⁸ Matthee, **a.g.e.**, s. 78-79.

⁹ Clavijo İran’a ait gözlemlerinde şöyle der: *Meşhet şehrine vardık. Burası, İmam Rıza’nın gömüldüğü yerdir. İmam Rıza, “Sultan-ı Horasan” unvanıyla gömülmüştür. Peygamber Muhammed’in torunlarından olan İmam Rıza, buranın halkı tarafından*

İstanbul'un düşüşünden itibaren büyük bir panik havası içine giren Batının Osmanlı tehdidi karşısında önlemler almaya çalışması kaçınılmazdı. Batı'nın Doğu'yla mücadelesinde yine Doğu'yla, Doğu'nun ise Batı'yla mücadelesinde Batı'yla ittifak kurmasının temelleri Şah Abbas öncesi dönemde atılmıştı. Şah Abbas'ın İran devletinin birliğini sağlaması ve devletini kurumsallaştırması bu süreci sadece hızlandırdı.

İran ve Avrupa özellikle de İspanya arasında gelişen ilişkilerde, yeni yüzyılın gelişile birlikte çok daha yoğun olan yeni bir dönem açılıyordu. 1453'de İstanbul'un düşüşü ile birlikte Avrupa için gerçekten kritik bir süreç başlıyor ve Osmanlı Doğudaki ve Akdeniz'deki ticari ilişkileri tehdit ediyordu. Bu ciddi tehlike

büyük bir evliya sayılıyor. Kendisi şehrin en büyük camiinde gömülüydü. Mezarı, gümüşle yaldızlanmış, bir parmaklıkla çevrilmiştir. Her taraftan gelen ziyaretçiler, mezarını ziyaret ediyor ve ziyaretten dönen herkes tarafından hürmet görüyordu. Herkes onların eteklerini öpüyor. Çünkü burayı ziyaret edenler, mukaddes bir makamla temas etmiş sayılıyorlar. Buraya vardığımız zaman bizi de İmam Rıza'nın mezarını ziyarete götürdüler. Onun için, biz İran'ın başka yerlerinde ziyaret ederken Meşhet'ten geldiğimiz ilan ediliyor, herkes gelip eteklerimizi öpüyor ve bizi o mukaddes makamı ziyaret ettiğimizden dolayı bir meziyet kazanmış sayıyorlardı.

Yukarıdaki cümlelerden anlaşılacağı üzere Şah İsmail, Safevî devletini Şii unsurlar üzerine kurduğu zaman, Teokratik devletinin ana unsurları için gerekli zemin zaten bu coğrafyada mevcuttu. Bkz: Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, çev: Ömer Rıza Doğrul, Kesit Yayınları, İstanbul 2007, s. 112.

¹⁰ Ferrer, **a.g.m.**, s. 340-341.

karşısında Batı ve İran arasında gelişen ilişkilerin asıl faktörünün Osmanlı olduğu ortaya çıkmaya başlıyordu. Çünkü her iki ülke de Osmanlı İmparatorluğu tarafından tehdit edilmeye başlamıştı. 1507'ye doğru XVI. yüzyılın başlarında Şah İsmail'in I. Selim'le olan ilişkileri, iki esasa göre sürdürülüyordu, bir taraftan I. Selime boyun eğdirmek için etrafını kuşatırken, diğer taraftan Şah İsmail, Osmanlılarla düşmanlık politikası güden devletlerle ilişkiler ve müttefik yakınlaşmalar başlatıyordu.¹¹

İran'la yapılan bu ilk temaslara döndüğümüzde, yeni Safevî İran'la ilk ilişkilerin gerçek kurucuları Portekizliler oldular. 1498 yılı, Portekiz'in Asya'daki imparatorluğunun doğum tarihi olurken, 1517 yılı da Osmanlıların Hint Okyanusuna ortak olma sürecinin başlangıcına işaret etmekteydi. XV. yüzyılın sonunda Vasco de

¹¹ Lochart, **a.g.m.**, s. 376-377; Ferrer, **a.g.m.**, s. 341; Osmanlılarla düşmanlık politikası güden devletlerle ilişkiler ve müttefik yakınlaşmaların başlatılmasına örnek olarak o sıralarda Şah İsmail'in uyguladığı politikaya yakından tanık olan İtalyan Giovanni Maria Angiolello'nun verdiği bilgileri gösterebiliriz. Angiolello'ya göre Şah İsmail, Kahire'ye, Alaüddevle'ye ve Gürcülere elçiler gönderir. Mısır Sultanıyla, Alaüddevle'yle ve Gürcüler ile antlaşmalar yapar. Sonra Selim'e elçiler gönderir. *Onlar, mücevher süslemeli altından bir saltanat asası, her ikisi de murassa eyer ve kılıçtan ibaret hediyeleri bir mektup ile birlikte Şah adına Sultan'a verdiler. Mektubun muhteviyatı şöyle idi: "Biz, İran Padişahı İsmail, sana, senin mülkünün değerinde ve krallara layık olan armağanlar gönderiyoruz. Eğer yiğit biriysen onları iyi muhafaza et. Çünkü ben geleceğim ve senden geri alacağım. Sadece onları değil aynı zamanda tahtını, başını ve canını da!"* Böyle bir tehdidin Selim'in hiddetini nasıl çektiği tahmin edilebilir. Bkz: Gündüz, Tufan, **Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 103-104.

Gama kaptanlığında Lizbon'dan yola çıkan ve Hindistan'a ulaşan küçük bir filo, daha önceleri toplanan bilgilerin de değerlendirilmesiyle, Asya'nın zenginliğine ortak olma ve Hristiyanlığı yayma yolunda bir ilki gerçekleştirdi. Portekizliler Hint Okyanusu çevresinde denizcilikteki ustalıklarıyla kurdukları hâkimiyetle, Doğu Akdeniz (Levant) üzerinden akıp giden ticaret yollarını kapatmışlar, Asya'nın değerli mallarını (baharat, kumaş, değerli taşlar vb.) okyanus yoluyla, Güney Afrika kıyılarını dolaşarak ülkelerine taşıma gayreti içine girmişlerdi.¹² Böylelikle Hindistan'a varmak için İslam dünyasına yelken açarak ticaret işinde İran körfezi yolunu elde ettiler. Bununla birlikte, Avrupa ve İran arasında kalıcı bir temas başlatarak İran ve Portekiz arasındaki ilişkilerin meyvesini veren bir dönem açıldı.¹³

XVI. yüzyılın ilk yıllarıyla birlikte Portekiz ve İran arasında gelişen ilişkilerin yeni bir evresi, İran körfezinde Portekiz'in çıkarlarını yansıtarak çok daha etkin bir şekilde ve aynı zamanda Hürmüz adasında kalıcı bir görevle başlıyordu. XVI. yüzyılın bu ilk yıllarında, Avrupa ve İran çıkarlarının çakıştığı bir dönem açılmaktaydı. 1513 yılında konumu itibariyle Kızıldeniz girişini kontrol edebilen Aden önünde başarısız olan Portekizliler, 1515'te Basra Körfezi girişindeki Şah İsmail'in müttefiki olan Hürmüz şahlığını fethederek Safevîlerle komşu oldular. Bundan sonra askeri seferlerini hazırlayabilecekleri, İran, Irak, Türkiye, Arabistan, Mısır ve Etiyopya gibi ülkelerden ve toplumlarından haber alabilecekleri çok önemli bir yere sahip oldular. 1514 yılında Çaldıran savaşında I. Selim'in birlikleri tarafından bozguna uğratıldıktan sonra Şah İsmail, Alburquerque ile birlikte Hürmüz

¹² Salih Özbaran, **İran, Türkiye, Irak, Suriye, ve Mısır Yollarında Portekizli Seyyahlar**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 24.

¹³ Ferrer, **a.g.m.**, s. 342.

üzerinde Portekizlilerin gücünü tanıyan bir antlaşmaya imza attılar. Bu antlaşmaya göre önceleri İran'a tabi bulunan Hürmüz kralı şimdi Portekiz'e tabi hale geliyordu. Fakat asıl ilginç olan, yaptıkları askeri işbirliğinin yanında, aynı zamanda XVI. yüzyıl boyunca bir devamlılık haline alacak olan Osmanlılara karşı bir ittifaka imza attılar. İran'la imzalanan ittifak antlaşmaları sayesinde bir yüzyıl boyunca Portekizliler, Hürmüz Manama'daki kalıcı konumuyla İran körfezi uzmanına dönüşüyorlardı. Bu sayede Portekiz, Hindistan'la ticareti garantiliyor ve İran ile temaslarında özel bir konum elde ediyordu.¹⁴

¹⁴ 1 Eylül 1523 tarihinde Şah İsmail'in sarayına gitmek için Hürmüz'den yola çıkan António Tenreiro'nun kuzeye doğru süren yolculunda Türkmenlerin yaşadığı yerlerden geçerken edindiği izlenimler ve verdiği bilgiler, bize Portekizlilerin nasıl İran uzmanı haline geldikleri hakkında bilgi verecektir: *Hayatları küçükbaş hayvan ve at yetiştirmekle geçiyor. Beyaz ve sarımsı ırk. Bazıları topuklarına kadar uzanan bol, pamuklu elbise giyiyorlar. Kışın bunların üzerine dikilmiş kuzu ve tilki derileri kullanıyorlar. Kadınları pek güzel; ipekten mükemmel halı kullanıyorlar. Her zaman çadırlarıyla dolaşıyorlar. Gördüğümde sayıları eksik olmasına rağmen her bir grup aşağı yukarı 500 veya 600 çadırdan oluşuyordu. Yetiştirdikleri iyi at ve kısraklarla geziyorlar. Ok, kılıç veya pala ve sağlam kalkanlarla iyi bir donanımları var. Büyük muharebeler dışında mızraklar kullanıyorlar. Yaz ve kış her zaman, iklimi daha iyi olan başka yerlere göçüyorlar. Şahın bütün arazi ve dağlarında bu ırkı gördük. Şah'ın yasalarına, Safevî rejimine bağlılar; yani Muhammed'den ziyade Ali'ye saygı duyuyorlar. Kırmızı başlık takıyorlar, Türkçe konuşuyorlar. Kendilerine kırmızı başlar anlamına gelen Kızılbaş diyorlar. Şunu fark ettim ki, ne İslami yasalara, ne de*

Fakat bu temasları ve ittifak antlaşmalarını İran yalnızca Portekiz’le yapmadı. Osmanlılara karşı gerçek bir haçlı seferi yaratmak niyetinde ki Şah İsmail, Türklerin ilerleyişini durdurmada en büyük çabayı gösteren Macar kralı II. Luis ve imparator V. Carlos ile temas kurmayı denedi. V. Carlos bir heyet yollarken, diğeri de Maruni bir keşiş olan Petrus de Monte Líbano’yu Şah İsmail’e gönderdi. Her ikisinin de amacı Türklere karşı bir ittifak oluşturmaktı. Her şeyden önce aradaki mesafe oldukça fazlaydı ve Osmanlıların varlığı Akdeniz’deki her çeşit teması engellemekteydi. İletişim zorluğuna örnek olarak ortaya çıkan, Şah İsmail’den V. Carlos’a gönderilen Latince mektupta, Avrupa devletleri arasındaki savaştan duyduğu endişeden ve ortak düşmana saldırmak için bir cephe kurma ihtiyacından bahsedilir. Mektup 1524’de Şah İsmail’in ölümünden sonra ancak V. Carlos’un eline ulaşabildi.¹⁵

1583 yılında papa XIII Gregorio’nun Avrupa güçlerini Osmanlılar’a karşı yeni bir haçlı seferine çağırmasıyla, Avrupa’yla İran ilişkilerinde vuku bulan yeni bir döneme girildi. Bununla, haçlı seferine İran ittifakının da dâhil edilmiş olduğu düşünülmüyordu. Giovanni Battista Vecchietti, İran askeri gücünü hesaplaması için Papa tarafından delege olarak gönderildi. Şah Muhammed Hudabende’nin hükümdarlığının zayıflığının bıraktığı kötü izlenimden dolayı ve her şeyden önce Türkler karşısında aldığı askeri kayıplar nedeniyle sonuçlar negatifti. 1587 yılında İran’dan döndüğünde Şah Muhammed Hüdabende öldü, yerine ise Safevî hanedanlığının en karizmatik ve akıllı liderlerinden biri olan Şah Abbas geçti.¹⁶

putperest adetlerine, ne de başka bir esasa bağlılar. Bkz: Özbaran, **Portekizli Seyyahlar**, s. 24-25, 35-36; Ferrer, **a.g.m.**, s. 342-343.

¹⁵ Lochart, **a.g.m.**, s. 381-382.; Ferrer, **a.g.m.**, s. 343.

¹⁶ Lochart, **a.g.m.**, s. 385-386; Ferrer, **a.g.m.** s. 344.

Şah Abbas'ın tahta geçtiği sıralarda İspanya tahtında II. Felipe bulunmaktaydı. O sıralar Avrupa'daki Protestanlık meselesiyle uğraşan II. Felipe bu doğrultuda 1588 yılında İngiltere'ye savaş açmış fakat donanması büyük bir hezimete uğramıştı. Buna rağmen gücünden bir şey kaybetmedi. Fransa'da patlak veren iç bunalım sonucunda 1595-1598 yılları arasında gelişen İspanyol-Fransız savaşları¹⁷, II. Felipe'nin son on yılında Doğu'yla pek fazla meşgul olamayacağını kanıtıydı. Zaten Osmanlı ile 1584 yılında yapılan barış antlaşması, papalığın baskılarına rağmen İspanya'nın Osmanlı ile çatışmasını, Avrupa'da yukarıdaki gibi başka meseleler varken gereksiz hale getiriyordu. Buna rağmen II. Felipe İran ile iyi ilişkiler kurma isteğinden vazgeçmedi¹⁸. II. Felipe 1598 yılında öldüğünde¹⁹, oğlu III. Felipe'ye kendi babasının ona bıraktığından çok daha büyük bir imparatorluk teslim etti. Babasına nazaran III. Felipe iradesi zayıf olan bir kişilikti. Bundan sonra İran, tarihçilerin umursamamaz bir kişilik olarak tanımladıkları III. Felipe ile ilişkilerini devam ettirecekti.

Kendisini sanat ve eğlenceye veren III. Felipe, devlet yönetimini Denia Markisi ve Lerma dükü olan Francisco Sandoval y Rojas'a bıraktı. Tahta çıkışından bir yıl sonra 1599'da Valencia'da Avusturyalı Margarita ile evlendi.

¹⁷ Fernand Braudel, **II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1994, C. II, s. 645-652.

¹⁸ Ayrıntılar için bakınız: Luis Gil, "Diplomatik Denge: İspanya, Osmanlı ve Safevî İmparatorlukları", **İspanya-Türkiye**, çev: Peral Bayaz Çarum, Yay: Pablo Martín Asuero, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 142.

¹⁹ Joseph Pérez, "Edad Moderna", **Historia de España**, Espasa Calpe S.A, Madrid 2007, s. 292.

Hükümdarlığının başlarında işler pek yolunda gitmiyordu. Ülke ekonomik buhranla sarsılıyordu. 1601 yılında, İspanya ve Portekiz krallığının ticaretini engelleyen ve düşmanlarını cesaretlendiren İngiltere ile savaş patlak verdi. İspanyollar ilk başlarda Kinsale ve Baltimore şehirlerini ele geçirdiyse de sonradan bunları İngilizlere iade etmek zorunda kaldılar ve amansız düşmanı kraliçe Elizabeth'in ölümü üzerine 1604 yılı Ağustos ayında İngiltere'yle Londra barışını imzaladılar. İngiltere ile imzalanan bu barış antlaşmasından sonra ülke içi meselelere dikkatini yönelten İspanya, ülke topraklarındaki Müslümanların, Akdeniz sahillerine saldırılarda bulunan Berberiler ve Osmanlılarla işbirliği yaptıklarını ileri sürerek 11 Eylül 1609 kraliyet fermanıyla onları ülkeden tamamen kovdu. Böylece İspanya'nın etnik ve dinsel "temizliği" tamamlanmış oluyordu. Bu arada şiddetini kaybetmekle beraber Akdeniz'de Osmanlılarla mücadeleler de devam etmekteydi.²⁰

Şah Abbas'ın tahta çıkışından iki yıl sonra 1589 yılında Fransa'da IV. Enrique taç giydi. Yıllar boyu krallık otoritesine başkaldıran Protestanları yenilgiye uğratarak muhtemel bir dizi dinsel savaşla uğraşmaktan kurtulan Fransa, IV. Enrique döneminde tekrar güçlü ve birleşik bir devlet olarak ortaya çıktı.²¹ Biraz da Osmanlı politikalarının sonucu olarak Fransa'nın İspanya'nın etkisi ve egemenliği altında bulunan tüm ülkelerde sorun çıkarması nedeniyle 1610 yılında neredeyse iki ülke arasında savaş patlak verecekti. Fakat 1610'da IV. Enrique'nin ölümünden sonra 1611 yılında Fransa naibesi kraliçe María de Médicis ile kurulan iyi ilişkiler süreci o

²⁰ "Felipe III", **Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana**, Espasa-Calpe, S.A., Madrid 1924, C. XXIII, s. 599-600.

²¹ William McNeil, **Dünya Tarihi**, çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1994, s. 348.

devir devletler hukukunun bilinen bir yöntemi diyebileceğimiz hanedanlar arası evliliklerle daha da gelişecektir. III. Felipe'nin kızı Ana ile IV. Enrique ve María de Médicis'in oğulları XIII. Luis'in evlilikleri ile IV. Felipe ile Burbon Hanedanlığından Isabel'in evlilikleri, bir müddet olsun Fransa ile İspanya'nın arasını düzeltmişti. İtalya'da ise sık sık isyanlar ve hatta savaşlar baş gösteriyordu. Bu doğrultuda İspanya İtalya'da Saboya ve Venedik'e müdahalelerde bulunmak zorunda kaldı.²²

Katolik restorasyonu adına yerel halkları ve dokunulmazlıkları ortadan kaldırılmaya başlanınca 1618 yılında Bohemya'da bir ayaklanma çıktı. Bunun sonucunda Otuz yıl süren ve Avrupa'nın çoğu ülkelerini kasıp kavuran savaşlar patlak verdi.²³ Bu olayları uzaktan izlemeyle yetinemeyecek olan İspanya, Aşağı Ülkelerden yola çıkan markiz Spinola önderliğindeki 8,000 askerle İmparator II. Fernando'ya yardım etmek maksadıyla *Otuz Yıl Savaşları*'na müdahale etti. Bu arada Amerika'da İspanya'nın genişlemesi devam etmesine rağmen İspanyol İmparatorluğu'nun çözülüşünün başlangıcı III Felipe dönemi oldu. 1618 yılında ise Lerma dükü görevden alındı.²⁴ III. Felipe'in tahta bulunduğu 1598 ve 1621 yılları arasında İspanya ve çevresinde böyle bir tablo mevcuttu. Büyük bir olasılıkla Şah Abbas, Avrupa'da yaşanan bütün bu olayların çok uzağında olsa da kendi lehine uygun bir tablonun oluşmasını bekliyordu.

Şah Abbas döneminde İran'a ilk batı ziyareti Essex Kontu'nu temsilen Anthony Sherley ve kardeşi Robert Sherley tarafından gerçekleştirildi. Amaç, tüm

²² A.g.m., s. 600-601.

²³ McNeil, a.g.e., s. 348.

²⁴ A.g.e., s. 601.

Hristiyan Avrupa adına Osmanlı karşısı işbirliği sağlamak ve İngiltere ile İran arasındaki ticareti geliştirmek için Şah Abbas'ı ikna etmekte. İngiliz Antony Sherley, kardeşi Robert Sherley ve aralarında mahir bir top dökücüsünün de bulunduğu 25 yoldaşıyla birlikte 24 Mayıs 1598 tarihinde Venedik'ten kalkan bir gemiyle İskenderun'a doğru hareket ederek Haleb-Bağdad üzerinden Aralık 1598'de Kazvin'e vardılar. Sherley, Şah tarafından kabul edildiğinde kendisine oldukça nazik davranıldı. Şah, Batı ile ticareti kolaylaştırmaya söz vermekle yetinmeyip Sir Anthony Sherley'i Osmanlı'ya karşı Batı güçlerinin desteğini sağlamaya çalışsın diye kendi adına Avrupa'ya gitmesi için görevlendirdi. Kendi kardeşi Robert ve ekibin diğer beş üyesini tekrar dönünceye kadar rehine olarak bırakan Sherley, Rusya yolunu izleyerek Avrupa'ya doğru yola çıktı. Kendisine Hüseyin Ali Bey Bayat adında Şah'ın bir elçisi ile birlikte Safevî yazmanlar ve hizmetçiler de eşlik ediyordu. Hatta bu yazmanlardan birisi elçinin yeğeni Ali Kulu Bey ve diğeri Oruç Bey Bayat idi.²⁵ Taşındıkları mektup ve hediyeler ile Şah tarafından verilen görevin İran'daki Türk ajanlar tarafından öğrenilmiş olması, heyetin en kısa yol olan Türkiye'den geçmesine engel teşkil ediyordu. Hindistan'dan geçerek deniz yolunu takip etmek ise büyük güçlükler yaratacağından ve Portekizlilerin İngilizleri taşımak istememesi de mümkün olduğundan, Hazar üzerinden Rusya yolunu seçmek zaruri oldu.

²⁵ Lochart, **a.g.m.**, s. 386-387; Ciriaco Pérez Bustamente, "La España de Felipe III", **Historia de España**, yay. Ramón Menéndez Pidal, Espasa Calpe, S. A., Madrid 1979, C. XXIV, s. 400-402; Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri**, İstanbul Fethi Cemiyeti, İstanbul 1993, s. 247; E. Denisson Ross, **Sir Anthony Sherley and his Persian Adventure**, London 1933, s. 60-61.

Şah Abbas'ın Robert Sherley'i yalnızca Kraliçe Elizabeth'e göndermek istemesine rağmen Sherley, diğer Hristiyan prenslerle de temas kurmak, hatta elçiliği de kendisinin üstlenmesi gerektiğini söyleyerek Avrupa hükümdarlarının Osmanlılar aleyhine yapılacak bir harpte yardımlarının temin edilmesini tavsiye ve telkin etti.²⁶

Moskova dükü, Polonya kralı, Almanya İmparatoru, Venedik beyi, Papa ve İspanya Kralı III. Felipe ile görüşmek üzere 1599 yılında İsfahan'dan yola çıkan ilk elçiler Antony Sherley ve Hüseyin Ali Bayat Bey²⁷, 11 ekim 1600 tarihinde Prag'a ulaştılar. 7 Kasım'da İmparator II. Rudolf tarafından ihtişamla karşılandılar. Henüz Avrupa'daki dinsel uyuşmazlıkların boyutlarını bilmeyen Abbas, *“Katolik hükümdarların tebaalarına ticaret yapma ve İran'da oturma izni veriyor, ibadetlerini istedikleri gibi yapma özgürlüğü tanıyor ve topraklarında yaşayan bütün Hristiyanların Papalık yetkisi altına girmelerini öngörüüyordu. Buna karşılık, İran'da sürekli büyükelçilikler bulundurulmasını, Türklerle bütün ilişkilerin kesilmesini ve Osmanlılara savaş ilan edilmesini istiyordu”*.²⁸

Heyet, 1601 yılının Nisan ayının başında Roma'ya vardı fakat papa ile buluşma Sherley ve Hüseyin Ali Bey'in arasında patlak veren hiyerarşi sorunu yüzünden ertelendi. Geç de olsa Papa VIII. Clement, Sherley'i önce kabul etti fakat Hüseyin Ali'nin sırası geldiğinde gerçek elçinin kendisi olduğunu ve Sherley'in sadece onun asistanı olduğunu iddia etti. İki elçi arasındaki çekişmeler öyle boyutlara ulaştı ki, Sherley elçi olarak pozisyonunu hoşnutsuz bir şekilde bıraktı. Hüseyin Ali

²⁶ Ross, **a.g.e.**, s. 222-223.

²⁷ Ross, **a.g.e.**, s. 22.

²⁸ Gil, **a.g.e.**, s. 143; Bustamente, **a.g.e.**, s. 402.

Bey elçiliğin tartışmasız başı olarak kalmasına rağmen, ekibinden (onlardan birisi de aşçısıydı) bazılarının Hristiyan dinine geçmelerinden dolayı oldukça üzüldü. Sherley ve Ali Bey arasındaki anlaşmazlıkların farkında olan VIII. Clement yerinde bir kararla Şah'a yanıtını Antony Sherley'nin götürmesini, Ali Bey'in de İspanya'ya maiyetiyle yalnız gitmesini istedi. Elçi ekibinden Müslüman kalanlarla birlikte III. Felipe'nin onları kabul edeceği yer olan Valladolid'e doğru yola koyuldu. Ali Bey ve heyeti, o sıralarda sarayın bulunduğu Valladolid'e 13 Ağustos 1601 tarihinde vardılar.²⁹

Yukarıda sıralanan isteklere bir de özel talep ekleniyordu. *“İspanya kralından Hürmüz'deki tacirlere yapılan haksızlığın düzeltilmesi, kılıç yapmada kullanılan ve Portekiz'den ithal edilen demir çubukların dört parmak uzatılması (kendi ülkesinde uzatma olanağı yoktu), bir de dönüşünde elçiye İspanya kralının elçisinin eşlik etmesi isteniyordu. Türklerden alınan toprakların bölüşülmesine gelince, Abbas kendi zaptettiği topraklara egemen olacak, geri kalanları İspanya kralına bırakacaktı”*.³⁰

Bu sırada Ali Kulu Bey ile Oruç Bey Katolik dinine geçtiler. Bunların vaftiz ana babalığını ise kral ve kraliçe Margarita yaptılar ve onlara Felipe ve Juan isimlerini verdiler. Elçi Ali Bey, yeğeni Ali Kulu Bey ve Oruç Bey'in Hristiyan olmaları üzerine büyük bir düş kırıklığına uğradı. Bu durum karşısında sinirleri tahrip olan Ali Bey, Don Juan (Oruç Bey)'i öldürtmeye teşebbüs bile etti.³¹

²⁹ Lochart, **a.g.m.**, s. 387; Gil, **a.g.m.**, s. 143-144; Bustamente, **a.g.e.**, s.393-394.

³⁰ Gil, **a.g.m.**, s. 144.

³¹ Lochart, **a.g.m.**, s. 387; Bustamente, **a.g.e.**, s. 397.; *Vaftiz için gereken her şey hazırlandı ve özel itinayla majestelerinin baş papazı ve büyük hayırseveri Don*

İran heyetinin Valladolid'de kalışı 11 Ekime kadar sürdü. Ali Kulu Bey ve Oruç Bey Hristiyan oldukları için İran'a dönmeyi reddettiler. Hüseyin Ali Bey dönüş yolculuğu için gereken ihtiyaçlarını sağlasın diye III. Felipe'ye başvurdu. Bunun üzerine III. Felipe, 7 eylül 1601 yılında ilgili birim bilgilendirerek gerekli paranın Hüseyin Ali Bey'e tahsis edilmesini sağladı.³²

Antony Sherley ve Hüseyin Ali Bey'in elçiliğini izleyen iki yıl içinde yedi Safevî heyeti Roma'dan Paris'e ve Viyana'ya uzanan Avrupa başkentlerini Osmanlı karşıtı müttefik bulma fırsatlarını keşfetmek amacıyla ziyaret etti. Bu çabaların hiçbir sonuç vermemesi, Avrupalıların sadece İran'a etkili destek vermek için çok az istek göstermesinden dolayı değil, aynı zamanda Safevî stratejisinin eninde sonunda Avrupa'yla olan irtibatlarından ziyade, bölgesine ait askeri sebeplere ve ülke içi

*Alvaro de Caravajal'a gidildi. Hristiyan öğretisiyle hazır bulunarak bize iki beyaz elbise giydirdiler ve saraya götürdüler. Büyük yardım sever Don Alvaro de Caravajal da bir arabada bizimle birlikte geldi. Böylece kendileri de beyaz giyinmiş olan Majestelerinin bulunduğu yere çıktık ve bize eşlik eden bir çok kişiyle şapel'e indik. Orada Don Alvaro De Caravajal bizi vaftiz ederken Majesteleri de bizim vaftiz babalarımız oldular. Elçinin yeğeni Ali Kulu Bey İranlı Don Felipe adını alırken önceden Oruç Bey olan ben ise İranlı Don Juan ismini aldım. Sonra Majesteleri bizi kucakladılar ve bizi fazlasıyla onurlandırdılar. Bkz: **Relaciones de Don Juan De Persia**, Önsöz ve Notlar Narciso Alonso Cortés, Real Academia Española, Madrid 1946, s. 255. Alfonso Remón adında İspanyol bir licentiate'in yardımıyla, Don Juan (Oruç Bey) İspanyolca olarak kendi ilişkilerini (Relaciones) yazdı. Don Juan'ın kitabı 1604 yılında Valladolid'de yayımlandı.*

³² Bustamente, **a.g.e.**, s. 395; **Relaciones de Don Juan de Persia**, s. 25.

baskılara göre belirlemesine bağlıdır. Bu nedenle Şah Abbas, Hüseyin Ali Bey Batı Devletlerinden olumsuz bir cevapla dönmeden önce Osmanlı'ya olan düşmanlığını askıya almaya karar verdi. Çağdaş Safevî tarihçesinde ipeğin güzergahının Anadolu'dan İran Körfez'ine yönlendirilmesi bu diplomatik ilişkiler çerçevesinde sürekli sorun olmuştur. Şah'ın Avrupa girişimleri tam olarak İran'ın güney bölgelerini merkezi kontrol altına alma hareketiyle eş zamana denk gelir. Şah, 1601'de Şiraz'ın hükümdarı Allah Virdi Han'a Lar eyaletini işgal etmesini emretti ve bir yıl sonra Portekiz'den Bahreyn'i alarak İran havzasındaki hükmettiği toprakları genişletti.³³

16 Mart 1602 yılında Lisbon'dan demir alan Hüseyin Ali Bey Goa'ya geldiğinde, Abbas'ın Hürmüz adasıyla anakarada sınır oluşturan Comoran Kalesi'ni kuşattığı, Bahreyn kalesini işgal ettiği haberini aldı. Elçinin, 24 aralıkta durumu bildirdiğini ve iki hükümdar arasındaki dostluğa dayanarak şahın bir çözüm bulacağını beklediğini anlatıyordu. Bu arada Şahın Hristiyan prenslere gönderdiği armağanları satıp paralarını ise cebe indiren Sherley ise İran'a dönme cesareti gösteremediği gibi, Essex dükü Cádiz seferine katıldığı için İspanya'ya da dönemiyordu ve yardım ettiği dük İngiltere kraliçesi tarafından ölüme mahkum edildiği için İngiltere'ye de gidemiyordu. Böylece 1601 yılında Ragusa'ya gitmeye karar verdi. Ertesi yılı Venedik'te geçiren Sherley orada İspanyol büyük elçisi Don Francisco de Vera y Aragon ile temasa geçerek kendisine İspanya Kralı hizmetinde çalışmak istediğini bildirdi. O günden sonra da İspanya kralının sadık bir adamı

³³ Matthee, **a.g.e.**, s. 79.

olarak kaldı fakat kardeşi Robert ise İran’da rehin olduğundan Şahın hizmetine girmek zorunda kalmıştı.³⁴

Portekiz ve İspanya birliğinin³⁵ gerçekleştiği dönemde (1580-1640) İran ve İspanya arasındaki ilişkiler, Portekiz’in oynadığı önemli rol gereği ve Türk arzularını

³⁴ Gil, **a.g.m.**, s. 144.

³⁵ 1578 tarihinde Fas’ta cereyan eden Vadiyüssebil adı verilen muharebede, Portekiz Kralı Don Sebastian, on bin süvari, altmış bin piyade, üç yüz altmış toptan oluşan kuvvetli bir ordu ile Fas hükümdarına karşı isyan eden Mehmedül Müstansır’a yardım ediyordu. Bunun üzerine asıl hükümdar Ebü Mervan Abdülmelik Türkiye’den yardım istedi, bu doğrultuda Cezayir Beylerbeyi Ramazan Paşa mühim bir kuvvetle imdadına koştı ve Portekiz ordusuna karşı kati bir zafer kazandı. Bu muharebede Don Sebastian ile yirmi bin Portekizlinin maktul ve kırk bin kişinin esir düşmesi üzerine Portekiz tahtı boş kaldı ve bu durumdan istifade eden İspanya kralı II. Felipe Lizbon’u işgal etti. Feyzi Kurtoğlu’na göre eğer III. Murad 16 yıldan beri faydasız bir surette devam eden İran harbine son vererek Vadiyüssebil zaferinden istifade etseydi, Hint Okyanusuna hakim olabilirdi. Hatta o zaman derya kaptanı bulunan Kılıç Ali Paşa, bu maksatla Ferdinand de Lesseps’den üç asır önce Süveys kanalının açılmasını teklif etmişti. Fakat III. Murad, gerek Kılıç Ali’nin teklifine, gerekse İngiliz Kraliçesi Elizabet’in, İspanya ve Portekiz kralı II. Felipe’ye karşı müşterek hareket edilmesi için yaptığı tekliflere uzak kalmıştı. Portekiz mağlubiyetinden II. Felipe’nin istifadesi kısa bir zaman sürdü. II. Felipe’ye karşı Hollandalılar denizlere açıldılar ve okyanusların hakimiyetini İspanyolların ve Portekizlerin ellerinden aldılar. Daha sonraları bu hakimiyet İngiliz ve Fransızlara geçti. Bkz: Feyzi Kurtoğlu, “XVI. Asırda Hind Okyanusunda Türkler ve

frenleme ihtiyacından dolayı artı. Bu ittifaklarda dikkat çekmek gerekir ki, İspanya ve İran coğrafi konumları nedeniyle doğal düşmanlar olamazlardı. Dini meseleler nedeniyle iki zıt ülke arasındaki bir ittifaktan bahsetmemize rağmen gelişen şartlar iki ülke arasında açık bir mübadeleye izin verdi.³⁶

Papa, Nicolao di Melo'yu, II. Rudolf, Stephan Von Zolonkemeny ve Georg von der Jabel'i, İspanya kralı III. Felipe ise Antonio de Gouvea'yı elçilik göreviyle İran'a gönderdiler. Rus Çarı Boris Godunov ise elçisi Jaroszlafsky'yi 1603 yılında Şah Abbas'a göndererek *“Şah, ordularını Osmanlıların üstüne gönderir ve onlarla barış yapmazsa, kendisinin de yardıma geleceğini”* bildirdi.³⁷

16 Şubat 1602 tarihinde III. Felipe'nin Şaha yazdığı bir mektubu İran'a götürmekle görevlendirilen Augustinus tarikatına bağlı rahiplerden oluşan Jéronimo de la Cruz, Antonio de Gouvea ve Cristóbal del Espiritu Santo, Goa'dan Hürmüz'e doğru ayrıldılar. Horasan'dan Meşed'e, oradan da 10 Kasım 1602 tarihinde İsfahan'a vardılar.³⁸ III. Felipe tarafından İran'a gönderilen St. Augustin tarikatına mensup üç rahipten meydana gelen heyet'e Şah Abbas çok nazik davrandı ve iltifatta bulundu. Katoliklerin ruhani temsilcisi Papa'nın ve İspanya Kralının ittifakını kazanmak lüzumunu hisseden Şah, İran'daki Hristiyanlar için kilise inşasının hazır olduğunu fakat kadıların muhalefetinden çekindiğini, eğer öncelikle Avrupa tarafından

Portekizliler”, **İkinci Türk Tarih Kongresi**, Kenan Matbaası, İstanbul 1943, s. 922-923.

³⁶ Ferrer, **a.g.m.**, s. 345.

³⁷ M. Sadık Bilge, **Osmanlı Devleti ve Kafkasya**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 68.

³⁸ Gil, **a.g.m.**, 144-145.

Osmanlılara karşı taarruz edilir, sonra inşaata başlanırsa, düşmanlarına karşı kendilerine yardım edildiği için kilise inşasına mecbur kalındığı gibi bir gerekçeyle muhalefetin önleneyeğini ve sonunda Hristiyan tacirlerin serbestçe Hürmüz'e gidebileceklerini bildirdi. Sonuçta İsfahan'da bir manastır ve kilise binasına müsaade edildi, hatta inşa masraflarını Şah hazineden ödedi.³⁹ Şah, Jorge Castelo Branco komutasındaki Portekiz donanmasının Bahreyn'e müdahale etmemesi koşuluyla Şiraz hanına Comoran Kalesi kuşatmasını kaldırma emri verdi.⁴⁰ İspanya Kralı III. Felipe'nin, Safevîleri Hint Okyanusu ile Basra Körfezinde rahatsız etmeme ve Kuzey Afrika'da Osmanlılara baskı yapma konusundaki teminatı üzerine Şah Osmanlı Devleti'ne savaş açtı.⁴¹

Bu süreçte Agustinos tarikatının baş rahibi, Şah Abbas karşısında İspanya kralının kalıcı temsilcisine dönüşüyordu. Böylece, Agustinos'ların görevi (Portekizliler sayesinde) İsfahan'da (1602) başladı. Bir Avrupa devleti tarafından İran'da kurulan ilk büyük elçilikti. III. Felipe ve Şah Abbas arasındaki ilişkilerin varmış olduğu böyle bir güven derecesinde İspanya kralının temsilcileri olarak her zaman keşişleri atamasından belli bir süre yakınıldı. Şah Abbas hatırı sayılır beyleri tercih ediyordu.⁴²

Şah'ın, Osmanlılarla 1603'de bir savaşın yeniden patlak vermesiyle hızlanan güneyde güvenilir bir pazar arayışı, 1622'de Portekizlerin Hürmüz'den çıkarılması ve Bender Abbas limanının kurulmasına kadar sürdü. Ancak ipek meselesi bir

³⁹ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 253-254.

⁴⁰ Gil, **a.g.m.**, s. 144-145.

⁴¹ Bilge, **a.g.e.**, s. 68.

⁴² Ferrer, **a.g.m.**, s. 345

problem teşkil etmeye devam etti. 1606'da imzalanan Osmanlı-Habsburg arasındaki Sitva Torok Antlaşması ve Şah'ın seyyar elçisi Zeynel Bey tarafından yapılan Avrupa güçlerinin Osmanlı ve Safevî devletinin ortak tahribatını içten içe görme isteği konusundaki uyarısı, Safevî hükümdarını artık Avrupa Devletlerinden boş vaat dışında hiçbir şey beklememesi gerektiğine inandırdı.⁴³

Antony Sherley'in İran'da rehin kalan kardeşi Robert Sherley'e ilk başlarda az çok tutsak olarak davranılsa da daha sonradan kendisi bir asker ve askeri danışman olarak Şah'ın hizmetine girdi, hatta bir diplomat olarak görevlendirildi. Birkaç savaşta Osmanlılara karşı da savaşan Robert, Şahın ordusunun yeniden organize edilmesinde kendisine eşlik etti. 1608 yılının başlarında Şah'ın karılarından birinin akrabası olduğu söylenen İsmail Han adındaki bir Hristiyan Çerkez'in kızı ile evlenen Robert, evliliğinden sonra birden bire askeri görevlerini bırakıp Şah tarafından elçilik göreviyle Avrupa'ya gönderildi. Robert Sherley'e verilen görev daha önceki niyetlerden farksız görünüyordu. Elçinin görevi Osmanlılara karşı Hristiyan hükümdarlarını birlikte hareket etmeye ve Avrupa'yla ipek ticaretini geliştirmede ciddi adımlar atmaya ikna onları etmektir. İran'daki hükümdarlık malı olan ipek ile Şah özel olarak ilgileniyordu.⁴⁴ İlk olarak 1607'de Antony Sherley'in İspanya Kralı III. Felipe'ye raporunda önerilen İran'ın ham ipeğinin rotasını değiştirme fikri İspanya tarafından soğuk karşılandı. Bunun ardından Sherley, İspanya-Napoli valisi Kont de Benevento'nun bu öneriyle ilgilenmesini sağladı ve Benevento, konuyu İspanya meclisine sundu. Bu fikir karşısındaki durumunu

⁴³ Matthee, **a.g.e.**, s. 79.

⁴⁴ Lochart, **a.g.m.**, s. 390.

yeniden gözden geçiren İspanya Krallığı'nın Goa'daki Portekiz valiliği aracılığıyla İran'a mektup gönderdiği söylenir.⁴⁵

Robert Sherley beraberinde götürdüğü karısı ile birlikte Alman imparatoru II. Rudolf tarafından Prag'da oldukça iyi karşılandılar. II. Rudolf tarafından Şövalye ilan edilen Robert, Prag'tan Roma'ya geçti ve Papa V. Pablo'ya Şah Abbas tarafından gönderilen ve Hristiyan güçlerin kendi aralarındaki rekabete bir son verip Osmanlılara karşı bu güçlerin İran ile birlikte hareket etmesini tavsiye eden mektubu sundu.⁴⁶

Robert ve eşi Roma'dan İspanya'ya geçtiler. 22 Ocak 1610 yılında Madrid'e geldi. Şah Abbas tarafından Avrupa pazarlarına ipek göndermek için ticari bir anlaşma ile diplomatik ve askeri yardım girişiminde bulunan bir teklif sunuyordu. Mesajlarında Kıbrıs'ın alınması, Halep'e İranlıların Anadolu'ya girmesiyle eş zamanlı bir saldırıyla ilgili somut askeri hareketler öneriyordu.⁴⁷ Robert kardeşinden daha iyi bir izlenim bırakmış olmasına rağmen herhangi bir somut sonuç elde etmede başarısız oldu. Safevî delegelerin telkinlerine rağmen, III. Felipe hükümeti, İran ipek ticaretinin İspanyol tekeline verilmesi teklifinin ciddiyetine inanmamıştı. Robert Sherley'e göre III. Felipe, hem Osmanlılara karşı savaşı göze alamadığı hem de tahsisen İran'a ihraç edilen emtia üzerinden Lisbon'da alınmakta olan % 23 peşin hissenin feshini istemediği için tekliflerini kabul etmemişti.⁴⁸

⁴⁵ Matthee, **a.g.e.**, s. 79.

⁴⁶ Lochart, **a.g.m.**, s. 390.

⁴⁷ Gil, **a.g.m.**, s. 149.

⁴⁸ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 256.

Antonio de Gouveia ve Rumlu Cengiz Bey'in İran'dan rakip elçiler olarak Avrupa'ya Robert Sherley'in hemen akabinde gönderilmeleri, bulunduğu pozisyonu oldukça zorlaştırdı. Bu durum neticesinde İngiltere'ye geçti. Kral James kendisini Hampton Sarayında oldukça nazik karşılamasına rağmen Robert, Hürmüz yolu vasıtasıyla İran ile ticaret yapmanın getireceği kazanımlar ile ilgili olarak Levant ve Doğu Hindistan Şirketlerinin inatçı tacirlerini ikna etmeyi başaramadı.⁴⁹ İngilizlerin Osmanlılara karşı İran'a silahlı yardım teklifi dinlenilmediği gibi, ticari ilişkilerin başlamasını sağlamak amacıyla Basra Körfezine gemiler gönderilmesi durumunda Şah Abbas'ın büyük mikyasda ipek vereceği taahhüdüne karşılık olarak İran ipeğinin kalitesinin beğenilmediği cevabı verildi. İngiltere'deki ikameti 1,5 yıl süren Robert Sherley, sonuçta boş ellerle 1615 yılında İran'a döndü.⁵⁰

Bir diplomasi yılına dönüşen 1608 yılında Robert Sherley'nin ardından aynı amaçla Rahip Pablo Simón de Jesús Maria, Mart ayının son günlerinde Roma'ya gönderildi. Aralık ayının sonunda ise Rahip Antonio de Gouvea ve Rumlu Cengiz Bey'e, III. Felipe ve Papa'yla görüşme görevi verildi. Rahip Pablo Simón özel görevi yerine getiren ilk kişi oldu. Abbas'ın verdiği mektubu Papa'ya verip birlikte bir durum değerlendirmesi yaptılar. Papa görevini yerine getiren rahibin hemen tekrar İran'a dönmesine mani olup Papalık önerilerini sözlü olarak III. Felipe'ye bildirmesi için onu İspanya'ya gönderdi. İspanyol hükümetine jeopolitik ve stratejik sezilerini içeren iki uzun ilginç rapor sundu. Birinci raporda Papa'nın İran şahıyla dostluğunu sürdürmek istediği belirtiliyordu, çünkü aksi halde Abbas, Osmanlı ile barış yapabilir, Hollandalılar, İngilizler, Mogor kralı ve öteki komşu Hristiyan krallıklarıyla ittifaka

⁴⁹ Lochart, **a.g.m.**, s. 391.

⁵⁰ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 258.

gidebilirlerdi. Şahın Basra Körfezi’deki gücüne bunlar da eklenince büyük bir tehlike oluşurdu. Osmanlı ise destek bulunca, bütün savaş gücüyle Akdeniz ve Hint Okyanusuna yüklenebilirdi. Papa, İspanyol askeri müdahalesi için en uygun yer olarak karadan yardım alamayacağını düşündüğü Kıbrıs’ı öneriyordu. Ada ele geçirildiği takdirde İskenderiye ile ticaretin kesilebileceği ve böylece Hindistan’dan Akdeniz’e geçişi sağlayan Mısır’ın fethi kolaylaşacaktı. Sicilya’dan İskenderiye’ye sekiz günde, oradan Kızıldeniz’e ise üç ya da dört günde gidiliyordu. Bu deniz’de Goa’ya gitmek için kadirga ve başka gemiler bulundurulabilir, her ay ya da iki ayda bir Hindistan’dan haber alınabilir, gerektiğinde hemen yardım gönderilebilirdi. Kalyonların bütün Afrika kıyılarını dolaşmasına, hastalıklar nedeniyle uzayan yolculuklar yapmalarına gerek kalmazdı. İkinci raporda ise, Hürmüz’de aşırılıklara son verilmesini, İsfahan’da sürekli büyükelçilik kurulmasını ve acele posta sistemi geliştirilmesini, Hindistan’dan tarafsız haber vermesi açısından elçinin Portekizli olmamasını, giderken Doğu geleneklerine uygun bir armağan götürmesini öneriyordu. Raporlar kongre’de tartışıldıktan sonra önerilerin gerçekleşmesinin mümkün olmadığına karar verildi.⁵¹

Portekizli Antonio de Gouvea, 1608’deki İsfahan daimi Augustin heyetinin başı olarak İran’a yapmış olduğu ziyaretinde Şah Abbas’la şahsen İran’ın ham ipeğinin rotasını değiştirme meselesini görüşen ilk kişidir. Gouvea, Safevî hükümdarının öneriye sıcak bakmasını ve hatta öneriyi test etmek için Gouvea’ya eşlik eden Şah Abbas’ın tüccarlarından biri olan Khajah Rajabo ile III. Felipe’ye saf ipek göndermesini, dönüşte ise Rumlu Cengiz Bey isimindeki Safevî bir elçiyi de Roma ve İspanya’ya göndermesini sağlar. Onların Şah’ın ipeğin güzergahının yön

⁵¹ Gil, **a.g.m.**, s. 147-148.

değiştirmesinden ve Osmanlılara engel olmak için İspanya'nın Kızıl Deniz'i kuşatmasından bahsettiği bir mektup taşıdıkları sanılmaktadır. Elçilerle gönderilen ipeğe gelince Şah, İspanya Kralı'na ileriki ipek kârlarından Osmanlıyı mahrum etmekte kararlı olduğunu bildirdi ve İran'ın daimi olarak Levant yoluyla ihraç ettiği saf ipeği satın almak için Hürmüz'e temsilci yollamasını önerdi. Karşılığında İran ve Ermeni tüccarlarının Goa'yı vergi ödemedi ziyaret etmesini talep etti. 1600 *mann*'den (muhtemelen ağırlık ölçüsü birimi) fazla ipek hükümdarlık hazinesinde bulunmayınca Şah o kadar mahçup oldu ki, Kral III. Felipe'ye ipeği hediye olarak sunmaya ve İran'ın ileride sağlayabileceği ipeğe bir örnek olarak göndermeye karar verdi.⁵²

1610'da İspanya'ya varan Gouvea, yine kendi fikrini beyan ederken, ipeğin rotasının değişme projesinin basit ve avantajlı olduğunu öne sürdü. İpek, yılda iki kez Hürmüz'e gönderilen gemilerle getirilecekti ve sonrasında İranlı tüccarlar Portekiz gemileriyle ipeği Avrupa'ya nakledecekti. Bunun ortak avantajları Portekiz-İran dostluğu, Hürmüz sorununa bir çözüm, Osmanlı'ya ekonomik bir darbe ve Portekiz-İspanya Krallığı için yüksek gelir olacaktı. İspanya projeye şüpheyile yaklaşmasına rağmen, Gouvea'nın önerisine Goa'dan Hürmüz'e yılda iki kez ipek getirmek için gemi gönderilmesini onaylayarak olumlu tepki verdi. Danıştay ayrıca Gouvea'nın ihraç edilen mallardan gümrük vergisi alınmaması önerisini de kabul etti. Fakat bu projeden de hiçbir sonuç alınamadı.⁵³

⁵² Matthee, **a.g.e.**, s. 80.

⁵³ *Projenin başarısız olmasının çeşitli sebepleri vardır. Sebeplerden biri, öneri hiçbir zaman (Projenin ilk mimarı) Antony Sherley'nin kişisel vizyonunun ötesine geçip resmi İspanya politikası seviyesine ulaşamadı. İspanya meclisi ve yan*

kuruluşları, Napoli ve Goa valileri hiçbir zaman tüm ağırlıklarını bu projeye vermemişlerdir. İkinci olarak, bu tür bir proje sadece ticaret ve maliye konularıyla sınırlı tutulduğundan fazlaca problemli olmuştur. Ayrıca proje Şah Abbas'ın özel stratejileriyle bağlantılı olduğundan ve diğer taraftan karmaşık ve dalgalanan savaş dinamikleriyle ilintili olmasından, ipeğe yeni rota çizerek uygulanabilir bir alternatif bulacak güçleri uzun süreli mükemmel bir işbirliği çerçevesinde tasavvur etmek zordur. Üçüncüsü ve en önemlisi ise bütün İran ipeğinin rotasını değiştirmek ne Safevî meclisinin ne de İran'ın yerli tüccarlarının nüfuzundaydı. Ermenilere ipek trafiğinde imtiyaz tanınması, İran'lı tüccarların Avrupa'ya ipek taşıma hakkı ile ilgili bir madde bulunmasına rağmen, bu operasyonda yabancı tüccarların kaçınılmaz olarak baş rolü oynaması yolların değişmesi konusunda işlerin ters gitmesine neden olmuştur. Ermenilere gelince onlar özerkliklerini kaybedecekleri bir düzenlemeye rıza göstermezler. Aslında Abbas'ın ciddi bir şekilde ülkesinin ipek ticareti rotasını değiştirmeye niyetli olduğu konusunda çok az inandırıcı kanıt vardır. Şah'ın stratejisi Avrupa'yı idare etmek kadar Osmanlıları da korkutmak üzerine kuruluydu. Kurnaz bir strateji uzmanı olan Safevî hükümdarı, ipeğin Avrupalılarla üzerine pazarlık yapabileceği tek koz olduğunu anlayınca, en iyi fırsatın da farklı tarafları birbirine düşürmek olduğunu anlamış olmalı. Şah'ın ipeğin rotasını değiştirme sözü, Kudüs'ü fethederse burayı Hristiyanlara verme sözünden veya Osmanlılardan aldığı taktirde Derbend ve Bakü'yü Ruslara verme taahhüdünden daha az mantıksız görünüyordu. Ancak bu sözler gibi İran ipeğinin rotasını değiştirmek de gerçek seçeneklerin yansımasından çok hitabet sanatına ait diplomatik bir hamleydi. Bkz: Matthee, **a.g.e.**, s. 81-82.

1610 yılına kadar durgunluk sürecine giren Osmanlı-Safevî savaşı zarfında Almanya İmparatorluğuyla 1606 yılında barış imzalayan Osmanlı Devleti, tüm gücüyle Anadolu'da patlak veren Celali isyanlarını bastırmaya çalışıyordu. İsyanların bastırılmasını takiben 29 Nisan 1610 tarihinde sadrazam Kuyucu Murad Paşa İran üstüne sefere çıktı. Kışın yaklaşması sebebiyle iklim şartlarının çetinliğini göz önüne alan, iaşe sıkıntısı yaşayabileceğini sezen ve şüpheli bir muharebe vermek istemeyen Kuyucu, 16 Kasım'da geri çekilip Kışı Diyarbakır'da geçirdi ve 5 Ağustos 1611 tarihinde aynı yerde vefat etti. Diyarbakır beylerbeyi Nasuh Paşa, Kuyucunun vefatı üzerine sadrazamlığa atandı. Şah'ı temsilen Diyarbakır'a gelen Safevî elçileri ile birlikte İstanbul'a döndü. 20 Kasım 1612'de "Nasuh Paşa Muahedesi" de denilen İstanbul Barışı imzalandı. 9 yıl, 1 ay 24 gün süren Osmanlı-Safevî savaşına son veren İstanbul Barışı ile İran, Osmanlı'ya yıllık 200 yük ipek vermeyi kabul etti. Bu barış ile birlikte Osmanlı-Safevî sınırı olarak 1555 yılında imzalanan Amasya Barışı ile çizilen sınır tekrar kabul edildi. Gürcistan'ın bir bölümü, Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Osmanlılarda kalırken, 1578-1590 yılları arasında fethedilen Batı İran, Revan, Nahçıvan, Karabağ, Güney ve Kuzey Azerbaycan Safevîlere geçti. Bu şekilde Osmanlılar 400.000 km² lik toprağı İran'a iade ettiler.⁵⁴

Bu arada Cengiz Bey ve Gouvea 1613 yılında İsfahan'a döndüler. Şah Abbas, Cengiz Beg'in beraberinde getirdiğı teklifleri değerlendirmek yerine, elçisinin İspanya'ya sevk edilen ipeğın yarından fazlasını kendi hesabına sattıktan sonra geri kalanını bir iş akti eşliğinde değil de hediye olarak sunmasına o kadar sinirlendi ki, Cengiz Beg'i Gouvea'nın huzurunda hemen astırdı. Bu talihsizlikten büyük oranda sorumlu olan Gouvea, tanık olduğı cinayet karşısında dehşete kapılarak aynı konuyla

⁵⁴ Bilge, **a.g.e.**, s. 71.

ilgili Şah'a hesap vermek zorunda kaldı. Gouvea, Şah Abbas'ın soruşturmasına cevaben İspanya Kralı'nın bir tüccar olmadığını ve bunun yanı sıra ister hediye isterse ipeğin karşılığı olarak algılsın kralın bir çok eşya gönderdiğini söyledi. Ancak Kral'ın gönderdiği malların maddi değeri hesaplandığında 8.000 ile 10.000 *scudi* arasında bir rakam çıktı ve 50.000 *scudi* değerindeki ipeğin karşılığı olmaktan çok uzaktı. Şah, Gouvea'nın aradaki farkı karşılamasını talep edince, Gouvea hemen İran'ı terk etti.⁵⁵

Bu talihsiz heyetten sonra Şah, İspanya'ya, Avrupalılara son bir şans niteliğinde Osmanlılarla olan mücadelesinde İran'la taraf olmalarını teklif eden bir mektup gönderdi. Oysa aynı zamanda Porte'yle yapmış olduğu barış antlaşmasında Safevî hükümdarı hiç bir Avrupa desteğinin gelmeyeceği sanısını işleme koymuştu. İran Ermenilerinin İslamiyet'e geçmesi konusunda yapılan baskı ve Ermenilere (Culfa Ermenilerinden başka) karşı tavır değişikliği bu noktada Şah ve Katolik güçler arasındaki gergin ilişkilerin sebebi olmuştu. Tabi ki, Şah'ın dikkatini, özellikle Portekizlerin Gombroon kalesi olan İran körfezine yöneltmiş olması da bir tesadüf değildi. Şah'ın vekili gibi hareket eden Germsirat yöneticisi İmam-kuli Han 1614'te Gombroon'u kuşatarak şehri yıl sonundan önce boşaltmaya zorladı. 1615'te İran barış görüşmelerinde arabulucu görevi yapan Osmanlı Sadrazamı Nasuh Paşa'nın idamı yeni bir savaşa işaret etti. Bu olay sonrasında Şah Abbas zedelenen İspanya (Portekiz) ilişkilerini tekrar yola koyması için aynı yıl İran'a dönmüş olan Robert Sherley'i Avrupa'ya gönderdi.⁵⁶

⁵⁵ Lockhart, **a.g.m.**, s. 391-392; Matthee, **a.g.e.**, s. 82

⁵⁶ Matthee, **a.g.e.**, s. 83.

Osmanlı'ya karşı oluşturulmak istenen liganın başarıya ulaşmaması sonucu İran Şah'ı, İspanya'dan uzaklaşıp doğuda Portekiz varlıkları için ciddi tehlike meydana getiren İngiltere ve Hollanda ile yakınlaştı. Bu tehlike Portekiz valisi Cristóbal de Moura'yı, kalıcı elçilik rolünü üstlenen bir kişiyi İran'a yollayarak çözüm aramaya itti.⁵⁷

İspanya Krallığı'nın Antony Sherley'den sonraki en az onun kadar alakasız heyete sahip temsilcisi, Don Garcia de Silva y Figueroa'ydı. Onun seferinin temelleri, İspanya'nın 1611'de aldığı İsfahan'a resmi bir elçilik gönderme kararına dayanmasına rağmen Figueroa, İran'a gitmek için 1614'te yola çıktı. Ekim ayında Goa'ya varan Figueroa, orada bulunan Portekizli otoriteler Hindistan kral naibi Don Jerónimo de Azevedo ve Hürmüz valisi Don Luis de Gama'nın bir Portekizli yerine bir İspanyol'un bu görev için atanmasına kızmaları üzerine orada çeşitli bahanelerle iki yıldan fazla bir süre alıkoyuldu. Ancak üç yıl sonra Hürmüz'e ayak basabildi ve İsfahan'a 1618 yılının yaz başında vardı.⁵⁸ İspanya elçisi İsfahan'a vardığında Şah Abbas başkent'te bulunmuyordu. III. Felipe'nin elçiliğini hükümdara sunmak zorunda olan García'nın, İsfahan'daki bulunuşu oldukça kısa sürdü. Kuzey bölgelerinde bulunan hükümdarı bir an önce bulmak için yola koyuldu. 28 mayıs pazar günü İsfahan'dan eski Safevî başkenti Kazvin'e doğru yola koyuldu.⁵⁹ Sonunda İspanyol elçi García de Silva y Figueroa, 13 Haziran 1618 tarihinde Kazvin'e ulaştı. Ancak 1619 yılının yazına kadar Şah ile net bir görüşme elde

⁵⁷ Bustamente, **a.g.e.**, s. 405.

⁵⁸ Matthee, **a.g.e.**, s. 83; Gil, **a.g.m.**, s.153, Lockhart, **a.g.m.**, s. 392.

⁵⁹ Carlos Alonso, **La Embajada A Persia de D. García de Silva y Figueroa**, Biografías Extremeñas, Badajoz 1993, s. 189.

edemedi. Şah’a III. Felipe’nin gönderdiği armağanı veren elçi, yaptığı görüşmelerde sahip olduğu misyonun hiçbir yararı olmayacağını anladı. Bu görüşmelerde kaba bir üslup kullanarak Kışm adası (Bender Abbas Limanının karşısında), Bahreyn adaları ve Hürmüz’ün kuzeyinde bulunan toprakların iadesini isteyen Don Garcia, aynı zamanda İran pazarlarından İngilizlerin ihraç edilmesini talep etti. Bu talepler Şah Abbas’ı o kadar kızdırdı ki, Don Garcia ile tüm ilişkileri kesip attı. Görüşmelerinden hiçbir sonuç alamadan 25 Ağustos 1619 yılında İran sarayından ayrıldı.⁶⁰

⁶⁰ Lockhart, **a.g.m.**, s. 392.; Gil, **a.g.m.**, s. 153-154; Don García’nın Şah Abbas için taşıdığı İspanya Kralı III. Felipe’nin mektubu: “Çok yüce ve çok muktedir Prens Şah Abbas, İran Kralı çok değerli ve çok aziz dostum: Buradan V. Ser’in yolladığı elçiler ve insanlarla sizlere yazmama rağmen, onlarla ve benim emrimle geçen yıl oralara dönen Cirene piskoposu Rahip Antonio de Gouvea ile de aynı zamanda yazdım, son olarak V. Ser’in genel temsilcisi Kont Cocha Xefer Armenio ile de bildirdiğim üzere burada size teklif edilen şeyi anlamış olacaksınız. Siz zati hazretlerinin dostluğuna hala çok değer verdiğimi bütün dünya görsün diye, elçim, çok mükemmel insan Don García de Silva y Figueroa’yı benim adıma siz zati hazretlerini ziyaret etmesi ve buradan anlayacağınız şeyi size söylemesi emriyle yollamak istedim. Siz zat-ı hazretlerinin benim adıma söyleyeceği her şey ona tam itibar ve onur verecek ve onunla bana sağlığını ve mutluluğunuzu arzuladığım yeni haberleri, sizi mutlu ve mesut etmesi arzusuyla yollayacaksınız, bunu sağlamaya çalışacağıma çok eminim. Ben ve oğullarımın nasıl olduğumuzu, bu taraflardan bilmek istediğiniz her şeyi Don García’nın kendisi siz zat-ı hazretlerine bildirecek. Tanrı siz zat-ı hazretlerini korusun ve dürüst niyetlerinizin maneviyatında ve muvakkatında size saadet nasip eylesin. San Lorenço’dan 9 Ağustos 1613’de. – Ben Kral.” Bkz: **Comentarios de**

Bu arada bir Osmanlı- Safevî barış antlaşması İspanya yardımına duyulacak ihtiyacı, ipeğin rotasının değişmesiyle ilgili süregelen görüşmeleri engellemiştir. Bu nedenledir ki, bunların ardından yapılan konuşmalara yanlış anlaşılmalara ve Şah'ın bariz bir şekilde İspanya'nın yaptığı önerilere ilgisiz kalması gibi olayların damgasını vurması şaşırtıcı değildir. Diğer önemli bir nokta da yeni, yetenekli ve halihazırda bulunan, Safevî hükümdarını memnun etmeye istekli adaylar aynı sırada İran'a vardılar. 1616 Aralık ayında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne ait ilk gemi İran Körfezi'ne girerek Şah'a diplomatik ve ticari projelerini değiştirmesi için yeni bir teklifte bulundu.⁶¹

Don Garcia de Silva'nın Şah Abbas'ı ile gerçekleştirdiği görüşmeden yaklaşık iki yıl sonra 31 Mart 1621 tarihinde Portekiz ve İspanya Kralı III. Felipe ölünce, yerine aynı yıl, Avusturyalı Margarita'dan doğan oğlu IV. Felipe tahta çıktı. Teşrifat tutkunu ve sanat meraklısı olan IV. Felipe'nin hükümdarlığı boyunca ülke yine savaştan kurtulamadı. Alman Protestanlarına ve Fransa'ya karşı 30 yıl savaşları ve iç ayaklanmalar imparatorluğu yıpratırken, buna bir de Portekiz'in 1640 yılında İspanya'dan ayrılması eklenince, işler iyice sarpa sardı. IV. Felipe'nin ilk dönemi İspanya açısından sonuçsuz başarılarla geçerken İmparatorluğun bütünlüğünü koruma çabaları kendisinden sonra başarısızlığa uğrayacaktı.⁶²

Garcia de Silva y Figueroa, La Sociedad de Bibliófilos Españoles, Madrid, s. XIII-XIV.

⁶¹ Matthee, **a.g.e.**, s. 83-84.

⁶² “Felipe IV”, **Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana**, Espasa-Calpe, S.A., Madrid 1924, C. XXIII, s. 602-606.

SONUÇ

XIV. yüzyılın başında Osmanlı Devletinin kurulup rakip beylikler arasında hızla yükselmesi Doğuda ve Batıda büyük etkiler doğurdu. XV. yüzyıla kadar bir yandan Anadolu'da rakip beyliklere üstünlük sağlamakla uğraşan Osmanlı Devleti, Batıda da Bizans aleyhine genişleme siyasetini takip etti. Ankara savaşı felaketiyle bu siyaset bir süre zayıflamış olsa da *Fatih* ile birlikte Osmanlılar, kuruluşundaki tüm hedefleri aşmış oldular. Osmanlı İmparatorluğunun hakiki kurucusu kabul edilen *Fatih*'in devrinde, Osmanlı politikalarına karşı İran'da ve Batı'da ilk ciddi işbirliği çabaları ortaya çıktı. Osmanlı'nın doğusunda bu işbirliği için en uygun müttefik Akkoyunlu Hükümdarı *Uzun Hasan* oldu. XVI. yüzyıldan itibaren Safevî devletinin kuruluşu Türk ve dünya tarihini kökünden etkileyen ve bu etkileri günümüze kadar süren yeni bir dönem başladı. Safevî Devleti, harici olduğu kadar dahili olarak da Osmanlı Devleti üzerinde sürekli bir baskı yarattı. Yavuzla ile birlikte kurumsallaşan Osmanlı Şark politikası, doğunun en büyük İslam devleti olma yolunda Safevîlerle yoğun mücadeleyi kaçınılmaz kılıyordu. Osmanlılar bu mücadelenin ve politikanın gereği olarak *Yavuz Sultan Selim* ve *Kanuni* dönemlerinde İran'a başarılı fakat bedeli ağır olan seferler düzenlediler.

XV. yüzyılın sonlarında *Fernando ve Isabel* ile siyasi birliğini sağlayan İspanya, İber yarımadasının asıl kültürel zenginliğini sağlayan Endülüs devletine son vererek bu devletin bütün kültürel unsurlarının yarımadayı terk etmesinde başarılı oldular. XVI. yüzyıl başlarında tahtı devralan *V. Carlos*, Kutsal Roma İmparatoru unvanı ile Katolik Avrupa'nın liderliğini üstlenirken, İspanya da bu doğrultuda Avrupa siyasetinde merkezi bir hüviyet kazanıyordu. İşte bu yüzyıl İspanyol

İmparatorlunun Şark politikası için en büyük engel yaratan Osmanlı İmparatorluğu karşısında sürdürülen mücadelelere tanık oldu.

Yıkılan Akkoyunlu Devleti'nin yerine XV. yüzyılın başlarında İran ve Azerbaycan'da siyasal birliği sağlayan *Şah İsmail*, aynı zamanda devletini teokratik temelde oluşturdu. Dedesi *Uzun Hasan*'dan aldığı dış politik miras, Osmanlı ile olan mücadelede batı ile olan ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlarken, Osmanlı'nın Doğuya açılan kapısında mühim bir engel teşkil etti. Kendisinden sonra gelen halefleri *Şah Tahmasp*, *Şah II. İsmail* ve hatta *Hüdabende* zamanlarında Batı ile kurulan ilişkiler bir gelenek halini alırken, Osmanlılarla sürdürdükleri mücadelelerde Osmanlı Devletinin gereksiz yere enerjisini tüketmesine sebebiyet verdiler. Aynı zamanda Osmanlı'nın Batı ile olan mücadelesinin yara almasında oldukça fazla katkıları oldu.

1587 yılına gelindiğinde Safevî Devletinin varlığının can çekiştiği ve devletin bir kaos dönemine sürüklendiği bir sırada Safevî tahtına geçen Safevîlerin genç ve karizmatik lideri *Şah Abbas*, saltanatı süresince ülkesini düştüğü kaos ortamından kurtarmasını ve küllerinden yeniden doğan güçlü ve batı siyasetinde etkili bir devlet yaratmasını bildi. Kırk iki yıllık saltanatı süresince altı Osmanlı Padişahı ile çatışmaları sürdürdü. Devletinin kurumlarında gerçekleştirdiği reformlarla ülke yönetimine bir yenilik getirirken, imparatorluk kentlerinde ve ticaret yollarında yaptırdığı bir çok şaheser yapılarla ülkede refah düzeyini üst seviyelere çıkarttı.

Şah Abbas'ın ülke genelindeki başarıları, devletinin dış siyasetinin yönünü de kendisinin tayin etmesine ve yönlendirmesine olanak sağladı. Özellikle Portekizlilerin elinden alınan Hürmüz ile *Şah Abbas*'ın, Batı ile kurulan ilişkilerde yönlendirilenden çok yönlendiren konumuna ulaştığı kanıtlandı. *Şah Abbas* devrinde Batı'nın İran ile yürüttüğü ilişkiler, doruk noktasına ulaştı. Bunda kendi devletinin

yönetimindeki başarısıyla birlikte, o zamana kadar Timur hariç hiçbir Doğu hükümdarının yıpratamadığı Osmanlı'yı en çok yıpratmanın kendisinin olmasının da büyük payı vardır.

İran'ı Osmanlı'ya karşı Batı'nın beklentilerini karşılayacak bir güce ulaştıran Şah Abbas'a, 1598 yılında ilk Batı heyeti *Anthony Sherley* başkanlığında ulaştı. Batının kendisine olan ilgisi karşısında bu durumu özellikle İran ticareti için fırsata dönüştürmekte kararlı olan Şah Abbas, kendisine gönderilen bu şahsı beraberinde yanına *Hüseyin Ali* yönetiminde bir İranlı heyeti vererek Batı'ya yolladı. Özellikle İpek politikası devletin diplomatik faaliyetlerinin ayrılmaz parçası olduğundan, Devletin çıkarına uyan Batıdan gelebilecek her türlü fikre açıktı. Özellikle *Anthony Sherley* heyetinden sonra Batı ve İran ilişkileri hız kazandı. Papa, *Nicolao di Melo*'yu, *II. Rudolf*, *Stephan Von Zolonkemeny* ve *Georg von der Jabel*'i, İspanya kralı *III. Felipe* ise *Antonio de Gouvea*'yı, Rus Çarı *Boris Godunov* ise elçisi *Jaroszlafsky*'yi Şah'a göndererek kendisine verilen değer ne kadar samimi olduğu konusunda Abbas'ı ikna ettiler. Batı ve İran arasında yürütülmesi düşünülen ticaretin önündeki en büyük engel Osmanlı olduğundan, bu devletin kuruluşundan beri ona karşı sürdürülen ittifak teşebbüsleri tam da bu dönemde inanılmaz bir hız kazandı. İspanya her zamanki gibi bu ilişkilerin liderliğini üstlenmekteydi. Bu heyetlerin ardından *Anthony Sherley*'nin kardeşi *Robert* 1608 yılında Şah adına yola çıkarken, hemen ardından *Antonio de Gouvea* ve Rumlu *Cengiz Bey* de Avrupa'ya gönderildiler. Şah'ın her türlü olumlu yaklaşımına ve davranışına rağmen Avrupa, özellikle de bu liderliği yürüten İspanya, bu fırsatı çeşitli bahanelerle kendi lehlerine çevirmekte başarılı olamadılar. Bunda 1598 yılında tahta çıkan *III. Felipe*'nin de büyük basiretsizliği vardı. Şah'ın hoşnutsuzluğunun farkına varan İspanyol İmparatoru, *Don Garcia de Silva y Figueroa*'yı 1614 yılında Şah'a göndererek durumu düzeltmeye

alıştıysa da şah'ın İngilizler lehine olan yakınlaşmasının önüne geçemedi. Bu özellikle İspanya'nın Doğu'daki çıkarları için büyük bir kayıptı.

TEZ ÖZETİ

Kafkaslardan Akdeniz'e kadar uzanan, en stratejik yollar üzerinde hakimiyet kuran Osmanlı imparatorluğunun egemenliği, dönemin Avrupa'sının hamisi konumuna yükselen İspanya İmparatorluğunu kaçınılmaz bir rekabete sürüklemişti. Bu durum karşısında İspanya bazı stratejik ve diplomatik tedbirler almak durumundaydı. Dönemin başat gücü olan Osmanlı'ya karşı Avrupa devletleri ve Rusya, bu gerekli tedbirleri yerine getirmek maksadıyla Osmanlıların hasmı olan İran ile diplomatik teşebbüslere giriştiler. Yürütülen diplomasi aracılığıyla hedeflenen Osmanlı İmparatorluğunu bir çember etrafında boğmak, yok etmektir.

Timur'dan beri devamlılık halini alan bu temaslar, Şah Abbas döneminde doruk noktasına ulaştı. Kaos'a sürüklenen Safevî Devleti'ni tekrar küllerinden inşa eden bu hükümdar, ülkesinin kaybettiği toprakları birer birer geri almasını bildiği gibi, devletinin kurumlarını da sağlam temeller üzerine oturttu. Dış politik tesirlere karşı edilgen hale gelmiş olan İran'ı güçlü ve atak bir konuma dönüştüren Şah Abbas'ın, kendisini olduğu kadar Batı'yı da tehdit eden Osmanlı gücü karşındaki başarılı mücadelesi, ister istemez Osmanlı'nın diğer düşmanlarının dikkatini çekti. Bu doğrultuda kurulmaya çalışılan temaslarının ana konusu olarak Osmanlılara karşı düşmanlarıyla ittifak kurmak şeklindeki dış siyasetinde başarısını kanıtladı. 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın ilk çeyreği uluslararası ilişkilerinin başlıca sorunu bu çerçevede algılanmıştır.

Her ne kadar çalışma konusu İran ve İspanya ekseninde ele alınmışsa da bu tezin gerçek öznesi Osmanlıdır diyebiliriz. Sebep olduğu tarihsel sonuçlar neticesinde her başat gücün sahip olduğu egemenliğe son vermek isteyecek başka devletlerin varlığı normaldir. Bu tezde anlatılan asıl nokta, Osmanlı'nın bu konumunu ortadan kaldırmak için ne gibi girişimlerin gerçekleştirildiğidir.

ABSTRACT

Domination of Ottoman Empire, extending from Caucasians to The Mediterranean Sea, over most strategic roads lead the Spanish Empire, which rose to the status of protector of the epoch Europe to inevitable rivalry. At this point Spain had to take some strategic and diplomatic measures. To accomplish these necessary measures against epochs dominant power Ottoman Empire, European countries and Russia tried to make diplomatic contacts with Ottoman Empire's rival Iran. The aim of this diplomacy was to encircle Ottoman Empire and to destroy it.

Continuity of these contacts lasting from times of Timurleng reached the peak at era of reigning of Shah Abbas. This ruler not only rebuilt Safavids State from ashes, but also took back lands his country lost and set state institutions into sound foundations. He transformed Iran which was passive against outer political influence to powerful and pushing position and his successful struggle against Ottoman Empire which was threatening Iran as well as Europe, unavoidably attract attention of Ottoman Empire's other foes. He proved succesful in his attempts in foreign politics as main theme of his contacts in this direction were to make alliances with Ottoman empire's enemies. Major issue at the end of 16th and first quarter of 17th century's international affairs were viewed in this context.

Although the theme of this work is dealt at axis of Iran and Spain, we can say that the main subject of this thesis is Ottoman State. As a result of caused historical consequences it is normal that there would be countries which would like to put an end to hegemony of every dominant power. The vantage point of this thesis is to find out what was done to abolish the Ottoman Empire's position as a dominant power.

KAYNAKÇA

Alonso, Carlos, **La Embajada A Persia de D. García de Silva y Figueroa** (1612-1624), Biografías Extremeñas, Badajoz 1993.

Bayur, Y. Hikmet, **Hindistan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

Belivet, Michel, **Şeyh Bedreddin**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

Bilge, M. Sadık, **Osmanlı Devleti ve Kafkasya**, Eren Yayınları, İstanbul 2005.

Brockelmann, C., **İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi**, çev. Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, s. 169-170.

Bustamente, Ciriaco Pérez, “La España de Felipe III”, **Historia de España**, yay. Ramón Menéndez Pidal, Espasa Calpe, S. A., Madrid 1979, C. XXIV.

Cahen, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Clavijo, Ruy Gonzales de, **Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat**, çev: Ömer Rıza Doğrul, Kesit Yayınları, İstanbul 2007.

Comentarios de Garcia de Silva y Figueroa, La Sociedad de Bibliófilos Españoles, Madrid 1903.

“Felipe III”, **Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana**, Espasa-Calpe, S.A., Madrid 1924, C. XXIII, s. 599-602.

“Felipe IV”, **Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana**, Espasa-Calpe, S.A., Madrid 1924, C. XXIII, s. 602-606.

Ferrer, José Francisco Cutillas, **El Siglo XVI y El Comienzo de Las relaciones Diplomáticas con Persia: Carlos V y Šāh Ismā‘īl**, Congreso Internacional, Alicante 20-25 Kasım 2000.

Gil, Luis “Diplomatik Denge: İspanya, Osmanlı ve Safevî İmparatorlukları”, **İspanya-Türkiye**, çev: Peral Bayaz Çarum, Yay. Pablo Martín Asuero, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006

Grammont, Jean-Louis Bacque, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Doruğu: Olaylar (1512-1606)”, **Osmanlı İmparatorluğu I**, çev. Server Tanilli, Hazırlayan: Robert Mantran, Adam Yayınları, İstanbul 2001, s 171-194.

Griswold, William J., **Anadolu’da Büyük İsyan 1591-1611**, çev: Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

Gökbilgin, M. Tayyib, “Osman I”, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, C.9, s. 427-443.

Gökbilgin, M. Tayyib, “Orhan”, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, C.9, s. 309-408.

Gündoğdu, Abdullah, **Türkistan’da Osmanlı İran Rekabeti: (1583-1598)**, Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri 8-10 Nisan, İzmir 1999, s. 141-152.

Gündüz, Tufan, **Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t Tevârîh**, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2006.

Hinz, Walther, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, Çev. Tefik Bıyıklıoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

Huart, CL., “Abbas I”, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, C. 1, s. 9-10.

İnalcık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev: Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2006.

İnalcık, Halil, **Makaleler I**, “Osmanlı Devletinin Kuruluşu Problemi”, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006. s. 121-138.

İnalcık, Halil, **Makaleler II**, “İspanyol Türk İlişkilerine Kuşbakışı”, Doğu Batı Yayınları Ankara 2008, s. 241-245.

İnalcık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul 2000, C.1.

İnalcık, Halil, “Akdeniz ve Türkler”, **Akdeniz**, Doğu Batı Dergisi, Ankara 2005. s. 133-169.

İnalcık, Halil, Mehmet II, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, C. 7, s. 506-535.

İskender Bey Münşi Türkmen, **Tarih-i Alem Ara-i Abbasi**, çev: Ali Genceli, Türk Tarih Kurumu, İstanbul 1945.

Kırzioğlu, Fahrettin, **Osmanlıların Kafkas Elleri’ni Fethi (1451-1590)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.

Köprülü, M. Fuad, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

Kramers, J. H., “Persia”, **First Encyclopaedia of Islam 1913-1936**, C. 6. s. 1040-1050.

Kurat, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Kurtoğlu, Feyzi, “XVI. Asırda Hind Okyanusunda Türkler ve Portekizliler”, **İkinci Türk Tarih Kongresi**, Kenan Matbaası, İstanbul 1943. s. 911-923.

Kütükoğlu, Bekir, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri**, İstanbul Fethi Cemiyeti, İstanbul 1993.

Lockhart, Laurence, “European Contacts With Persia, 1350-1736”, **The Cambridge History of Iran**, Ed. Peter Jacson, Laurence Lockhart, Cambridge University Press, Cambridge 1986, C. 6, s. 373-411.

Matthee, Rudolph P., **The Politics Of Trade In Safevîd Iran: Silk For Silver (1600-1730)**, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

McNeil, William, **Dünya Tarihi**, çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1994.

Melikof, Irene “Bektaşî-Alevilerde Ali’nin Tanrılaştırılması”, **İslam İnançlarında Hz. Ali**, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2005. s. 79-101.

Minorsky, V., **Persia in A.D. 1478-1490**, Royal Asiatic Society Great, London 1957.

Miranda, Ambroxio Huici “The Iberian Peninsula and Sicily” **The Cambridge History of Islam**, Cambridge University Press 1970, C.2, s. 406-439.

Morgan, David, **Medieval Persia 1040-1797**, Logman, New York 1988.

Newman, Andrew J., **Safevîd Iran**, I.B. Tauris, New York 2006.

Ocak, Ahmet Yaşar, **Kalenderiler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Özbaran, Salih, **Portekizli Seyyahlar**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

Özbaran, Salih, **Sınırdaki Osmanlı**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

Pérez, Joseph, Edad Moderna, **Historia de España**, Espasa Calpe, Madrid 2007, s. 217-364.

Pitcher, Donald Edgar, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası**, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

Ross, E. Denisson, **Sir Anthony Sherley and his Persian Adventure**, Routledge, London 1933.

Relaciones de Don Juan De Persia, Prólogo y Notas de D. Narciso Alonso Cortéz, Real Academia Española, Madrid 1946.

Roemer, H. R., “The Safevîd Period”, **The Cambridge History of Iran**, Ed. Peter Jackson, Laurence Lockhart, Cambridge University Press, Cambridge 1986, C. 6, s.189-350.

Sanvory, R. M., “Safevîd Persia” **The Cambridge History of Islam**, Cambridge University Press 1970, C.1, s. 394-429.

Sander, Oral, **Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih (İlk Çağlardan 1918’e)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.

Selaniki Mustafa Efendi, **Tarih-i Selaniki**, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Sellés, Xavier, “V. Carlos ve Birinci Viyana Kuşatması”, **İspanya-Türkiye**, Haz. Pablo Martin Asuero, çev. Peral Payaz Çarum, Kitap Yayınevi, s.43-62.

Shaw, Standford, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, çev: Mehmet Harmancı, E yayınları, Ankara 2004.

Sümer, Faruk, **Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Toledo, Paulino, “Osmanlı-İspanyol İmparatorluklarında Dünya İmparatorluğu Fikri, 1. Yüzyıl”, **İspanya-Türkiye**, çev. Peral Payaz Çarum, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s.15-29.

Valdeón, Julio, “Edad Media”, **Historia de España**, Espasa Calpe, Madrid 2007, s. 67-216.

Williams, Ann, “Akdeniz Çatışması”, **Kanuni ve Çağı**, ed. Metin Kunt-Christine Woodhead, çev. Sermet Yalçın. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ocak 2002, s. 39-55.

Woods, John E., **Akkoyunlular**, çev. Sibel Özbudun, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993.

Yazıcı, Tahsin, “Şah İsmail”, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995, C. 11, s. 275-279.

Zeyrek, Yunus, **Târîh-i Osman Paşa**, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2001.

EKLER

RESİMLER

SHĀH 'ABBĀS I

From a Persian Miniature in the British Museum

Sir E. Denison Ross'un "*Sir Anthony Sherley and His Persian Adventure*" adlı çalışmasından alınmıştır.

İspanya Kralı II. Felipe

Wikipedia İnternet Ansiklopedisinden alınmıştır.

İspanya Kralı III. Felipe

Wikipedia İnternet Ansiklopedisinden alınmıştır.

SIR ANTHONY SHERLEY
Portrait from life made by Ægidius Sadeler in Prague, 1601

Sir E. Denison Ross'un "Sir Anthony Sherley and His Persian Adventure" adlı çalışmasından alınmıştır.

تصویر «رہوت شرلی»

با آماج و لباس قزلباش

Robert Sherley

Nasrullah Felsefi, Zindegani Şah Abbas'ı Evvel, Tahran 1332'den alınmıştır.

HUSAYN 'ALI BEG

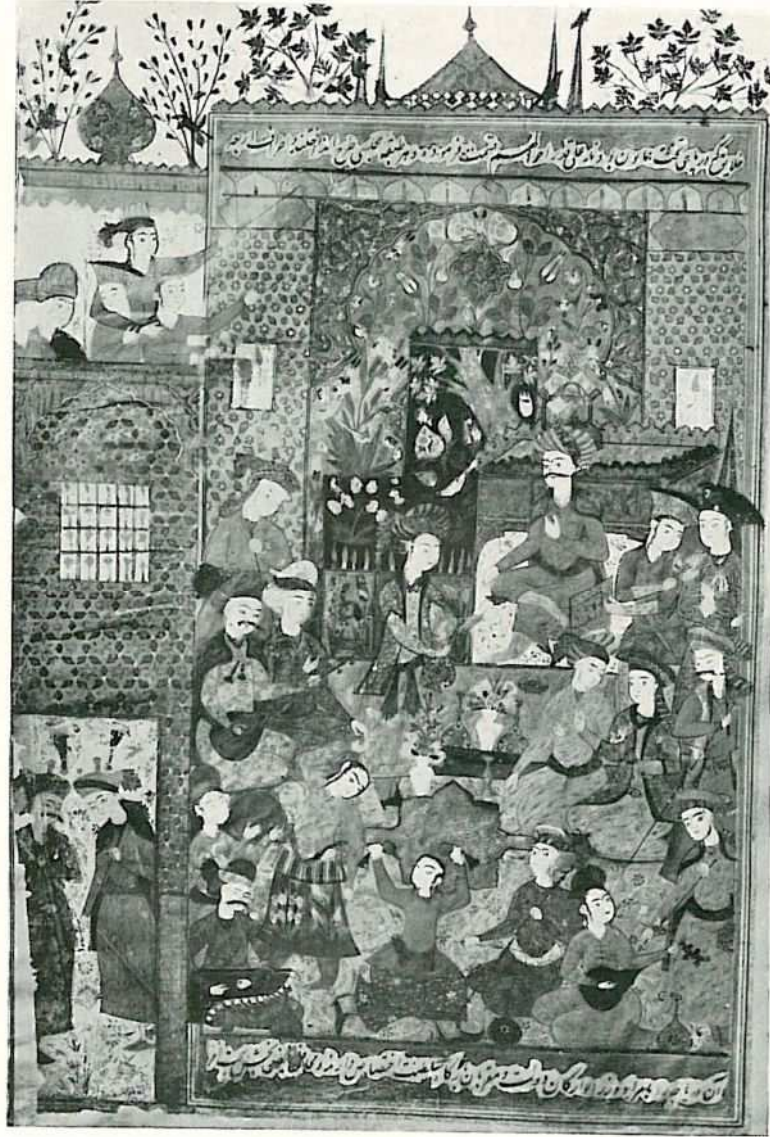
Engraving made to commemorate his entry into Rome, 1601

Sir E. Denison Ross'un "Sir Anthony Sherley and His Persian Adventure" adlı çalışmasından alınmıştır.

PERSIAN PAINTING OF A EUROPEAN
By Riza 'Abbāsi. Dated 1628

Sir E. Denison Ross'un "*Sir Anthony Sherley and His Persian Adventure*" adlı çalışmasından alınmıştır.

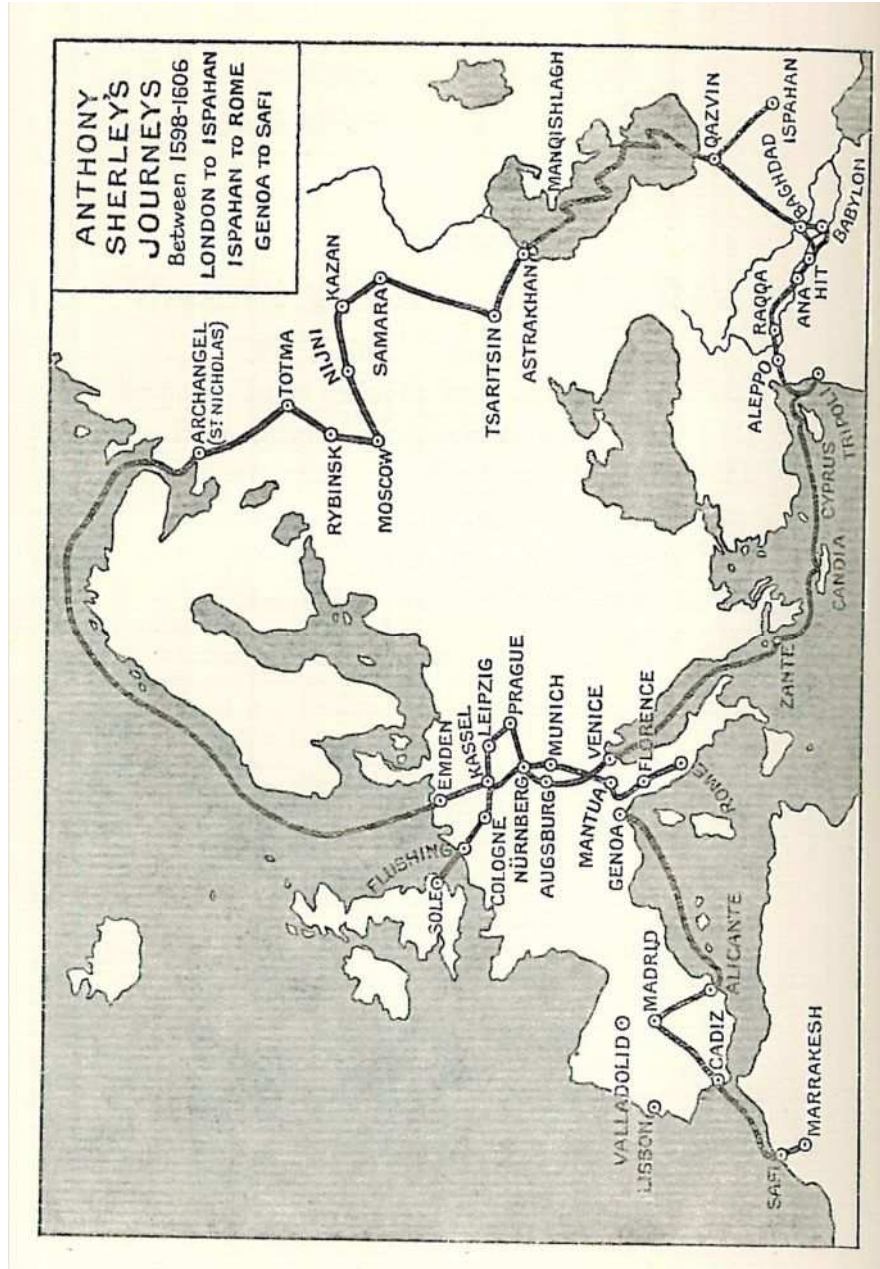

AN ENTERTAINMENT AT THE COURT OF SHĀH 'ABBĀS

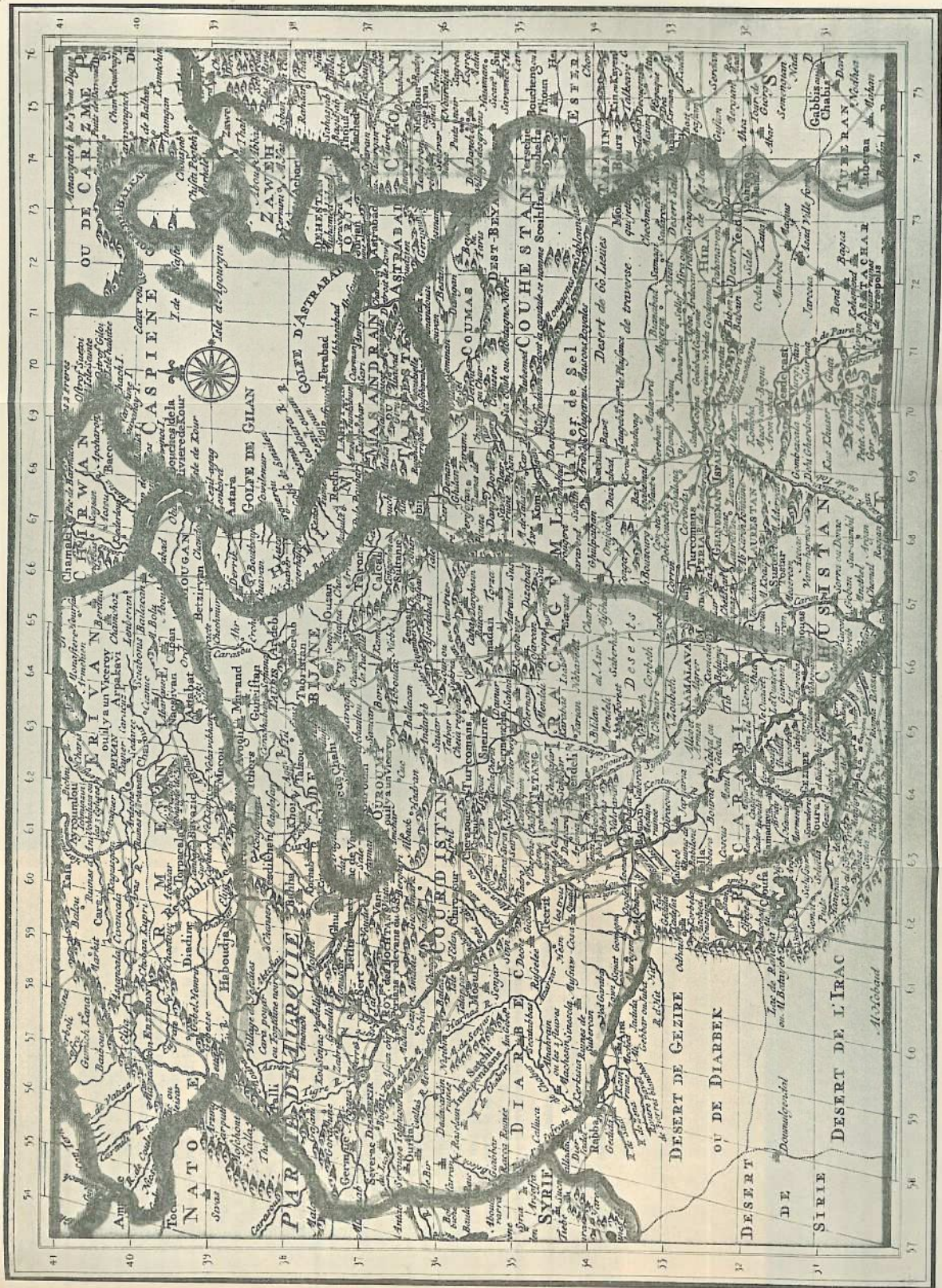
From a MS. of the 'Ālam Ārāyi 'Abbāsi

Sir E. Denison Ross'un "*Sir Anthony Sherley and His Persian Adventure*" adlı çalışmasından alınmıştır.

HARİTALAR

Sir E. Denison Ross'un "*Sir Anthony Sherley and His Persian Adventure*" adlı çalışmasından alınmıştır.

Sir E. Denison Ross'un "*Sir Anthony Sherley and His Persian Adventure*" adlı
çalışmasından alınmıştır.